

Vankundig, vildfaren eller vankelmodig?

*En historiografisk analyse av sinnslidelser
på 1700-tallet i Norge*

Julius Grasaasen

Masteroppgave i historie
60 studiepoeng

Institutt for arkeologi, konservering og historie
Humanistisk fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Mai 2021

Vankundig, vildfaren eller vankelmodig?

En historiografisk analyse av sinnslidelser på 1700-tallet i Norge

© Julius Grasaasen

2021

Vankundig, vildfaren eller vankelmodig?

Julius Grasaasen

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

Galskap, vankundighet, vildfarelse og tungsindighet er eksempler på hvordan sinnslidende har blitt beskrevet gjennom historien. I denne undersøkelsen studeres sinnslidelser som fenomen i Norge på 1700-tallet. Gjennom en historiografisk analyse belyses argumentasjon og fremstillinger av sinnslidelser med ulike historieteoretiske utgangspunkt. Sentral forskning og historiske fremstillinger gjennomgås og komplimenteres med et utvalg relevante primærkilder. Disse benyttes videre til å utfordre noen av påstandene som tidligere forskning fremskriver. Metodisk gjøres det en inndeling i diskursive rammer for å tydeliggjøre hvordan sinnslidelser og mennesker definert som sinnslidende, har blitt forstått innenfor ulike samfunnsområder.

Som et grunnlag for undersøkelsen, presenteres forskningsfeltet *History of Madness*. Oppgaven utfordrer hvordan flere historikere har brukt «de gale» som en beskrivelse av mennesker med mentale utfordringer. Det argumenteres for at denne tolkningen kan være en for smal beskrivelse. Innenfor en juridisk og medisinsk ramme diskuteres historiske bidrag som beskriver blant annet utilregnelighet, selvmord, humoralpatologi og melankoli. Rammene fremstiller også undersøker om hvordan sinnslidelser har blitt tolket og forstått, i lys av offentlige, tradisjonelle og lokale kontekster.

Opgaven konkluderer med at sinnslidelser kan og bør diskuteres som en egen kontekstuell virkelighet. Menneskene som behandlet, opplevde eller erfarte sinnslidelser, hadde et eget språk for å beskrive erfaringene. Dette illustreres gjennom to fortellinger som på hver sin måte belyser kompleksiteten i språket. Samtidig presiseres hvordan sinnslidelser må forstås innenfor sine historiske diskurser, hvor religion og troen på Gud og etterlivet formet hvordan lidelsene ble fortolket og forklart.

Forord

Det siste året har vært spesielt. Låste lesesaler, stengte campus og besøksforbud har gjort en studenttilværelse vanskelig. Jeg er glad og stolt over å ha kommet meg helskinnet gjennom, og det er særlig på grunn av tre fantastiske kvinner som hele veien har vært mine støttespillere.

Først og fremst vil jeg takke min kjære veileder, Hilde Sandvik. Hver gang jeg har følt frustrasjon og motløshet, har du ringt og løftet meg opp med din optimisme og enestående kunnskap om historiefaget. «Dette er kjempebra, Julius!». Enhver samtale har gitt meg inspirasjon og selvtillit.

Jeg vil også takke min kjæreste Christine, som har fått meg opp om morgenen, motivert meg og gitt meg den kjærligheten og gleden jeg har trengt. At vi har vært sammen om å skrive og levere mastergrad denne våren, har vært en støtte. Jeg kan med sikkerhet si at jeg ikke ville kommet meg gjennom uten deg.

Til sist vil jeg gi til min kjære mor, Anne, som i tillegg til å utfylle rollen som varm og støttende mamma, har fungert som en fantastisk bi-veileder. Gjennom utallige timer har vi lest korrektur, grublet og kommet frem til løsninger sammen. Jeg setter enorm pris på bidraget ditt.

Oslo.

25.05.21.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning	1
1.1	Introduksjon og problemstilling	1
1.2	Begrepsdefinisjoner	2
1.3	Teoretisk forankring	4
1.4	Forskningsstatus	5
1.5	Metodisk fremgangsmåte.....	8
1.5.1	Avgrensning	9
1.5.2	Religion som implisitt ramme	11
1.6	Metodiske utfordringer	12
2	Historiografi – History of Madness	14
2.1	History of Madness.....	14
2.1.1	Galskapens historiografi.....	15
2.1.2	Den gales fortelling	17
2.2	Hva er galskap?.....	20
2.3	Psykiatriens forhistorie i Norge.....	22
3	Sinnslidelser som fenomen innenfor en juridisk kontekst	24
3.1	Norske lover om galskap, raseri, sykdom og avsidighet	25
3.1.1	Christian Vs Norske lov av 1687	26
3.2	Utilregnelighetens historie.....	28
3.3	Naturrettens påvirkning	31
3.3.1	Holbergs beskrivelser av avsidighet, vankundighet og vildfarelse	32
3.4	Selv mord som sinnslidelse eller religiøs overbevisning.....	34
3.4.1	Selv mord i tidlig moderne Norge.....	36
3.4.2	Bør selvmord fordømmes?.....	39
3.4.3	Den Lutherske pesten	41
3.5	Den juridiske kontekstens funksjon.....	45
4	Sinnslidelser som fenomen innenfor en medisinsk kontekst	46
4.1	Hva er sykdom?	46
4.2	<i>Contracting Knowledge</i> : Bakgrunn for medisinsk kunnskap.....	48
4.2.1	Vitenskapelig medisinerparadigmer: Humoralpatologi, iatrokjemi og iatromekanisme	49
4.2.2	Empirikernes kunnskap	52

4.2.3	Religiøs betydning for sykdomsforståelse	53
4.3	Psykologisk versus somatisk perspektiv.....	54
4.3.1	Kort Underviisning om De paa Landet	56
4.3.2	Melankoli	57
4.3.3	Galskapstradisjonen og den eklektiske medisinen.....	60
5	To eksempler fra sinnslidelsenens historie.....	62
5.1	Religion, juss og medisin.....	62
5.2	Diskursive rammer og galskapens historie	63
5.2.1	Om Guds barn	64
5.2.2	Om den tungsindige moren	65
5.2.3	Sinnslidelsenens språk.....	69
6	Konklusjon.....	70
7	Litteraturliste.....	74
7.1	Kilder og litteratur	74
7.2	Utrykte kilder.....	77
7.3	Leksikon og aviser.....	77

1 Innledning

1.1 Introduksjon og problemstilling

Jeg har lenge hatt en undring til hvor raskt mennesker fremstiller hverandre utenfor det alminnelige og hvordan vi som samfunn vurderer emosjonelle tilstander å tilhøre en diagnostisk forståelsesramme. Undringen ble til en faglig nysgjerrighet da jeg leste Michel Foucault sin filosofiske argumentasjon om hvordan ideer i opplysningstiden ble benyttet til å legitimere klassifikasjonspraksiser. Basert på «fornuften» ble mennesker underlagt en medisinsk vurdering og videre definert som normale eller ikke normale. Foucault hevder videre at en kulturs oppfatning om sannhet og virkelighet etableres og eksisterer innenfor diskurser, som er historisk og kulturelt situert gjennom praktiske aktiviteter.¹

En definisjon på psykiske lidelser, er «plager og symptomer som påvirker tanker, følelser, adferd, væremåte og omgang med andre».² I et sosialkonstruksjonistisk perspektiv, er psykiske lidelser en språklig konstruksjon, og diagnosene er forstått og konstruert innenfor en medisinskvitenskapelig kontekst. Fenomenet har også en historie hvor det vi i dag kaller psykiske lidelser, tidligere er beskrevet som sinnslidelser. Sinnslidelse som fenomen strekker seg tilbake til før medisinvitenskapen utviklet psykiatrien som en egen profesjon. Selv om nåtidens psykiske lidelser, og fortidens sinnslidelser er tett vevd sammen gjennom psykologiens fagutvikling, er de også adskilte fenomener. Slik jeg forstår sinnslidelser i et fortidig perspektiv, har det blitt skrevet inn i et narrativ der galskap og annerledeshet definerer hvordan begrepet har blitt forstått.

I denne masteroppgaven vil jeg studere sinnslidelser som fenomen på 1700-tallet i Norge. Det vil være et todelt fokus som følges parallelt gjennom teksten, hvor jeg vil undersøke forståelsen av sinnslidelser historiografisk, samt komplimentere med primærkilder for å utfordre eller underbygge disse. Dette gjøres ved å inndele tolkningen av sinnslidelser innenfor diskursive rammer. Todelingen gjør at jeg kan utforske hvilke grunnleggende kulturelle og systematiske forskjeller som finnes i forståelsen av sinnslidelser gjennom 1700-

¹ Andy Lock og Tom Strong 2014, *Sosialkonstruksjonisme. Teorier og tradisjoner*, 318-321

² Mykletun og Knudsen 2009, *Psykiske lidelser i Norge: Et folkehelseperspektiv*, FHI, 10

tallet. Samtidig kan jeg undersøke hvordan historikere har tolket og brukt kildemateriale for å komme frem til sine formuleringer og beskrivelser.

Bakgrunnen for valg av problemstilling har gradvis utviklet seg. Min første intensjon var å undersøke sinnslidelser som et individuelt fenomen. Målet var da å søke og forstå hvordan mennesker har forholdt seg til mørke tanker og sinnslidelser. Underveis ble jeg oppmerksom på hva jeg anser å være et problematisk utgangspunkt for en analyse; Hvordan å kontekstualisere sinnslidelser innenfor 1700-tallets samfunn. Faglitteraturen ledet meg til emnet *History of Madness*. Her er fokuset i stor grad rettet mot anstaltene, interneringen av sinnslidende og samfunnets stadig økende grad av kontroll over de sosiale avkommene som litteraturen gjerne har kalt de *gale*.³ Sånn jeg forstår det, fremkommer det her også et tematisk skille. Dagens psykiatriske tolkning av sinnslidelser representerer ulike mentale plager og atferd, som angst og psykoser. Tolkningen står som en motsetning til den historiske definisjonen av sinnslidelser, primært representert av galskap og en sosial kategorisering.

Med dette som bakgrunn, har oppgavens intensjon beveget seg til en konseptualisering av hvordan 1700-tallets sinnslidelser kan forstås innenfor samfunnet og menneskenes forståelser i tiden. Problemstilling vil dermed være:

Hvordan kan vi forstå sinnslidelser som fenomen på 1700-tallet?

I tillegg vil følgende forskningsspørsmål benyttes:

- *Hvordan har faglitteraturen beskrevet fremstillinger av sinnslidelser som fenomen?*
- *Hva har vært førende som fortolkning av sinnslidelser i tiden før psykiatriens fremvekst?*

1.2 Begrepsdefinisjoner

I innledningen har jeg brukt begrepet sinnslidelser for å beskrive mennesker som har mentale utfordringer. Dette er i dag og med vår tids språkforståelse et allment begrep. Når jeg anvender sinnslidelser, er det et valg tatt utfra følgende avveining; Psykiatri betyr «en

³ History of Madness vil utgreies i et eget kapittel. Se side 14

medisinsk spesialitet om sinnssykdom».⁴ En sinnssykdom er altså sykdom i sinnet og forbundet med en tilstand av forvillelse, gjerne psykose eller andre tyngre diagnoser. Sinnslidelser beskriver derimot det mer formildende begrepet lidelse. Sinnslidelser betyr med andre ord, at mennesker har følelser eller tanker som gir seg utslag i sinnet. Begrepet beskriver ikke nødvendigvis sykdom, men kan oppleves som smerte, sinne, tristhet eller sorg. Den psykologiske profesjonen fikk sitt grunnlag på 1800-tallet, da den skilte lag med somatisk medisin og ble en egen vitenskap. Sinnslidelser på 1700-tallet inngikk derimot i en annen historiografisk debatt, hvor filosofer, teologer, rettslærde og medisinere kjempet om autoritet over hva og hvorfor mennesker lider i sinnet. Det er denne avgrensningen jeg søker å undersøke.

Jeg har allerede nevnt hvordan galskap er benyttet som et førende begrep i deler av forskningstradisjonen som omhandler menneskers mentale tilstand. Det finnes ulike definisjoner av galskap innenfor forskningen. Felles for disse, er beskrivelsen av annerledeshet. Roy Porter definerte galskap på følgende måte: «All Societies judge some people mad: Any strict clinical justification aside, it is part of the business of marking out the different, deviant, and perhaps dangerous (...) Such "stigma" is the situation of the individual who is disqualified from full social acceptance».⁵ Berrios og Marková beskriver galskapens epistemologiske mening med «a) a variety of deviant and anomalous behaviours; and b) objects or situations considered to be extraordinary, eccentric or ridiculous».⁶ Galskapsbegrepet beskriver noen som er avvikende eller farlig; noen oppfører seg unormalt, ekstraordinært eller forunderlig. Når jeg anvender sinnslidelser som begrep, anser jeg at det finnes et språklig skille mellom fortolkningen av en eksplisitt annerledeshet, og sinnslidelser som et mildere, mindre avskrekkende fenomen.

I historiografien er det ikke et definert skille mellom forståelsen av galskap og mentale sykdommer på 1700-tallet. Slik jeg leser forskningen innenfor feltet, er galskap et uttrykk for en sosial kategorisering og relatert til den idehistoriske forståelsen av *de andre*, *de gale*. Derfor er denne forståelsen, slik jeg ser det, ofte fremstilt som forhistorien til psykiatrien og

⁴ Store Medisinske Leksikon, Psykiatri <https://sml.snl.no/psykiatri>

⁵ Roy Porter, *Madness A Brief History*, (Oxford: Oxford University Press, 2002), 62-63

⁶ German E. Berrios og Ivana S. Marková, «*The Epistemology and Classification of "Madness" since the Eighteenth Century*», i *The Routledge History of Madness and Mental Health*, av Greg Eghigian (New York: Routledge 2017), 115

den institusjonelle galskapen. Begrepet sinnslidelser, slik jeg vil anvende det videre, søker å kontekstualisere et felles rammeverk for å kunne diskutere mentale lidelser på 1700-tallet. Sånn sett kan man si at galskapsbegrepet kan begripes på et overordnet filosofisk nivå, mens sinnslidelsene søker å fange relasjon og en felles forståelse mellom mennesker i lokale samfunn. I beskrivelsen av galskapens historiografi, vil jeg benytte det galskapsbegrepet som forskerne selv anvender. Ved gjennomgang av de diskursive rammene, vil jeg derimot anvende begrepet sinnslidelser når jeg kontekstualiserer mentale lidelser innenfor 1700-tallets forståelsesramme.

1.3 Teoretisk forankring

Vitenskapsteoretisk er oppgaven inspirert av den postmoderne historietradisjonen. Mennesker skaper sin egen historie under bestemte forhold og rammer. Sånn sett er mennesker både produkt og produsenter av historien. I motsetning til sosiologiske historieteorier hvor mennesker ses som aktører innenfor en struktur, problematiserer en postmoderne forankring hvordan å knytte teori til spesifikke historiske kontekster. Oppmerksomhet rettes mot hvordan ord og uttrykk skaper særskilte forståelsesmåter- og rammer, og aktivt problematiserer implisitte regler for hva man kan si i en gitt samfunnskontekst.⁷ På bakgrunn av dette ønsker jeg å utfordre tradisjonen som beskriver galskap som en historisk størrelse. Ved å fremme sinnslidelser som begrep, søker oppgaven å utfordre de konnotasjonene som ligger i begrepet galskap. For å konseptualisere sinnslidelser, har jeg latt meg inspirere av den nyere kunnskapshistoriske vendingen.

Innenfor postmoderne teori, blir ikke historisk kunnskap forstått som noe kumulativt, men som bundet til en bestemt tid og språket som virkelighetens grense.⁸ Dette har vært bakgrunnen for at kunnskapshistorie har blitt stadig mer anvendt som en egen historisk disiplin. Her har blant annet kulturhistoriker Peter Burke forklart hvordan kunnskapen i et samfunn ikke er begrenset til akademikere eller en elite, men også må inkludere lokal-, og hverdagskunnskap.⁹ Det er altså samfunnets individer og institusjoner som til sammen danner grunnlaget for hvordan vi kan forstå historien. Slik vil oppgaven søke å ta høyde for at

⁷ Andresen, et. *Å gripe fortida. Innføring i historisk forståing og metode*, (Oslo: Det Norske Samlaget, 2015) 129-130

⁸ Andresen, et al. 2015, 132

⁹ Susann Holmberg, *Contracting Knowledge, Venereal Disease in Eighteenth-Century Norway*, (Oslo: Universitetet i Oslo, 2020), 3

maktstrukturene på 1700-tallet inngår i et samspill, og sinnslidelser som fenomen må forstås på bakgrunn av en større kontekst. Sinnslidelser vil derfor bli tolket ut fra språket som beskriver den, innenfor en juridisk, medisinsk og religiøs forståelsesramme.

Erling Sandmo skriver at det som gjør historiefaget unikt, er at vi alltid vet utfallet. «Vi vet hva som vil som vil skje våre helter, men vi vil helst unngå å la fortellingene om dem bli for sterkt farget av vår etterpå-kunnskap».¹⁰ Utsagnet har vært til inspirasjon når jeg har søkt å forstå sinnslidelser på 1700-tallet. Vi vet hvordan psykiatrien tok grep omkring forståelsen av menneskers mentale lidelser på midten av 1800-tallet. Men, hva vet vi om tiden før hvis vi legger forforståelsen vår til side så langt vi klarer, og søker å forstå ufarget av psykiatriens historie?

1.4 Forskningsstatus

Videre vil jeg kort beskrive forskning som benyttes når jeg gjør denne historiografiske analysen. *History of Madness* er et internasjonalt historieemne av betydning også innenfor norsk historieforskning. Sentralt for denne historien, er det Michel Foucault beskrev som den store interneringen i *Galskapens Historie*. I følge Foucault, ble de *gale* fra midten av 1600-tallet fjernet fra samfunnets offentlighet og låst inn i store allmennhospitaller. Denne utviklingen skapte moralsk fordømmelse, og allmennheten fikk et negativt syn på de *gale*. Galskap som fenomen fikk avtrykk som ufornuft, ondskap og noe farlig.¹¹ Emnet har fått stor betydning gjennom å beskrive kategoriseringen av galskap, og vil derfor brukes som et bakgrunnskapittel for hele analysen.

Kriminologen Wenche Blomberg ga i 2002 ut boka *Galskapens Hus, Internering og utskilling i Norge 1550-1850*. Bokens oppsummering beskriver hvilket fokus Blomberg har i sin fortelling om galskapen, og illustrerer samtidig det historiografiske narrative jeg ønsker å utfordre. «Galskapens hus tar for seg utviklingen av særinstitusjoner for *gale* i Norge i perioden 1550-1850. Fra utskillingen av dårekista fra arresten, til moderniteten og medisinenes overtakelse av ansvaret for sinnslidende».¹² Hun følger langt på vei de moralske

¹⁰ Erling Sandmo, *Moderens Forventninger: Kriminalhistoriske Essay*, (Oslo: Universitetsforlaget AS, 1998), 24

¹¹ Michael Foucault, *Galskapens Historie i Opplysningstidens Tidsalder*, (Oslo: Gyldendal Norske Forlag AS, 2000/1961) 47-74

¹² Wenche Blomberg, *Galskapens Hus, Internering og utskilling i Norge 1550-1850*, (Oslo, Universitetsforlaget, 2002, Bogomslagets bakside

implikasjonene i Foucaults ideer om interneringen, og dens betydning innenfor europeisk mentalitetskultur.

Et lignende narrativ blir presentert av psykiater Nils Retterstøl. I *Sinnets Labyrinter*, utgitt i 1975, beskrives hva han kaller sinnslidelsenes første fase. «Fra oldtiden frem til ca. år 1800, er mer en historie om «galskapen», hvor man så på sinnslidelser som tilstander påført av overnaturlige krefter, guder eller demoner.»¹³ Retterstøl var ikke historiker, noe som kommer til syne i hans presentasjon av sinnslidelsenes historie.¹⁴ Sitatet presenteres her for å belyse den narrative fortellingen som sinnslidelser har blitt beskrevet innenfor i et historisk perspektiv.

I historien om sinnslidelser vil andre tema enn innesperring av de gale bli mest vektlagt. Utilregnelighetens historie er en reletart tema, og representerer en annen synsvinkel innenfor historieforskningen. Her har blant annet Svein Atle Skålevåg og Bernt Gran kommet med verdifulle forskningsbidrag. I *Utilregnelighet* følger Skålevåg utviklingen av norsk rettshistorie, og analyserer utviklingen til utilregnelighetsprinsippet i lys av norsk retts- og medisinhistorie. Gjennom dette presenteres hvordan rettsvesenet, medisinere og kirken gjennom historien har fritatt eller redusert menneskers straffbare handlinger, begrunnet i deres mentale lidelser. Sinnstilstanden blir av rettshistorikere brukt som et eksempel på den utilregneliges handling. Denne bruken illustreres også i Bernt Grans *Hundreår med hodebry, Utilregnelighetens historie*. I det innledende kapittel, viser han til den første kjente rettsaken der prinsippet om utilregnelighet hindret lovens straffer. Her ble Ragnhild Tregagås på 1300-tallet frikjent for å ha brukt skadelig trolldom. «Men det fantes én sikkerhetsventil (...) Biskopen i Bergen, som førte saken, fikk nemlig etter hvert troverdige menns vitnemål på at Tregagås hadde vært sinnssyk under utførelsen (...) Slik berget Ragnhild livet.»¹⁵

I Birgitte Ellefsens hovedoppgave *Selv mord i tidlig nytid* undersøkes hvordan institusjoner og individer forsto og forholdt seg til selvmord i tidlig moderne tid. Sentralt i avhandlingen, står diskusjoner om hvordan selvmordsforsøkene har blitt fremstilt som et bilde på et

¹³ Nils Retterstøl, *Sinnets Labyrinter*, 2. utg. (Oslo: Universitetsforlaget, 1975) 16

¹⁴ Retterstøl 1975, 18, Hevder blant annet han at «millioner av mennesker omkom under trolldomsprosessene i Europa». Det korrekte antallet er sannsynligvis mellom 40 000 og 60 000.

¹⁵ Bernt Gran, *Hundreår med hodebry, Utilregnelighetens historie*, (Trondheim: Cappelen Damm, 2014), 12

«sykelighetspreg» i samfunnet.¹⁶ Ellefsen kritiserer det hun kaller «siterings-problemet» i forskning tilknyttet selvmord. Hun mener holdninger til, og forståelsen av selvmord må sees i lys av en historisering, og ikke kan baseres på forskerens egne persepsjoner av betydningen i moderne tid.¹⁷

Susann Holmberg undersøker venerisk sykdom i Norge på 1700-tallet, hvor hun også skriver seg inn i den relativt nye tradisjonen kunnskapshistorie. På en inspirerende måte presenterer hun hvordan kunnskap i en gitt historisk periode, må forstås på bakgrunn av ulike grupper, klasser og profesjoner i samfunnet. For å forstå medisinsk kunnskap, beskriver hun ulike aktører og grupper, og hvordan deres relasjoner former kunnskapens landskap, som igjen former de ulike aktørene.¹⁸ I dette inngår både lisensierte medisinerere og tradisjonelle autoriteter. Deres innsikt i det medisinske universet sidestilles. Innsikten i hva hun definerer som den medisinske markedsplassen, og hvordan kunnskapen her ble konseptualisert, vil anvendes for å forstå sinnslidelsenes posisjon.

Idehistoriker Hilde Bondevik har undersøkt sykdom som litteratur, og skrevet om depresjon, melankoli og selvmord som historiske sykdommer. Hun legger særlig vekt på det kartesianske skillet mellom kropp og sjel, og betydning det har fått for medisinenes selvforståelse som naturvitenskap. Dette skillet førte til at andre halvdel av 1700-tallet ble begynnelsen for den moderne medisin, med fokus på empiri og en ny medisinsk diskurs.¹⁹ Det idehistoriske perspektivet presenterer større filosofiske spørsmål som kan belyse den overordnede medisinsk-historiske konteksten hvor lidelsene ga seg uttrykk.

Ved hjelp av overnevnte forskningsbidrag vil jeg undersøke ulike perspektiver og forståelsesrammer for sinnslidelser som fenomen på 1700-tallet.

¹⁶ Birgitte Ellefsen, *Selvmordshistorier, en kulturhistorisk analyse av selvmord i det tidlige moderne Norge 1536-1800*, Hovedoppgave i Historie, (Bergen: Universitetet i Bergen, 1998), 2

¹⁷ Ellefsen 1998, 16-17

¹⁸ Susann Holmberg, *Contracting Knowledge, Veneral Disease in Eighteenth-Century Norway*, (Oslo: Universitetet i Oslo, 2020) 1

¹⁹ Hilde Bondevik og Knut Stene-Johansen, *Sykdom som litteratur, 13 utvalgte diagnoser*, (Oslo: Unipub, 2011), 10

1.5 Metodisk fremgangsmåte

Historikere lager rammer, konkretiseringer, avgrensninger og tilpasninger for å gjøre sine tolkninger av fortiden. Slik kan man sette ord på og skape kontekst for trender, utviklinger, mentaliteter og mønstre. Metoden jeg vil benytte er som nevnt en historiografisk analyse, og en inndeling av fagstoffet innenfor diskursive rammer. Gjennom å bruke en historiografisk undersøkelse, får jeg mulighet til å se argumentasjon og fremstillinger av sinnslidelser med ulike historieteoretiske utgangspunkt. Dermed kan jeg undersøke hvordan den sinnslidende har blitt tolket, hvilken betydning fenomenet har blitt tillagt og hvordan ulike fortellinger om sinnslidende er skrevet i lys av historiske fremstillinger. Når jeg gjør en inndeling i diskursive rammer, er det for å kunne tydeliggjøre hvordan sinnslidelser og mennesker definert som sinnslidende, blir forstått innenfor ulike samfunnsområder. Foucault beskriver en diskurs som «de historiske, sosiale og kulturelle betingelsene som gjør det mulig at en ytring eller en handling blir oppfattet som naturlig eller akseptabel».²⁰ Diskurser utgjør altså ikke de empiriske utsagnene i en samtale, men den meningshorisont som gjør ytringene mulig. Jeg vil hevde at 1700-tallets Norge kan forstås innenfor ulike diskurser, som til sammen kan brukes for å beskrive grunnlaget for kunnskapen og forståelsen man har hatt om mennesker med sinnslidelser. Ved siden av den historiografiske utleggelsen, vil jeg komplimentere med et utvalg av relevante primærkilder jeg anser å være beskrivende. Disse vil jeg benytte til å utfordre noen av de påstander som tidligere forskning fremskriver om sinnslidelsenes betydning og posisjon i perioden.

Innenfor rettsvesenet var embetsmennene og myndighetene som førte, forsvarte og prosederte rettsakene en del av et juridisk fellesskap. Samtidig var deltagerne, både vitner og tiltalte klar over rettsvesenets orden. Dette har Erling Sandmo fremstilt i *Tingets Tenkemåter*, hvor han beskriver rettssalen som et «forum for kommunikasjon, som en offentlighet der informasjon og holdninger formidles mellom alle de tilstedeværende.»²¹ Jeg vil hevde at sinnslidelsene kan forstås som en del av denne kommunikasjonen, og at 1700-tallets mennesker hadde et forstått språk for å konseptualisere dem. Innenfor den juridiske rammen vil jeg diskutere historiske bidrag, som i varierende grad har innlemmet sinnslidelser som sentralt. Felles for

²⁰ Jan Grue 2021, *Diskursanalyse*, <https://snl.no/diskursanalyse>

²¹ Erling Sandmo, *Tingets Tankemåter, Kriminalitet og rettsaker i Rendalen 1763-97*, (Oslo: Tingbokprosjektet, 1992), 22

disse, er at de diskuterer emner hvor det kan synes som om fenomenet har hatt en avgjørende posisjon i utviklingen.

Innenfor den medisinske rammen vil jeg diskutere hvordan å plassere sinnslidelser i lys av 1700-tallets medisinske kontekst. Både den intellektuelle og tradisjonelle medisinen hadde egne konvensjoner og forståelsesrammer for å tolke sinnet og de lidelsene den kunne inneha. Her vil forståelser fra den filosofiske tradisjonen, sammenhengen mellom kropp og sjel og antikkens begreper som melankoli og galskap inngå i diskusjonen. Samtidig vil det belyses hvordan religionen formet forståelsen omkring sykdom generelt, og sinnslidelser spesielt. Medisinens diskursive rammeverk kan forklares med at kunnskapen på 1700 tallet var delt mellom en rekke aktører. Embetsverkets autoritet, geistlige fortolkninger og den rurale befolkningens hadde alle sine forståelseshorisonter. Samtidig vil det diskuteres i hvilken grad sinnslidelser bør forstås som en del av, eller som en adskilt gren av den medisinske virkeligheten.

I det avsluttende kapittelet vil jeg undersøke utfordringer og styrker med oppgavens struktur. I hvilken grad er det hensiktsmessig å inndele fortiden i diskursive rammer? For å svare på spørsmålet, vil jeg løfte frem to eksempler fra 1700-tallet. Den ene har blitt beskrevet inn i galskapstradisjonen av Erling Sandmo, og fremstiller en manns drap på sin sønn etter mønster fra bibelfortellingen om Abraham og Isak. Den andre fortellingen omhandler en gårdstvist. Historien er til nå ikke er studert i sammenheng med sinnslidelser. Gjennom fortellingene vil jeg vise hvordan to svært ulike historier kan ha en felles forståelse, gjennom deltakernes kjennskap til sinnslidelser som fenomen innenfor 1700-tallets språkverden.

1.5.1 Avgrensning

Oppgavens tidsavgrensning er satt til 1700-tallet i Norge. Avgrensningen gjøres for å sette rammer for forskningen. Det er historikerens avgjørelse, og er basert på dens pretensjoner over hvilke utviklinger og hendelser som ansees som viktige eller relevante for et historisk tema. 1700-tallet er en hundreårsperiode som inneholder noen av de største omveltningene både politisk, sosialt og kulturelt i Europa, og i Norges historie. Perioden har fått ulike betegnelser hvorav opplysningstiden fremstår å være av størst betydning for problemstillingen. Opplysningstiden omtales gjerne som en intellektuell, periode hvor vitenskap, fornuft og frihet fikk autoritet som nye idealer. I en norsk sammenheng, kan

perioden også beskrive tiden hvor Danmark og Norge var en felles nasjon, under den samme kongen. Dansketiden er en periode hvor en felles dansk-norsk embetsstand utviklet stadig større politisk og sosial innflytelse, og den eneveldige kongen etterhvert hadde det vanskelig med å kontrollere dem.²² Kombinasjonen av en opplyst og moderne embetsstand, med stadig større autoritet i lokale og regionale sentre, skapte grobunn for en rekke omveltninger i 1700-tallsmenneskenes liv.

Av særlig interesse er de sosiale og kulturelle omveltningene. Det er mange perspektiver som her kan nevnes. For å kontekstualisere sinnslidelser som fenomen, er den kulturelle omformingen av størst betydning. 1700-tallet representerer slik jeg ser det, en periode hvor det gamle og det nye møtes, og kolliderer eller sammenfalles i nye perspektiver. Rasjonalisering, vitenskapelig forankring og humanisme som idealer møter en kultur hvor religiøse forestillinger er førende for moral, synet på livet og djevelens posisjon i verdensbildet. Dette kulturelle sammenstøtet kan illustreres ved hjelp av historien om trolldomsprosesser i Norge. I Jia Mink Chan sin masteroppgave om trolldomskonflikter på første halvdel av 1700-tallet, beskrives en diskursiv kamp mellom allmuens tro på trolldom som virkelighet, og myndighetenes kamp for å avvise denne som overtro.²³ Dette skjedde etter at 1600-tallet var århundret hvor flest norske innbyggere ble henrettet og brent på bålet, beskyldt for å ha utøvd trolldom i samarbeid med djevelen. Kontrasten illustrerer den kulturelle omveltningen som århundret representerer, hvor gammel folketradisjon møter det som på mange måter er grunnlaget for vår tids moderne vitenskapssyn. Disse transformasjonene fant også sted innenfor de emnene jeg har innlemmet i oppgavens diskursive rammer.

Oppgavens avgrensning kan også utfordres. 1700-tallet kan konkretiseres som en lang, omskiftende periode, og kunne vært inndelt i kortere periodiseringer. For eksempel kan århundret deles inn med ulike utviklinger i første og andre halvdel. Politisk har den første halvdel av 1700-tallet blitt betraktet med politisk merkantilisme, mens den andre har blitt betegnet som starten på en liberalistisk periode.²⁴ Aina Schiøtz hevder blant annet at man fra

²² Ola Teige, 2020 *Eliter i Norge i Dansketida*, Norgeshistorie, <https://www.norgeshistorie.no/enevelde/1223-eliter-i-norge-i-dansketida.html>

²³ Jia Mink Chan, *Norske Trolldomskonflikter i Opplysningstiden*, (Oslo: Universitetet i Oslo, 2009), 18-19

²⁴ Ståle Dyrvik, *Norsk Historie 1536-1814*, (Oslo: Det Norske Samlaget, 2011), 265

andre halvdel av 1700-tallet kan se stadig mer humanistiske holdninger i staten som et resultat av merkantilismen, med utslag i mildere straffer og etableringen av hospitaler.²⁵

Når jeg velger å ikke vektlegge århundret med et utviklingsperspektiv, men som en statisk periode som gjenstand for sinnslidelser, gjøres dette for å kunne forstå kompleksiteten innenfor de ulike rammene. Denne metoden fremstår som fruktbar nettopp fordi fenomenet sinnslidelser gjennom 1700-tallet befinner seg i en periode etter og under opplysningstidens rasjonalisering og effektivisering, og før psykiatrien fester et grep om den medisinske diskursens forklaringer på sinnslidelser.

1.5.2 Religion som implisitt ramme

Ingen kan med rette skrive om 1700-tallets samfunn og kultur uten å innlemme religionens påvirkning. I det følgende vil jeg kort begrunne hvorfor jeg anser religion og tro som så sentralt i kontekstualiseringen, at den vil innlemmes som en markør innenfor begge de avgrensede diskursive rammene. Religion er vesentlig på minst to områder. For det første, var religiøse autoriteter en særdeles viktig aktør i de lokale samfunnene på 1700-tallet. Prestene og geistlighetens embetsverk var viktige både innenfor rettsvesenet og medisinsens angående. I rettsvesenet var de religiøse autoritetene avgjørende i bedømmelsen av tiltaltes moralske tilstand. Som vi skal se, fungerte prestene ofte i rollen som rettspsykiatere senere ville komme til å fylle, ved den juridiske vurderingen av straff og tilregnelighet.²⁶ Samtidig var prestene aktive autoriteter innenfor medisinske ansvarsområder. Jeg vil vise hvordan geistligheten har blitt ansett å være en egen autoritet innenfor den medisinske markedsplassen på 1700-tallet. Jeg vil også vise til hvordan prester skrev og formidlet lærebøker omkring sykdom generelt, og sinnslidelser spesielt.

For det andre var tro, moral og religiøse forklaringer helt sentralt for verdensbildet som mennesker på 1700 tallet levde sine liv etter. Religiøse sannheter var ikke bare viktige og forklarende men formende og avgjørende. Erling Sandmo har vist hvordan rettsaker på 16- og 1700-tallet må forstås i henhold til religionens formende grep. I essaysamlingen *Mordernes Forventninger*, illustrerer han religiøse fortellingens grep om kulturen og tenkemåtene til landets innbyggere gjennom fortellingen om *De døde hestene*. Myndighetene ville rasjonalisere økonomien, og ha slutt på en overtro som forklarte døde hester med skam og

²⁵ Aina Schiøtz, «Omsorgens røtter – et historisk blikk», *Tidsskrift for omsorgsforskning*, 2019, 7-8

²⁶ Svein Atle Skålevåg 2006, "The Matter of Forensic Pshyciatry", *Medical History*, 66

urenhet. På midten av 1700-tallet ble det derfor innført et reskript som sa at alle døde hester skulle flås og begraves. De som hånet en slik handling, eller så praksisen som uren og æresløs, skulle straffes med bøter. Sandmo hevder at dette var et angrep på et kulturelt univers. Frykten for urenhet og skam, og den evige fortapelsen var veldig sterk.²⁷ Straffen for å håne ble skjerpet ved utgangen av 1700-tallet, noe som skyldtes at reskriptet ikke ble fulgt. Eksempelen om hestene illustrerer de religiøse normenes grep om menneskers adferd på 1700-tallet

Når jeg ikke definerer religion som egen diskursiv ramme, er det ikke begrunnet i at religionen ikke kan diskuteres eksplisitt, men fordi hverken den juridiske eller medisinske utviklingen kan eller bør diskuteres uten. Sånn sett kan man også argumentere for at religionens kulturelle utstrekning binder rammene for juss og medisin sammen i en helhetlig fortelling om 1700-tallets sinnslidelser.

1.6 Metodiske utfordringer

Når jeg konstruerer de diskursive rammene, er dette en avveining som gjøres på bakgrunn av preferanser og antagelser over hva som er viktig. Som en overordnet debatt omkring historikerens objektivitet i historiefaget, spør Sarah Maza: «How can we reconstruct the past accurately and responsibly, even as we acknowledge that we come to our material with specific identities and experiences, and with various intellectual, emotional and political agendas?».²⁸ Det er nødvendig å være seg bevisst hvilke forforståelse jeg som historiker kan ha med når jeg løfter frem sinnslidelser som et tema. Mental helse og psykiske lidelser er et stadig diskusjonsemne innenfor vår tid. Når jeg undersøker sinnslidelser, er det sentralt å presisere hvordan disse funnene snakker for seg, gjennom mine tolkninger. Jeg vil i løpet av oppgaven hevde at 1700-tallet hadde sitt eget språk for sinnslidelser, påvirket av helt andre forhold enn hva som fremstår som sentralt i dag. Dette er også en av grunnene til at jeg forsøker å plassere et historisk skille mellom psykiatriens forhistorie og historien om sinnslidelser.

Det er viktig å presisere hvordan de diskursive rammene ikke er avgrensede enheter i sin samtid. De var vevd sammen, og berørte hverandre i ulike retninger. Sånn sett kan man

²⁷ Sandmo 1998, 37-40

²⁸ Sarah Maza, *Thinking About History*, (Chicago: The University of Chicago Press, 2017), 200

problematisere hvordan de kan analyseres avgrenset. På en annen side, er det vesentlig å kunne konseptualisere maktkonsentrasjon og utvikling gjennom perioden. Dermed kan de de fungere som et verktøy for å konkretisere ulike sider av helheten.

Til sist bør det nevnes at oppgavens forskningsmateriale kan fremstå som spredt. Kildene er hentet fra allerede eksisterende forskningslitteratur. I tillegg har jeg benyttet et utvalg av primærkilder for å kunne kontekstualisere funnene. Blant primærkildene er det lovtekster, rettsdokumenter og lærebøker fra aktuell periode. Begrunnelsen for valget av primær- og sekundærlitteraturen som forskningen bygger på, ligger i dens beskrivelser av temaer som omhandler sinnslidelser, eller på annen måte fremstår som sentrale. Da sinnslidelser ikke fremstilles som sykdom, men som en kategorisering av følelser, smerter eller adferd, vil jeg hevde at dette er en adekvat bruk av kildemateriale.

2 Historiografi – History of Madness

2.1 History of Madness

Sinnslidelser som fenomen har en historie, og historikere har studert mentale lidelser innenfor ulike historiske kontekster og perioder. Som inngang til å studere sinnsliders historiografi, har jeg valgt å se på forskning tilknyttet galskap som fenomen. Galskap er ikke det rettmessige medisinske begrepet, men *kan* beskrive sinnslidelser. Ofte brukes det skjelmsk som noe uklokt eller som en negativ karakteristikk. I fagdebattene demonstrerer «madness» en tilstand av psykiske lidelser som en del av en historisk begripelse. Gjennom kapittelet vil jeg vise overgangen fra galskapens realhistoriske kontekst, til galskap som en diskursiv ide og et språklig fenomen. Gjennom min studie av denne utviklingen vil fokuset være på de tidligste fagdebattene, der tidlig nytid vil bli mest omtalt. Historiografien om galskap og sinnslidelser må forholde seg til en skillelinje i tid, som på den ene siden omhandler perioden frem til tidlig nytid, og på den andre siden omhandler moderne tid. I den siste, blir fremveksten av psykiatri og institusjonene sentrum for forskningen. Det er i den moderne perioden, i likhet med historieforskning generelt, som galskapsforskningen blir hyppigst forsket på og publisert innenfor i fagfeltet.²⁹ På tross av at det ligger et skille mellom før- og moderne forskningsperioder, er disse også innvevd i hverandre. Institusjoner og andre steder hvor man har behandlet mennesker med mentale lidelser, vokste frem lenge før Freud skapte rammene for moderne psykiatri. I en undersøkelse av tidlig-moderne historiografi, forekommer det dermed også et fokus på asyl og institusjoner som et sentrum for galskapsforskningen. Oppgaven vil være sentrert rundt den forskningen som omhandler materiale fra 1700 tallet, selv om enkelte av utdragene dog strekker seg over lengre perioder.

I den historiografiske gjennomgangen ønsker jeg å studere og reflektere omkring hva jeg oppfatter som fagfeltets ledende problemstillinger og debatter. Deretter rettes oppmerksomheten mot den delen av argumentasjonen hvor begreper som beskriver galskap som fenomen begrunnes, anvendes og problematiseres. Avslutningsvis rettes fokuset mot det norske landskapet, der historieforskning på sinnslidelser og galskap som omhandler tidlig nytid bare finnes i et mindre omfang, og i all hovedsak omhandler psykiatriens forhistorie.

²⁹ Greg Eghigian, *The Routledge History of Madness and Mental Health*, (New York: Routledge, 2017), 3

2.1.1 Galskapens historiografi

Da Michel Foucault leverte sin doktoravhandling *Galskapens Historie* i 1961, dannet han på mange måter det historiske fagfeltet om galskapens posisjon i samfunnet, fra middelalderen og fremt til i dag. Foucault er dog ikke den første som skriver om mental helse eller galskap i et historieperspektiv. Under første halvdel av 1900-tallet ble historier om galskap og psykiske lidelser frembrakt av flere medisinskvitenskapelige forskere. Fellesnevneren var en fortelling, der kilder som beskrev tidlig behandling av mentale lidelser eller galskap, ble tolket innenfor en samtidskontekst. Alternative historiske tradisjoner for å vitenskapeliggjøre galskap, det være seg religiøse, magiske eller andre former som ikke tilhørte den psykiatriske praksis i tiden, ble ansett å være uvitenhet og fikk ikke plass i fortellingene.³⁰ Den store betydningen frembragt av Foucault gjennom avhandlingen, var hvordan forskningen nå brøt ut av de medisinske rammene. Den historiografiske tradisjonen rundt hvordan galskap og mentale størrelser hadde blitt forstått og behandlet, ble nå studert på bakgrunn av sosiale og kulturelle konvensjoner. Foucault tar i utgangspunktet for seg galskap i tre perioder: Renessansen, tidlig nytid og moderne tid. Jeg vil kort utgreie for de to tidligste -, men ha et særlig fokus på perioden i tidlig nytid.

Den grunnleggende tesen i Foucaults avhandling, omhandler «The Great Confinement», eller den store innestengingen. Mens galskap, ifølge Foucault, under renessansen ble tolket som en form for hellig kunnskap eller gjerne som mystiske, religiøse krefter, la opplysningstidens ideer om rasjonalitet galskapen i bur. Gjennom statlige institusjoner, ble de gale marginalisert og innestengt, fordi deres irrasjonalitet var ansett å være skadelig for rasjonelle mennesker. Foucault mener interneringen finner sted over hele vestlige Europa, og viser til eksempler fra Frankrike, England og Tyskland. Galskap ble en status assosiert med andre uønskede tilstander, lik prostitusjon, drukkenskap, løsgjengeri og blasfemi. Samtidig var galskap noe kvalitativt annet, og innestengelsen var et resultat av det Foucault forstår som en moralsk konstruksjon som skiller mellom de mentalt tilregnelig og utilregnelige. Foucaults historie om galskap dannet et paradigme som beskrev galskapen som en historisk størrelse, en konstruksjon og et produkt av samtiden. Interneringen førte til en sosial kategorisering av de gale. Rasjonalitet ble det fremtredende begrepet for å beskrive denne galskapen. Den sentrale ideen hos Foucault, er hvordan samfunnets maktstrukturer omdøpte galskap til en til et nytt og farlig konsept.

³⁰ Eghigian, 2017, 2

Sånn jeg ser det går Foucault langt i å akseptere beskrivelser gitt av andre kilder som benytter benevnelsene de «innestengte» og «gale», og går ikke inn i en diskusjon omkring en systematisering eller avgrensning av deres habitus. Foucault etterlater til «den medisinske arkeologi å avgjøre om de som havnet på hospitalet på grunn av moralsk forvirring, konemishandling eller gjentatte selvmordsforsøk, var syke eller friske, gale eller forbrytere».³¹ Han viser til hvordan mennesker, som i sin samtid ble forstått som gale, gjennom historien har gått fra å ha en mystisk, positiv posisjon til å bli avhumanisert og internert vekk. Fortellingen om psykiatriens fremvekst, og sammenhengen mellom denne og forståelsen av galskap, har vært førende i årene etter at *Galskapens Historie* ble presentert. Jeg vil senere drøfte Foucaults ideer om galskap som fenomen og hva det rommer.

I 1979 publiserte Andrew Scull boka *Museums of Madness*, der han søker å forstå den sosiale organiseringen av galskap i 1800-tallets England. Oppfølgeren, *The most Solitary of Afflictions, Madness and Society in Britain*, utgitt i 1993, er utvidet i tid og favner også 1700-tallet. I boken fremmer Scull sine tolkninger av mentale forstyrrelser i tidlig nytid og viser til en begrenset tro på Foucault sin argumentasjon. I følge Scull, ble ikke «gale» ansett å være annerledes, eller behandlet som et moralsk avvik i perioden Foucault titulerer som den store interneringen. Derimot mener han at den sosiale responsen til mentalt forstyrrede individer fikk fra omgivelsene, ikke besto i å segregere dem i separate interneringer for å holde dem unna samfunnet.³² Den moralske og fysiske interneringsprosessen av den gale som Foucault beskriver at skjedde fra midten av 1600-tallet, ble ifølge Scull, først ved midten av 1800-tallet en klar og skarp distinksjon. Det er denne overgangen, referert til som «The reform of the treatment of the mentaly ill» som Scull ønsker å belyse og forstå, relatert til samfunnets skiftende historiske praksiser av sosial kontroll.³³

Sculls bok forteller også historien om hvordan den medisinske utviklingen, og etterhvert psykiatrien, har ledet an i behandlingen av mennesker med mentale utfordringer. Teoretisk er han nokså konvensjonell. Han argumenterer for at da mennesker med mentale utfordringer ble institusjonalisert, skjedde dette blant annet på bakgrunn av «the effects of a mature capitalist

³¹ Foucault 2000, 75

³² Andrew Scull, *The Most Solitary of Afflictions, Madness and Society in Britain 1700-1900*, (London: Yale University Press, 1993), 1

³³ Scull 1993, 2

market economy and the associated ever more thoroughgoing commercialization of existence». ³⁴ Det ledende argumentet for en internering, er ifølge Scull en legestand som ser på galskap som en mulighet for «enkel profitt». ³⁵ Han er kritisk til bidragsyterne som har studert og tolket psykiatrien innenfor et poststrukturalistisk perspektiv. Om Foucault konstaterer han:

His analysis, provocative though it may be, rests on the shakiest of scholarly foundations; and its metaphysical subtleties, its flamboyant romanticism, and its dazzling prose notwithstanding, its reconstruction of the encounter of civilization and madness remains deeply and fundamentally flawed [...] The facile contrast between psychiatric oppression and an earlier, almost anarchic toleration is surely illusory. ³⁶

Scull er uenig i Foucaults forståelse av galskap som *kun* en moralsk størrrelse. Sånn han ser det er moralsk behandling fundamentalt tvetydig. Det handler både om velvilje, men også om brutal tvang, frykt og begrensning som en del av moraliseringen. Scull presiserer også betydningen av strukturelle argumenter på samfunnsnivå, som statens voksende engasjement og rasjonaliserte anordninger for sosial kontroll. Han viser også til behandling for ulike varianter av sosiale «avvik», der galskap kun representerer en del av dette. ³⁷ Der Foucault tok en aktiv beslutning ved å ikke utfordre «medisinens arkeologi», er Scull enda mindre interessert i hva som er å anse som opphavet til definisjonsmakten. Galskap som fenomen blir gjennom boka akseptert og forklart som en kategori. Hvordan fenomenet eventuelt kan forklares, diskuteres ikke.

Parallelt med utviklingen i psykiatriens historie, foregikk det en annen vinkling innenfor galskapens historieforskning. Fra starten av 1980-tallet, ble galskapens sosialhistorie en gren av historiografien. Målet med forskningen ble nå rettet mot den gales egen fortelling.

2.1.2 Den gales fortelling

Det er særlig to historikere som innledet denne nye retningen innenfor galskapsforskningen. Dale Peterson, som i 1982 utga *A mad Peoples History of Madness*, var den første forskeren som aktivt søkte å systematisere selvbiografiske skildringer av galskap fra et innenfraperspektiv. Kildegrunnlaget spenner fra tidsrommet 1436 til 1969. Gjennom analyser

³⁴ Scull 1993, 29

³⁵ Scull 1993, 181

³⁶ Scull 1993, 5-6

³⁷ Scull 1993, 10

av 26 individers fortellinger, forsøker Peterson å fremstille et oversiktsbilde over utviklingen av systemene som har behandlet mental helse, fortalt gjennom de som har opplevd det. Jeg velger å plassere Peterson under galskapens sosialhistorie, ettersom han er blant de første som anvender personlige skildringer i beskrivelsen av de gale. Sånn jeg ser det, er det hans bidrag som bærer den omgjørende vendingen i spørsmålet om hvorfor forståelsen av individets egenerfarte galskap er viktig innenfor historieforskningen.

I 1987 publiserte Roy Porter boken *A Social History of Madness*. Porter ville løfte blikket bort fra den medisinske profesjonen. Han søkte å gi plass til menneskers egen bevissthet om galskap, fremfor den ufornuft som galskap som fenomen ofte impliserer.³⁸ Her beskrives galskapen gjennom en analogi om et ukjent, *foreign country*; Alle samfunn har sine koder for hva som er og gjør menneskers oppførsel uskikket, forstyrrende og farlig. På denne måten former galskap en universell karakter. Måten disse anormale trekkene blir beskrevet, dømt og løst, er forskjellig mellom samfunn, i tid og relatert til den spesifikke særegenheten som blir ansett for å være nettopp galskap.³⁹ Dette er hva som gir galskapen et element av relativisme, og som viser hvordan Porter er inspirert av poststrukturelle tenkemåter. Samtidig kan det forstås som et argument mot den historieforskningen som kun søker etter svar om galskap som fenomen i de medisinske fortellingene.

Porter søker å forstå galskap gjennom å studere kilder der de gale selv forteller sin historie, og å løfte frem deres virkelighet gjennom å anvende deres selvbiografiske tekster som kilde. Dette forsøker han å gjøre uten å legge psykologiske teorier og ideer til grunn. Målet er å legge egen forforståelse til side så langt det er mulig og søke å utforske hva de gale sier, tenker og føler. I motsetning til Peterson som formulerer sine analyser kronologisk i tid, presenterer Porter galskap innenfor tematiske kategorier. Disse avgrenses innenfor rammer som makt, genialitet, religion og kjønn. Videre benyttes kategoriene som ulike innganger til diskusjoner rundt galskapen det fortelles om. Gjennom dette utformer han sin relativistiske forståelse av galskapsbegrepet, og plassere analysene diskursivt innenfor temaer som kan beskrive en annen realitet enn hva den tradisjonelle medisinske forståelsen gjør. Med dette viser Porter hvordan galskap kan være gjenstand for analytiske problemstillinger utenfor institusjonenes historiefortelling.

³⁸ Roy Porter, *A Social History of Madness*, (London: Weidenfeld and Nicolson, 1987), 1

³⁹ Porter, 1987, 9

På tross av at *A Social History of Madness* var banebrytende innenfor den historieforskningen som vektla individets egenerfarte galskap, byr Porters metoder på utfordringer for denne oppgavens referanseramme. Blant de 26 individuelle fortellingene han benytter i sin forskning, er det kun et fåtall som omhandler 1700-tallet eller tiden før. Blant fortellingene som er tilhører aktuelle tidsperiode, er analysene begrenset til mennesker som har gjenlagt selvbioграфiske verk, og gjennom det beskrevet ideer om egen tilstand. I tillegg levde en stor andel av dem sitt liv på de britiske øyer. Det er sentralt hos Porter at disse menneskene på en eller annen måte må ha hatt en ide om galskap relatert til egen virkelighet. Dermed kan kildegrunnlaget i Porters *Social History of Madness* fremstå med svakheter i forhold til å kunne overføre betydningen av funn til andre land eller regioner. For det første har han kun tilgang til mennesker som har hatt status nok til at de kunne fremstille sin historie. Denne statusen må altså representere et kildegrunnlag godt nok til at de kunne kontekstualisere sine liv og sosiale forhold i tiden. Det er dermed ikke en metode som eksempelvis kan benyttes ved forskning på bønder i det rurale Norge på 1700-tallet, da det her ikke finnes den type kilder. For det andre, kreves det implisitt at de menneskene som har fortalt, allerede i sin samtid ble definert, beskrevet eller forstått som gale, eller med vanskeligheter som ble definert til å være av en mental karakter. Som Foucault, Scull og Peterson, er Porter fremmed for å gå inn i diskusjoner som drøfter i hvilken grad menneskene var gale: «*Whether those called «mad» really were insane or whatever, or were merely stigmatized as such, has aroused animate scholarly debate. The issue is not, however, central to this book. I pass no judgement on it*».⁴⁰ På tross av dette har Porter inspirert mange i sin søken etter en autentisk forståelse av den egenopplevde galskapen.

Geoffrey Reaume utga i 2017 *From the Perspectives of Mad People*. Her viser han til utviklingen i den sosialhistoriske historiografien, hvor individet står i fokus. Reaume hevder at selv de mest innflytelsesrike bøkene, som Foucaults *Galskapens Historie*, ikke har viet oppmerksomhet nok til menneskers egen erfaring med galskap. Han mener at disse nyere perspektiver, hvor representasjon og belegg kommer fra et innenfraperspektiv, har styrket fagfeltet.⁴¹ Reaume inndeler artikkelen etter hvilke typer kildemateriale som er anvendt. Som vist over, var det bruken av historiske antologier og republiseringer som først ble benyttet for

⁴⁰ Porter, 1987, 6

⁴¹ Geoffrey Reaume, «From The Perspectives of Mad People». I *History of Madness and Mental Health*, av Greg Eghigian, (New York: Routledge, 2017), 277

å fremme et innenfraperspektiv. Peterson og Porter ble etterfulgt av et fåtall historikere på slutten av 19- og begynnelsen av 2000-tallet, men bruken av reviderte antologier har vist seg å ha begrensninger. Det beror på manglende primærkilder skrevet av gale, særlig fra tiden før 1800. Videre diskuterer Reaume hvordan den gales perspektiv har blitt gjengitt fra institusjonens kilder.

Perspektiver som løfter frem den gales opplevelser og erfaringer har gitt mye verdifull kunnskap til fagfeltet de siste tiårene. Kunnskapen har bidratt til å utvide den vitenskapelige forståelsen, også når sinnslidelser i tidligere perioder skal drøftes. Sporene etter menneskene som har erfart galskap, er etter min mening, vesentlig for å kunne danne et større bilde omkring hva sinnslidelser har vært i et historisk perspektiv. Spørsmålet som fortsatt er ubesvart i gjeldende historiografi, knytter seg til hvordan man skal kunne tolke premissene for å forstå galskap som fenomen. Sånn jeg ser det, kan en årsak til at forskere som Scull og Porter ikke går inn i diskusjoner omkring dette, er at det vanskelig kan studeres og forstås med et så lite biografisk materiale som det finnes.

Et viktig moment for å kunne studere galskap, vil være å se hvordan begrepet fremstilles i historiografien.

2.2 Hva er galskap?

Galskap som fenomen er en komplisert konstruksjon. Innledningsvis vil jeg løfte frem en av moderne tids mest kontroversielle psykiatere, Thomas Szasz. Han er kjent for sin sterke motstand av psykiske diagnoser og den institusjonelle psykiatrien. Szasz har en poststrukturalistisk tilnærming til psykiatrien som fagfelt, som ellers gjerne defineres innenfor et naturvitenskapelig paradigme. For han er psykiske lidelser som fenomen en myte, og et språklig verktøy som benyttes til å kategorisere mennesker, normaliteter og kontrollere moral. Han har også brukt sine argumenter langs historiske linjer, og sammenlignet psykiatriens identifisering og behandling av mentalt lidende med trolldomsprosessene på 15- og 1600-tallet.⁴² Szasz sitt formål var primært å kritisere samtidens psykiatri, og hans radikale meninger har ingen direkte sammenheng til historiefaget. Men, samtidig finner jeg hans

⁴² George Mora, Review: «The Manufacture of Madness: A Study of the Inquisition and the Mental Health Movement», *The Book Forum*, 1970

argumenter relatert til psykiske lidelser interessante i en diskusjon om hvordan galskap har blitt forstått av historikere.

Slik jeg tolker forskningen som til nå er fremlagt, er ikke galskap ansett å være en spesifikk væremåte, levemåte eller en form for oppførsel. Eksempler som anvendes av ulike historikerne beskriver svært ulike hendelser og tilstander. Fellesnevneren er et avvik fra hva som i samtiden har blitt ansett som normalt. Hvordan historikerne forstår avviket beskrives og begrunnes på ulike måter. På tross av at Foucault ikke viser til eksplisitte tilfeller av galskap, beskriver han hvordan galskap ble forstått innenfor samfunnet. Han løfter særlig frem relasjonen mellom galskap og lidenskap, og hvordan denne har blitt forstått innenfor det medisinske feltet. I kapitlet *Lidenskap og Vrangforestillinger*, diskuterer han det medisinsk-filosofiske perspektivet mellom kropp og sjel, humoralpatologiens logikk og hvordan ideen om lidenskap dannet en mulighet for å se på galskap i lys av tidlig nytids irrasjonalitet. Da galskap også kom til uttrykk i lidenskapelige former, medførte dette «sykdommer hvor hjernens tilstand er av samme kvalitet, av samme opprinnelse og endelig av samme natur som tilstanden i sjelen». Dette dannet, ifølge Foucault, grunnlag for at galskap ble en sykdom som rammet kropp og sjel. Med andre ord argumenterer han for at galskap som fenomen, med grunnlag i lidenskapens eksistens, utviklet seg til å bli en helhetlig sykdom.⁴³

Melankoli er et begrep som har hatt skiftende og varierende innhold helt siden det ble benyttet av grekerne i antikken. Foucault mener at melankoli gjennom 1700-tallet ble en del av alle former for galskap. Jeg vil senere utgreie om melankoli og utbredelse. Poenget her er å vise at galskapen utbroderer seg gjennom emosjonelle og psykiske uttrykk i samtiden. Andre uttrykk fra den samme tidsperioden var for eksempel hysteri, hypokondri og til dels demens. Utrykkene har både en viss universalisme, ved at de er gjenkjennbare, samtidig som de besitter en egenart, da de i denne sammenhengen er tolket som symptomer på galskap.

Historien om galskap har vært diskutert siden andre halvdel av 1900-tallet, og vært grunnleggende for flere veiskiller jeg så vidt har skissert. Debattene har i stor grad dreid seg om den medisinske kunnskapen, psykiatriens utvikling og hvordan samfunnet har forstått galskap som fenomen. Fokuset på å utvide med et perspektiv på erfart galskap, har med Porter og historikere etter han fått en stadig økende plass i debattene. Biografiske kilder har løftet

⁴³ Foucault 2000, 98

frem betydningen av å forstå galskap fra et innenfraperspektiv. Videre vil jeg gjennomgå den norske forskningen, og relasjonen til psykiatrisk historie.

2.3 Psykiatriens forhistorie i Norge

Galskap har ofte vært sett i relasjon til psykiatriens fremvekst. Med den psykiatriske profesjonens utskilling fra den generelle medisinen, gikk galskap som fenomen inn i moderne psykologiske termer. Historien om psykiatrien har, som galskapshistorien, ulike retninger. Den handler også om ulike vitenskapelige sannheter og forståelsesformer og om kulturens forhold til ufornuft og normalitet. Slik hevder Skålevåg at psykiatriens historie kan inndeles i en sosialhistorisk, et kunnskapshistorisk og et kulturhistorisk nivå.⁴⁴

Felles for de metodiske nivåene, er at psykiatrien har en begynnelse som dateres omkring midten av 1800-tallet. Det var da psykologi som et eget fagfelt, systematisk begynte å kategorisere den mentale delen av et tidligere helhetlig sykdomsbilde. Tiden før forstås gjerne som perioden hvor galskapens historie har en definerende posisjon, som en før-psykiatrisk tid. Dermed er perioden også lite vektlagt hos de fleste som forsker på psykiatriens historie. Det finnes imidlertid noen unntak. I Aina Schiøtz *Viljen til liv*, går hun gjennom hele den medisinske historien med et særlig fokus på Norge, og hvor et eget kapittel er viet psykiatrien. Her diskuterer hun galskapsbegrepet og de største autoritetene sine teorier relatert til historiografien. Foucault, Porter og Scull gis mye plass som de akademiske grunnleggerne av «før-historien».⁴⁵ Hun formidler galskapens historie som fortellingen om internering og diskusjoner rundt fornuftsbegrepet. I likhet med Foucault, Scull og Porter, gis det ingen definisjon av rammene for galskap.

Wenche Blomberg har gjennomgått det institusjonelle nivået av psykiatrien. I *Galskapens Hus* gjør hun rede for alle forløperne til de tidligere antatt første asylene. Denne historien kaller hun for «norsk galehistorie». Hun revurderer tidligere opplysninger som at Gaustad sykehus i 1855 åpnet som landets første asyl, og sporer de første innretningene til anstalter tilbake på midten av 1500-tallet, kalt myrkvastofa, og dårekister på 16- og 1700-tallet.⁴⁶ Disse sikkerhetshusene var sannsynliges mer av et fengsel enn et sted for medisinsk hjelp, men også

⁴⁴ Svein Atle Skålevåg, *Fra normalitetens historie: Sinnsykdom 1870-1920*, (Bergen: Rokkansenteret, 2003), 13

⁴⁵ Aina Schiøtz, *Viljen til liv: Medisin- og helsehistorie frå antikken til vår tid*, (Oslo: Det Norske Samlaget, 2017), 112-115

⁴⁶ Blomberg 2002, 13-14

en lokalisering for å plassere de gale. Utbredelsen var sannsynligvis liten, og menneskene som ble plassert her var ikke utskilt som en egen sosial kategori, som «gale».⁴⁷

Blomberg viser at 1700-tallet har blitt forstått som de store endringenes tid. Da skjer en utskilling av gale som en egen sosial kategorisering. Denne kategoriseringen har tradisjonelt blitt belyst med et kongelig reskript fra 1736. I denne ble det beskrevet hvordan kriminelle preget av «Raserie» som ikke kan straffes for sine handlinger skal innsettes i egne, lukkede tvangsanstalter, adskilt fra fattige og øvrige kriminelle.⁴⁸ Gjennom århundret ble det opprettet stadig flere slike anstalter, kalt dollhus, eller galehus, som Blomberg titulerer dem. På tross av dette, mener Blomberg at det historiske paradigmeskiftet heller bør trekkes i 1820-årene, hvor en positivistisk medisinsk tradisjon begynte å behandle de gale som avvikere eller helbredbare; Som en relevant pasient for en oppkommende psykiatrisk profesjon.⁴⁹ Slik har Blomberg på mange måter fulgt den tradisjonelle galskapshistoriografien, og analysert galskap, internering og psykiatri som et spørsmål om normalitet og avvik.

I det videre vil denne oppgaven forsøke å bryte ut av denne fortellingen. Institusjonene, anstaltene og synet på galskap, vil erstattes med et forsøk på å analysere sinnslidelser innenfor en annen forståelsesramme. Hvordan kan vi forstå sinnslidelser på 1700-tallet utenfor psykiatriens og institusjonenes historie?

⁴⁷ Blomberg 2002, 30-35

⁴⁸ Blomberg 2002, 55

⁴⁹ Blomberg 2002, 206

3 Sinnslidelser som fenomen innenfor en juridisk kontekst

Tidlig nytids-historikere har gjerne brukt rettsdokumenter som kilder til studier av alminnelige menneskers liv. Historikere har, med ulike innganger, også brukt rettsarkivene til å studere fortidens galskap sinnslidelser som fenomen. Bruken av rettsdokumenter i fremstillingen av sinnslidelser byr både på fordeler og ulemper. 1700-tallets rettsdokumenter innehar en rekke eksempler på samtaler mellom folk og myndigheter, der en tiltalt beskyldes for eller forsvares med argumenter vedrørende vedkommendes mentale tilstand i gjerningsøyeblikket. Dette har også skjedd fordi lovverket, som rettsvesenet har forvaltet, har inneholdt lover og forordninger der mennesker med sinnslidelser er beskrevet med ulike begreper. Denne oppmerksomheten viser til hvordan rettshistorien representerer en bekreftelse på vissheten om at menneskers sinnstilstand har en betydning. Selv de eldste norske lovbøkene, som Gulatingsloven og Lagabøtes landslov, har eksplisitte passasjer som beskriver mennesker med en sinnstilstand som brøt med det *alminnelige*. Sinnslidelser har dermed en historie i rettshistorien. Samtidig representerer rettskildene ofte de mest alvorlige historiene. Kildene forteller om lovbrudd, tvister og kriminelle handlinger og en allmue på kant med myndighetene. Eksemplene fra historiografien, bruker ofte tematikk som selvmord og drap for å belyse sammenhengen mellom lovverk og sinnslidelser. Men, samtidig er disse tolkningene av grove brudd også relevante for å belyse sinnslidelsenes plass i lovverket, og for å kontekstualisere sinnslidelser innenfor den juridiske diskursen.

Innledningsvis vil jeg gjøre rede for lovverket, og spesifikt de passasjene hvor ulike sinnstilstander kan være utslagsgivende for frifinnelse eller strafferabatt. Deretter beskrives deler av faglitteraturen, som behandler temaet om utilregnelighet. Videre vil jeg drøfte noen analyser fra rettssaker, hvor det kan argumenteres for at menneskers sinnslidelser er en sannsynlig årsak til hendelsen. Her vil jeg se på selvmord, og den historiske relasjon til sinnslidelser. Det grunnleggende fellestrekket som gjelder for alle historiebidragene som innlemmes, er bruken av juridiske kilder som grunnlaget for å forklare tolkninger av en form for sinnslidelse.

3.1 Norske lover om galskap, raseri, sykdom og avsindighet

Allerede i de eldste lovbøkene, Frostatings- og Gulatingslovene, finnes lovkapitler som beskriver mennesker som «ør», eller som «gal manns gjerninger».⁵⁰ Kriminelle handlinger utført av en person som kom inn under en slik definisjon, ville kunne resultere i ulike former for strafferabatt. Denne *galskapen* er i følge Rettshistorier Bernt Gran, et eksempel på hvordan norrøn strafferett, relatert til spørsmål om utilregnelighet, var forsiktig sammenlignet med andre land i Europa.⁵¹ Det fremstår vanskelig å kontekstualisere hvordan man i samtiden kom frem til en slik avgjørelse, og hvilke prinsipper som ble lagt til grunn. Filologen Hageland hevder at definisjonene og linjene muligens var tydeligere i tidlig middelalder, hvor det skulle relativt mye til for å kvalifisere for strafferabatt for mentalt avvikende tilstander.⁵² Magnus Lagabøtes landslov videreførte prinsippene om «ør manns gjerning». Nyvinningen i landsloven, er hvordan den presiserer at kongens årmann har mulighet til å oppnevne skjønnsomme menn, for å avgjøre hvorvidt mennesker handler *ør* eller *ei*.⁵³

Landsloven fra 1274 forble det juridiske grunnlaget for Norge frem til Christian IV utga sin danskkrevne, reviderte utgave av landsloven på starten av 1600-tallet; Christian IV Norske Lovbog. I mellomtiden hadde riktignok reformasjonen i Danmark-Norge medført at kongen og hans verdslige embetsmenn ble den lovgivende og utøvende myndigheten, og kirken mistet sin formelle makt som instans i rettsvesenet. Dette betød derimot ikke at de geistlige mistet sin innflytelse over den praktiske rettsutførelsen. Trolldomsprosessene gjennom 1600-tallet, drevet av demonologiske prinsipper, er et eksempel på innflytelsen til geistlige lærde, og en religiøs påvirkning av lovverket. Det har også blitt argumentert for at kirkeordinansen av 1537 også etter reformasjonen hadde praktisk betydning i rettsvesenet utover på 1600-tallet. Det var først ved den nye kirkeordinansen av 1685 at den verdslige staten hadde konsolidert den juridiske makten over lovgivningen.⁵⁴ Christian IV Lovbog innebar ingen endringer relatert til sinnslidelser og utilregnelighet. Christian V Norske lov fra 1687, hadde derimot spissede formuleringer og nye begreper som åpner opp for ulike tolkninger om sinnslidelser som et fenomen.

⁵⁰ «ør» er en moderne beskrivelse av en som handler i «uvit»; en handling begått av en som mangler vett eller fornuft. På gammelnorsk kan dermed *ør* bety vill, rasende eller gal.

⁵¹ Gran 2014, 69-74

⁵² Gran 2014, 74

⁵³ Skålevåg 2016, 15

⁵⁴ Ellefsen 1998, 31-34

3.1.1 Christian Vs Norske lov av 1687

Når Christian V utformet den nye landsloven, var ett av momentene at de to landene i kongedømmet Danmark-Norge skulle ha et likt lovverk. Revisjonen førte dermed til at Norsk og Dansk lov ble utformet tilnærmet identiske. 1687-loven hadde allikevel noen egne norske passasjer, blant annet når det gjaldt særnorske institusjoner og rettstradisjoner. Ved siden av dette, ble loven av 1687 utformet lik den danske landsloven som hadde kommet få år tidligere. Dette er en viktig presisering, da jeg vil innlemme diskusjoner fra danske jurister sine tolkninger av lovverket. Det er seks eksplisitte lovformuleringer i 1687-loven som beskriver sinnstilstand og hvordan den kan tillegges å ha betydning for straffeutmålingen.

I lovens første bok om tinget og dets rettsorden, kapittel 17 om *Baand og fængsel* fastsetter artikkel 1-17-1 hvem som kan binde og forvare rasende eller gale:

Findis nogen rasendis, eller galind, da maa, hvem der vil, hannem binde, og føre hannem til Tinge, og tilbyde hans Frænder hannem, og de ere pligtige at forvare hannem, saa fremt de have Middel dertil; Hvis ikke, da bør Øvrigheden at sætte hannem i Forvaring.⁵⁵

I lovens sjette bok, om forbrytelser, beskriver kapittel 17 følgende lovtekst om *Manddrab*:

Skeer Drab af nogen i Vildelse og Raserj, da bør hand ej paa Livet at straffis, men af sin Formue, som hand haver, eller kand derefter bekomme, give til den Dødis Arvinger fuld Mandebod trende atten Lod Sølv.⁵⁶

Disse bestemmelsene er tillagt mest vekt i fortelling om utilregnelighetsprinsippet i norsk rettshistorie. Det kan begrunnes dels med hvordan de omhandler handlinger som vanligvis førte til strafferabatt på dødsstraff. Her er det også relevant hvordan «en rasende eller gale uten frænder», det vil si, uten slektninger som kunne ta seg av vedkommende, da ble underlagt myndighetenes formynderansvar. Dette har blitt tolket som å være en ekspanderende stat i tilregnelighetsretten.⁵⁷ Det kan dermed forstås som en tidlig beskrivelse av hvem som kunne plasseres på anstalter og institusjoner begrunnet i mentale plager.

⁵⁵ NL 1687, 1-17-7 (mine uthevninger)

⁵⁶ NL 1687, 6-6-17 (mine uthevninger)

⁵⁷ Skålevåg 2016, 20

Videre er der flere lovtekster som beskriver sinnslidende. I lovens tredje bok, som omhandler det verdslige livet og husstanden, har kapittel 18 om *egteskab* følgende to lovtekster:

Trolovelse skal ikke holdis, som skeer i Drukkenskab, eller i nogens umyndige Aar, som agtis i Mands Person under tyve fulde Aar, og i Qvindis Person under sexten fulde Aar; Ej heller om een er ikke ved sin rette Fornuft og Forstand.⁵⁸

*Dersom Husbonden, eller Hustruen, bliver afsindig, da maa deris Egteskab derfor ikke adskillis, men den ene at see den anden til Gode, og hielpe hinanden i alle de Maader mueligt kand være.⁵⁹

I tillegg er det som kan betraktes som sinnstilstander nevnt to ganger i lovens sjette bok som omhandler misgjerninger, da henholdsvis i kapittel 6 om *manddrab* og i kapittel 19 om *mordbrann*:

Den, som sig selv ombringer, have sin Hovedlod forbrut til sit Herskab, og maa ej begravis enten i Kirken, eller paa Kirkegaard, med mindre hand gjør det i Sygdom og Raseri.⁶⁰

Viser mand Barn, eller Taabe, efter Ild, og deraf kommer Skade, da svarer hand selv til Skaden, saasom tilforn er sagt om Vaade og Skiødisløshed.⁶¹

I disse seks lovtekstene, er sinnslidelser beskrevet med ulike begreper. Raseri er nevnt flest ganger, to i forbindelse med drap på andre eller seg selv, samt en gang i forbindelse med første kapittel og relatert til en preventiv holdning. Norske Lov inneholder også begreper som tåpe, sykdom, avsindig, samt beskrivelser av menneskers fornuft og forstand.

Hvordan kan vi så forstå betydningen av begrepene? Loven av 1687 er en normativ kilde. Den forteller dermed om hvordan anliggendet bør eller skal være. Det betyr ikke at loven ble praktisert etter ordlyden. Lovbruken har vært varierende og blitt tolket forskjellig gjennom ulike perioder av 1700-tallet, i forskjellige geografiske områder av landet og av forskjellige embetsmenn. Den har også blitt tolket av historikere som har lagt ulike vitenskapsteoretiske forståelser til grunn. Bernt Gran skriver følgende om ordlyden i lovforskriftene fra 1687:

I realiteten var det bare raseri, som i praksis var tolket som sinnssykdom i den mest fremskredne form, kombinert med «vildelse», som var vrangforestillinger og hallusinasjoner, som kunne fritas for dødsstraff. I dag kunne dette muligens bli kategorisert som psykoser ... Termen «afsindighed» var betegnelsen på det «erverde svaksinn» hvor er person i utgangspunktet hadde vært frisk. I så måte kan

⁵⁸ NL 1687, 3-18-5 (mine uthevninger)

⁵⁹ NL 1687, 3-18-16 (mine uthevninger), *Utdrag av en lengre lovtekst.

⁶⁰ NL 1687, 6-6-21 (mine uthevninger)

⁶¹ NL 1687, 6-19-12 (mine uthevninger)

de se ut til at de to 1680-lovene opererte med en tredeling; raseri, vanvittighet og avsindighet, hvor bare den første tilstanden førte til utilregnelighet.⁶²

Denne tredelingen begrunnes ut fra en debatt som psykiater Paul Winge beskriver i boken *Den norske sindssygeret historisk fremstillet* fra 1913. Her argumenteres det for hvordan danske ord fra 16- og 1700-tallet fortolkes som et uttrykk for en bevist tredeling av «abnormitetene» for «videnkabelig stringents».⁶³ Beskrivelsen hviler med andre ord på juristenes fortolkninger av utilregnelighetsprinsippet tidlig på 1900-tallet, og er dermed ikke undersøkt i en bredere historisk-kulturell kontekst. Slik jeg leser det, diskuterer man her også utilregnelighet som en historisk form for galskap. Sinnssykdom, vrangforestillinger og psykoser er alle tilstander som her skrives inn i en nyere medisinsk diskurs, og som videre brukes for å beskrive fortiden. Hvordan kan man så tolke betydningen og meningen bak begrepene? Var avsindighet, galskap og raseri synonyme, eller viste de til hver sin særskilte sinnstilstand? Og hva med tåper, og en vurdering av deres fornuft og forstand?

Svarene krever en større kontekstuell forståelse. Videre vil jeg gjennomgå ulike tolkninger av begrepene sinnslidelser og sammenhengen de inngår i innenfor norsk rettshistorie. Diskusjonen om utilregnelighetsprinsippet er en vesentlig markør i forståelsen av sinnstilstandene i Norge på 1700-tallet. Men, det er også viktig å merke seg hvilken fortelling dette skriver seg inn i. Felles for bidragene, er at de strekker seg over lengre perioder for å vise til en *kontinuitet* ved lovgivningen frem til i dag.

3.2 Utilregnelighetens historie

Historien om utilregnelighet er en vesentlig grunnforståelse av den juridiske rammens betydning. I lovverket er samtidens diskusjoner og forståelse av sinnslidelser i juridisk forstand, reflektert rundt hva som er å forstå som utilregnelighet. Som fenomen kontekstualiseres utilregnelighet innenfor gjeldene lov, som mennesker som ikke kan lastes eller straffes for lovbrudd de har utført. Hvem var så å anse som utilregnelige, og hvordan begrunnes dette? Svein Atle Skålevåg og Bern Gran har utgitt hver sin bok om temaet. Deres bidrag om utilregnelighetens historie har store likheter. Begge vektlegger overgangen fra «det gamle» til «det nye», og ser 1800-tallets psykiatriske profesjon som et brudd i den juridiske historien. Dette historiske bruddet er veldokumentert. Overgangen mellom 17- og 1800-tallet

⁶² Gran 2014, 80

⁶³ Gran 2014, 254-255, fotnote 116.

markerer et skille i tiden, hvor etter rettspsykiatere deltok fast i rettsaker der man søkte en medisinsk utredning.⁶⁴ Felles er også bruken av kildegrunnlag for å beskrive 1700-tallet. De drøfter den samme lovgivningen, de samme juridiske debattene, og den samme diskursive kampen mellom jus og medisin.⁶⁵ På tross av likhetene, finnes det noen grunnleggende teoretiske forskjeller.

Skålevåg ga i 2016 ut boken *Utilregnelighet, en historie om rett og medisin*. Boken omhandler rettsvesenets medisinske autoriteter og deres inntreden i rettsvesenet. Her fortelles historien om de medisinsk sakkyndige, som en gang var folk i lokalsamfunnet som kjente tiltalte, men ble til de profesjonelle ekspertene, senere rettspsykiatere, som bistod i retten. Boken beskriver denne inntredenen, og hvordan begrepet om utilregnelighet ble et resultat av dette.⁶⁶ Skålevåg følger prinsippets utvikling, fra de tidligste lovene, gjennom profesjonaliseringen av psykiatrien utover 1800-tallet, og trekker linjer frem til hvordan vi i dag benytter rettspsykiatere i spørsmål om utilregnelighet. Det er bokas første del som faller innenfor oppgavens avgrensning, og som dermed er gjenstand for diskusjon.

Skålevåg befinner seg vitenskapsteoretisk forankret innenfor den nyere historiske kunnskaps-tradisjonen, sterkt influert av Foucaults begreper om makt og kunnskap.⁶⁷ Han vektlegger hvordan juridiske, kriminologiske og medisinske kunnskaper er infiltrert i et slags nett av koder, som igjen danner utfordringen med å forstå tilregneligheten som fenomen. Det er for han et viktig argument å presisere hvordan utilregnelighet *representerer* en språklig størrelse, og er en sosial konstruksjon. Utilregneligheten som fenomen gir kun mening relatert til hva som legges til grunn når begrepet skal forstås.

Videre søker Skålevåg både å beskrive hvem den utilregnelige er, og hvem som var i posisjon til å kunne beslutte en slik tilstand. I Skålevågs fokus ligger også et ønske om å belyse hvordan man forsto menneskets natur. På 1700-tallet er det ikke nødvendigvis klart *hvem* som

⁶⁴ Svein Atle Skålevåg 2006, *The Matter of Forensic Psychiatry: A Historical Enquiry*, Medical History, 50

⁶⁵ Se innholdsfortegnelser; juristene er Ludvig Holberg og Laurids Nørregaard; om den diskursive kampen kan leses på Skålevåg 2016, 10; Gran 2014, 25

⁶⁶ Skålevåg 2016, 8

⁶⁷ <https://www.uib.no/en/persons/Svein.Atle.Skålevåg> Skålevågs egen beskrivelse: «*I am a historian of knowledge and my main research interest is the history of psychiatric and medical knowledge. In addition, I have a strong interest in the history of historical knowledge. The prime source of inspiration in both fields is the work of Michael Foucault on power, knowledge and government*»

besitter denne makten. Kunnskapen om sinnslidelsene som ligger til grunn, beskrives på ulike nivåer. Forståelsen av utilregnelighet-, og dermed hvordan sinnslidelser kategoriseres, må undersøkes i lys av hvordan makten i rettsapparatet forstår spørsmål om psykiske tilstander også *før* den medisinske profesjonen får sin autoritet. Skålevåg påpeker derfor nødvendigheten av å trekke inn det perspektiv at også kirkelige embetsmenn var pådrivere og viktige autoritetskilder til forståelsen av utilregnelighet.

I 2014 ga Bernt Gran ut boken *Hundreår med hodebry, utilregnelighetens historie*. Boken har en bredere perspektiv enn Skålevåg, og søker å trekke noen linjer, gjøre noen sammenligninger og derigjennom bidra til å gi et grunnlag å diskutere denne komplekse delen av strafferetten på.⁶⁸ Dette gjør han gjennom å studere prinsippene om tilregnelighet innenfor en bred avgrensning, både i tid og rom. Grans inndeling beskriver både antikken og overgangen til middelalderen, den nordiske utilregnelighetstradisjonen, og angloamerikansk utilregnelighet. Jeg vektlegger hans beskrivelser av den nordiske tradisjonen i perioden 1600-1700-tallet. Dette skaper noen metodiske problemer, da prosjekt hans er å undersøke utilregnelighet som et fenomen med kontinuitet gjennom historien. Jeg begrenser allikevel innhold til det som er relevant innenfor oppgavens problemstilling.

Gran er utdannet innenfor rettsvitenskapen. Hans mål om å trekke store, sammenlignbare linjer på tvers av epoker og kulturer baseres på et historiesyn hvor rettspraksisen står i sentrum. Man kan lese en slags motsetning mellom Skålevågs mål om å finne mening i språk og diskurser, og Grans sin metode, hvor utilregnelighetsprinsippet forstås i en kontinuitetshistorisk sammenheng. Det samme gjør han med de juridiske begrepene, som han etymologisk sporer tilbake til antikkens kilder. I tillegg til generell rettshistorie, søker Gran i sin studie en utvidelse ved å trekke inn forståelser fra andre vitenskapelige felt. Filosofi, idehistorie, psykiatri, religion og sosialantropologi er alle faglige områder han finner relevante for sin fremstilling. Hans mål er å innhente, prosessere og sammenstille informasjon, og derifra definere trekk ved utviklingen av utilregnelighet som fenomen. Slik mener han å finne grunnlinjer og sammenhenger, for så videre å kunne operasjonalisere og overføre dette til samfunnssituasjonen i dag.⁶⁹

⁶⁸ Gran 2014, 24

⁶⁹ Gran 2014, 25

3.3 Naturrettens påvirkning

Utilregnelighet som fenomen beskrives ut i fra ideen om at mennesker med visse mentale avvik ikke kan straffes for sine kriminelle handlinger.⁷⁰ Innenfor en juridisk ramme, er det sentrale å beskrive hvordan rettsvesenet forstod og forklarte sinnslidelser. Både Skålevåg og Gran løfter frem betydningen av naturrettens inntreden for forståelsen av utilregnelighetens plass innenfor 1700-tallets rettspraksis.

På 16- og 1700-tallet fikk læren om naturretten en viktig rolle for utviklingen av rettens prinsipper og tolkninger. Denne læren postulerte ideen om at mennesket har visse iboende rettigheter og plikter, som er gitt gjennom naturens orden og lovmessighet. Grunntanken er at naturretten er universell, og at det finnes grunnleggende regler for rett og galt uavhengig av tid og sted.⁷¹ I den dansk-norske rettsutviklingen på 1700-tallet var naturrettens prinsipper førende hos blant annet Ludvig Holberg (1684-1754) og Laurids Nørregaard (1745-1804). Naturrettslæren er beskrevet å være et barn av opplysningstidens idealer om fornuft, frihet og rettferdighet. Hvilken relasjon er det så mellom naturrettens jurister, sinnslidelser som fenomen og Norske Lov?

På tross av at Holberg skrev om flere temaer og juss ikke var et av hans mange professorater, skrev han tidlig om naturrett relatert til utilregnelighet. I 1716 ga han ut *Introduction til Folke- og Naturrettens Kundskab*, hvor han ifølge Skålevåg, «møysommelig graver frem et tilregnelighetsbegrep, forankret i en bestemt forståelse av menneskets psykologi».⁷² Med lignende argumentasjon som Foucault brukte om sammenhengen mellom internering og lidenskap, presenterte Holberg argumenter om menneskers tilregnelighet som forankret i en *kontrollert vilje*. Måten Foucault og Holberg beskriver en bevissthet rundt fornuft og ufornuft, har dermed likhetstrekk, selv om avstand i tid og virke er stor. Holberg ønsket et rammeverk for å søke forstå viljen til handlinger. Det sentrale er at mennesket selv har myndighet til å bestemme om en handling skal skje. Holberg mente dette burde være et førende argument for å kunne dømmes til straff eller vurderes som utilregnelig.⁷³ Denne viljefilosofien ble førende for de danske juristene som utformet et tilregnelighetsprinsipp forankret i naturretten, og som dermed fikk betydning for den dansk-norske rettspraksisen. Videre utformet Laurids

⁷⁰ Skålevåg 2016, 7

⁷¹ Marit Halvorsen, «*Streifetog i Naturretten*», Jussens Venner, 2008, 275

⁷² Skålevåg 2016, 22

⁷³ Skålevåg 2016, 22-24

Nørregaard tydeligere regler for hvordan retten måtte forholde seg til mennesket bak handlingen, og den mentale tilstand i gjerningsøyeblikket: «Ingen kan eller bør straffes for en Misgjering, med mindre han haver havt moralsk Frihed paa den Tid, han foretog Misgjeringen». ⁷⁴ Hvilke kvalifikasjoner måtte så til for å kunne ha, eller mangle den moralske friheten Nørregaard beskriver?

3.3.1 Holbergs beskrivelser av avsindighet, vankundighet og vildfarelse

I *Natur- og folkeretten* aviser Holberg ideen om at Gud eller omgivelsene kan ses som årsak til menneskets handlinger. Viljen er fri, men *forstanden* kan være tilslørt. Denne tilslørte forstanden beskriver han som «vankundighet». Premisset for denne tilstanden, ligger i følge Holberg i at mennesket ikke kan forstå annet enn hva de ser for seg i sinnet. En som lider av vankundighet, kan ikke forskjellen på godt og ondt, og har dermed ingen samvittighet for sine handlinger. Det er altså ideen om samvittighet som står sentralt når noen ikke kan dømmes for sine handlinger. Et menneske er «(1) efterdi enhver bør at gøre efter sin forstands skønsomhed såsom han har ingen anden regel at følge; (2) eftersom hvo der gør imod sin samvittighed, gør også imod Guds vilje.» ⁷⁵ Et menneske uten viten om sine handlinger, kan altså ikke straffes. Denne uvitenheten deles riktignok inn i frivillig og ufrivillig. En som «synder i drukkenskap og derfor ikke vet hvad han gjør» er dermed ikke fritatt skyld eller straff, men er selv årsak til sin uvitenhet. Holberg utdyper beskrivelsen i fremlegget av «vildfarelse» ved at sinnet i tillegg til å mangle evner til å forstå godt og ondt, er «intaget af en falsk mening». Dette er den tilstanden som Gran viser til og forstår som å være i samsvar med dagens begrep vrangforestillinger. ⁷⁶

Vi bør imidlertid være forsiktige med å tolke begrepene som rene beskrivelser av sinnslidelser. I Christian IV recess fra 1643 heter 3. kapittel «Om Vildfarende lere». De to lovtekstene i dette kapittelet, beskriver hvordan ingen skal «være af papistisk religion», og ingen av jesuittisk eller baptistisk geistlighet skal være i kongeriket. ⁷⁷ Her blir vildfarelse forstått som feil tro, og dermed overtroisk. Slik jeg forstår det, faller Holbergs begrepsbruk

⁷⁴ Skålevåg 2016, 26

⁷⁵ Ludvig Holberg, *Introduction til Folke- og Naturrettens Kundskab*, 1716, 6

⁷⁶ Gran 2014, 80

⁷⁷ CIV Recess, 1643: 186,

<https://www.nb.no/items/119d797ed6a304df581c737867edba5b?page=81&searchText=>

inn i en større språklig kontekst. En vildfarende mann kan bety en jesuitt, men også en som er utilregnelig.

Når Holberg illustrerer de ulike tilstandene, sammenligner han vankundige og villfarende handlinger med hvordan «små barn, ej heller afsindige folk» vet hva de gjør. Han henviser til Norske Lov, og fremhever at handlinger gjort av barn under ti år eller mord utført av en rasende ikke skal straffes.⁷⁸ Holbergs ideer om utilregnelighet og straffefrihet kan forstås som en måte å ta myndigheten vekk fra de handlede. Hvem de avsindige eller de rasende er, avsindighetens sammenheng med galskap eller kjennetegn ved fenomenene, utdypes ikke i *Folke- og naturrett*. Ifølge Skålevåg har Holberg ingen systematisk kategorisering av forskjeller som han benytter når han avgrensner de avsindige. Det kan tyde på at avsindighet ikke skal forstås som én spesiell sinnslidelse.⁷⁹ Denne tolkningen står i motsetning til Grans forståelse av avsindige som en beskrivelse for «ervervede svaksinn». Slik jeg tolker det, er Holbergs beskrivelser av vankundige, villfarende og til dels rasende forstått og beskrevet, først og fremst som umyndige handlinger.

Holbergs beskrivelser fordrer dermed en diskusjon om hvorvidt utilregnelighet bør forstås som en sinnslidelse eller en umyndiggjøring. Dette spørsmålet drøftes hverken hos Gran eller Skålevåg. Deres målsetning er å forstå nettopp denne umyndiggjøringen av handlende mennesker i et rettshistorisk utilregnelighetsprinsipp. Ut i fra *Folke- og Naturretten*, kan det synes som det viktigste hos Holberg er nettopp det å frata vankundige, vildfarende og avsindige deres autonomi, og dermed myndighet over handlinger. Dette kan fremstå å være i samsvar med historiografiens kategoriseringer av gale. Menneskenes sosiale avvik bryter med en norm for hva som kan forventes i relasjon til andre. På en annen side, er denne typen samfunnsorganisasjon ikke direkte ukjent i 1700-tallets paternalistiske samfunnsorganisering.

Hilde Sandvik har skrevet *Om kvinners rettslige handlingsevne på 16- og 1700-tallet*. Her diskuteres blant annet kvinnenens økonomiske autonomi i ekteskapet og hvordan det fantes en visshet om at kvinner ikke kunne handle med myndighet. Praksisen var en videreføring fra Christian V Norske Lov, og fremdeles en del av den juridiske debatten på begynnelsen av 1800-tallet. Ekteskapslovgivningen ble av de rettslærde forklart ved at menn var kvinners

⁷⁸ Holberg 1716, 16

⁷⁹ Skålevåg 2016, 24

verger og hadde de juridiske rettighetene over fellesskapets midler. I *Familieretten* plasserte juristen P. J. Collett gifte kvinner under «de egentlig umyndige», sammen med barn, sinnsyke og straffefanger.⁸⁰ Når jeg diskuterer utilregnelighet som en umyndiggjøring av sinnslidende, er det dermed vesentlig å legge til grunn strukturer for hvordan vergemål og ansvarsområder ble fordelt, samt forståelsen av hva ulike grader av umyndighet innebærer. Vi kan blant annet lese i Norske Lov, femte bok om Contracter og Forpligter:

Husbond er ej pligtig til at svare til den Gield, eller Contract, som hans Hustrue eller Barn, gjør, mens de ere i Fællig med hannem, med mindre det klarligen bevisis, at saadant er skeet med Husbondens Villie og Videnskab, eller ogsaa til fællis Nytte og uomgængelig Fornødenhed.⁸¹

Ludvig Holbergs beskrivelse av de avsindige, vankundige og vildfarene som umyndige må med andre ord forstås innenfor en kontekst av et samfunn med paternalistiske strukturer for hvem som var ansvarlige, og dermed myndige. Lovteksten over beskriver riktignok myndigheten til å inngå bindende kontrakter, og ikke alvorlige lovbrudd. Samtidig er det viktig å forstå hvordan vergemål og myndighetssystemene formet den generelle kunnskapen rundt handlinger som rette og gale.

Spørsmålet om utilregnelighet, slik det er studert hos Skålevåg og Gran i deres passasjer om 1700-tallet, diskuterer *kun* om handlinger skal forstås som straffbare eller ei. Lovtekstens beskrivelser, diskutert av blant annet Ludvig Holberg, filosoferer som tidlige beskrevet rundt fornuftens mulighet til å stilles til ansvar. Forståelsen av sinnslidelser kan også drøftes innenfor en bredere ramme som favner utenfor utilregnelighetsprinsippets spørsmål om straff. Videre vil jeg diskutere hvordan sinnslidelsene, innenfor det juridiske rammeverket, kan forstås som et kulturelt fenomen, og jeg vil da innlemme to historiebidrag samt tilhørende kildegrunnlag, som på ulikt vis diskuterer fenomenet selvmord.

3.4 Selvmord som sinnslidelse eller religiøs overbevisning

Den som har endt sitt eget liv, må fratas sin arv og skal ikke gravlegges i hellig jord. Slik er ordlyden i Norske Lov av 1687. Forbeholdet er om handlingen gjøres i «sygdom og raseri». Ifølge Holberg er en handling gjort i raseri likestilt med handlinger gjort av umyndige – uten kontroll over rettferdighet og fornuft. Norske lov har også en ytterligere lovtekst om

⁸⁰ Hilde Sandvik, *Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til gifte kvinners myndighet i 1888*, (Oslo: Universitetet i Oslo, 2001), 226

⁸¹ NL 1687, 5-1-13

selvmord, som støtter opp under den naturrettslige ideen om handlinger som bevisste eller ubevisste. I lovens andre bok, om *Præsters embede med Lig* heter det: «De maa ej kaste Jord paa, eller holde Ligprædiken over nogen, som for sin Misgierning er bleven rettet, eller har myrt sig selv med Villie... ». ⁸² Det presiseres at handlingen må gjøres med vilje for å kunne medføre straff. Slik kan det tolkes dithen at prinsippet om en villet handling må legges til grunn, slik som Holberg og Nørregaard beskriver i sine betraktninger av lovverket. Spørsmålet om sykdom er derimot ikke oppklart hos Holberg. Hvordan kan vi forstå «sykdom» i denne sammenheng? Begrepets medisinske konnotasjoner vil klargjøres i neste kapittel. Her diskuteres selvmordet som en historisk handling innenfor sin kulturelle kontekst, og den juridiske historiografiens tolkninger.

Utgangspunktet for å forstå selvmord i tidlig nytid er komplisert. Selvmord er et konstant fenomen, og mennesker har gjennom historien handlet med egen død som mål. I det videre vil jeg vektlegge selvmordshandlingen som et uttrykk for sinnslidelser. Denne antagelsen kan samtidig vurderes som tvilsom. Holdninger til, og forståelsen av selvmordshandlingen på 1700-tallet må i sin helhet kontekstualiseres innenfor en rekke samtidige motstridende diskurser.

Som nevnt, var selvmordshandlingen innenfor lovverket og rettsvesenet domene, ansett å være en svært ulovlig handling. Nedvurderingen av mennesker som tok sitt liv har sammenheng med de religiøse føringene som lå til grunn for rettens oppdrag. Det å ta eget liv, var blant de verste synder. Kristen moral var altså bakgrunn for at lovverket presenterte strenge holdninger for handlingen. Dette er også sentralt for å forstå straffen, som var å bli fratatt muligheten til å gravlegges i hellig jord. Det å bli sendt til hvile i vigslet jord var vesentlig for mennesker i tidlig moderne tid. ⁸³ Samtidig valgte mennesker å gjennomføre en slik ugjerning. En altomfattende religion befester dermed ikke en absolutt makt over valg og handlinger. Hvilken betydning kan sinnslidelser ha hatt, for de som valgte å handle på tvers av den religiøse læren, og et av lovens mest sentrale forbud?

Når jeg studerer selvmordet som en handling hvor sinnslidelser har en betydning, er dette på bakgrunn av to forhold. For det første anser jeg det som *i seg selv* plausibelt å reflektere

⁸² NL 1687, 2-10-4

⁸³ Audun Dybdahl 2018, Begravelse <https://snl.no/begravelse>

selvmordet som en handling påvirket av menneskers mentale tilstand. Ønsket om å ende sitt liv, må antas å ha en opprinnelse i en form for ulykke, sorg eller misnøye med situasjonen i livet. Det kan ha vært relatert til økonomiske, sosiale eller politiske forhold. Faktorene kan ikke, slik jeg ser det, i seg selv være argument for selvmordshandlingen, men derimot sees som en kausalitet for en gitt sinnstilstand. For det andre åpner formuleringen om «sykdom og raseri» eksplisitt opp for slike tolkninger. Straffefritaket på bakgrunn av denne formuleringen beskriver en forståelse av at sinnslidelser var å anse som en mulig faktor når det kommer selvmordshandlingen. Dette siste poenget er også diskutert i den norske selvmordsforskningen, men med en annen innfallsvinkling.

3.4.1 Selvmord i tidlig moderne Norge

I hovedoppgaven *Selvmordshistorier* fra 1998 har Birgitte Ellefsen studert selvmord i tidlig moderne Norge. Ellefsen er opptatt av hvordan institusjonene og individene forholdt seg til hverandre, og hvordan holdninger til selvmord endret seg gjennom perioden (1534-1800). Jeg tar utgangspunkt i den delen av avhandlingen som samsvarer med tidsperioden som min problemstilling søker å undersøke. Avgrensningen faller naturlig, da Ellefsen selv deler kildematerialet kronologisk.

Teoretisk plasserer Ellefsen seg innenfor den nyere kulturhistorien. Hun kritiserer tidligere forklaringsmodeller som har forstått selvmordet enten ved sosiologiserende, eller ved psykologiserende teorier. Hun forstår selvmord som en handling gjort av frie mennesker, samtidig som de operer innenfor et system av begrenset frihet. Både sosiologiens systemer og individets frihet til handling er dermed gitt plass i forklaringen. Individuelle valg skjer altså innenfor kulturens handlingsalternativer i en gitt periode.⁸⁴ Dette kaller hun for virksomhetsteorien, og denne gir henne muligheten til å betrakte selvmordet som en meningsladet handling, der motivene utgjør handlingens meningsinnhold. Dermed betraktes alle motivene, og dermed handlingene, som rasjonelle. På bakgrunn av dette kritiserer hun tidligere historiske arbeider, og det hun kaller «siteringsproblemet» i selvmordsforskningen.

I følge Ellefsen må forståelsen av selvmord sees i lys av en historisering, og kan ikke betraktes fra forskerens egne persepsjoner, eller betydningen av selvmord i moderne tid. På

⁸⁴ Ellefsen 1998, 8-10

bakgrunn av dette presenterer hun tre kritiske hovedpunkter av tidligere forskning. For det første, kritiseres tendensen til å fremstille selvmordet som en konstant og ahistorisk kategori. For det andre, kritiseres det at selvmordshistorien fremstilles som en unilineær og entydig prosess, på vei mot dagens forhold og forståelse. For det tredje, kritiseres historikerens vane med å generalisere én gruppes selvmordsforståelse til en allmenn forståelse.⁸⁵

Slik jeg ser det, er hennes problematiseringer og ønsket om å relativisere meningen, tett knyttet sammen med målsettingen for min oppgave; Det å søke nyanser og historisere fortidens mentaliteter for å forstå sinnslidelser som fenomen. På mange måter er *Selvordshistorier i tidlig nytid* et nyttig bidrag, ved at den på kritisk vis gjennomgår alle kjente selvmordsaker i tidligmoderne tid. Det jeg finner problematisk med Ellefsens analyser, er at hun tidvis strekker relativiseringen av selvmordets betydning så langt at hun til dels avfeier hvordan menneskers sinnslidelser kunne være av betydning for selvmordshandlingen.

Ellefsen vier mye plass til å undersøke ulike interessekamper mellom alle de som blir deltakere i fortellingen rundt selvmordet, lik avdøde selv, avdødes familie, verdslige og geistlige embetsmenn. Handlingene deres kan tolkes som en av flere strategier innenfor en handlingsramme. Interessekampen belyses både gjennom enkelthendelser og ved generaliseringer av kildematerialet. I denne framstillingen av selvmordsakene, er det i Ellefsens analyser som oftest avdødes familie som bruker argumenter om avdødes sinnslidelser i striden mellom aktørene. Argumentet er gjerne at den som velger å ta sitt liv, har andre motiver enn psykiske vansker. Jeg vil eksemplifisere med Ellefsens analyse av Marta Hallvardsdatter, som endte sitt liv ved henging i 1749. Ellefsen mener Marta handlet ut fra andre motiver enn utelukkende å oppheve psykiske og fysiske lidelser. Slik søker hun å fremstille hvordan ulike motiver kan «forklare noe av den galskap som ble sagt å føre til selvmordshandlingen».⁸⁶

Enken Marta Halvardsdatter uttrykte stor misnøye med tilværelsen overfor sin nevø. Ikke bare hadde hun mistet sin andre ektemann, men hun klagde også over sin svigersønn som hadde tatt fra henne kåret, og serverte henne dårlig mat. Nevøen overtalte henne til å overnatte hos henne, og gav henne penger til å leie seg inn på fattighuset i Bergen. Da Marta neste morgen insisterte på å reise til byen for å la seg årelate, fulgte han henne, og på reisen gjentok hun flere ganger at hun ikke kunne leve lenger. Han gav henne en halv riksdaler, og sendte hun til Hospitalet, der hun måtte få klientellet til å be til Gud om å ta børen fra hennes skuldre. På vei hjemover, snakket Marta med en rekke slektninger og kjente. Her klaget hun på kår, urettferdig skift og på svigersønnen, som hadde forbannet mannen hennes i graven.

⁸⁵ Ellefsen 1998, 16-17

⁸⁶ Ellefsen 1998, 78

To dager senere ble hun funnet død, hengt fra en bjelke i taket, med fingrene på høyre hånd sittende fast mellom taet og halsen, som om hun angret seg i siste øyeblikk.⁸⁷

I sakens vitnemål vektlegger familiemedlemmer Marthas psykiske ubalanse som årsak til handlingen. Ellefsen søker å utvide forståelsesrammen og tolker selvmordet som en strategi for å oppheve en vanskelig livssituasjon. Hun mener dette *kunne* være fysiske eller psykiske lidelser. Samtidig kunne dette *vanskelige* ta andre former. I eksemplet med Marta, nevnes blant annet økonomisk vansker og den dårlige relasjonen til svigersønnen. Hun er i sorg over sin avdøde mann. Ellefsen skriver: «Hennes og andres selvmord kan også forstås som en flukt fra sorg over tapet av familiemedlemmer, eller vanskeligheter i forholdet til andre familiemedlemmer».⁸⁸ Selvmordet tolkes til også å kunne være en fremgangsmåte for å unnsnippe en stigmatiserende situasjon, i tillegg til at handlingen kunne fungere som en form for pressmiddel eller hevn.

Metoden er interessant, og jeg følger hennes argumentasjon om hvordan det å konkludere med at rettsdommene og vitnenes utsagn om psykiske lidelser kan forstås som en forenkling av historien. Problematikken med vitner og informanter og deres kjennskap til rettsordenens gang er diskutert av Erling Sandmo i avhandlingen *Tingets Tenkemåter*.⁸⁹ På en annen side så mister analysen, i sin iver etter å relativisere selvmordshandlingen, muligheten til å drøfte hendelsen som en handling preget av Marthas sinnstilstand. Sånn jeg ser det, er det ingen motsetning mellom det Ellefsen kaller psykiske utfordringer, og det å oppleve sorg, ha økonomiske vansker eller dårlig familierelasjoner. Jeg mener de ulike strategiene kan tolkes som forskjellige uttrykk for nettopp sinnslidelser. På denne måten opplever jeg at Ellefsen, i sin iver etter å bevege seg vekk fra forskningens situering, muligens ender opp med å underkjenne betydningen av «sykdom og raseri». Dette var både nedfelt i lovverket, ble ofte dømt etter i rettsakene, og nesten alltid, fortalt om i avhørene. For å kunne gi en bredest mulig analyse av motsetningene som foregikk i rettssakene, trenger vi dermed en mer nyansert historisk forståelse av selvmordet, i lys av fenomenets sammenheng med religionens oppfatninger og som en kulturell handling.

Ellefsens teoretiske og metodiske utgangspunkt består i å rasjonalisere selvmordernes valg. Hun hevder at handlingen like gjerne kan ha andre årsaker, som å være utløst av psykiske

⁸⁷ Historien er gjenfortalt fra Ellefsen 1998, 79

⁸⁸ Ellefsen 1998, 80

⁸⁹ Sandmo 1992, 41-49

utfordringer. Dette gjøres blant annet ved å være kritisk til selvmordsforskning som kun vektlegger de psykologiserende faktorene kildene forteller om. Ellefsen viser til at i de sakene hvor selvdrepte fikk straffefrihet, var det ofte begrunnet i hva som i dag og innenfor moderne medisin, kalles endogene sinnslidelser. Med dette menes langvarige eller periodiske depresjoner som gjerne har ligget latent. Om depresjonene var betinget eller frembragt av ytre forhold, lik sorg eller økonomiske problemer, ble vedkommende ikke fastslått til å være i en tilstand av «sykdom og raseri».⁹⁰ Slik jeg forstår Ellefsen, hevder hun at sinnslidelser i selvmordsakene var begrunnet i de samme prinsippene som utilregnelighet. Om handlingene kunne tillegges fornuft, diskuteres ikke. I lys av dette blir også diskusjonen om sinnslidelsene innenfor den juridiske rammen låst til prinsipper om utilregnelighet. Det finnes imidlertid måter å studere selvmordet på som et uttrykk for sinnslidelser, forankret i andre forhold enn i vankundighet og raseri.

3.4.2 Bør selvmord fordømmes?

Over 30 år etter at Ludvig Holberg skrev om naturrettens betydning, forfattet han sine kjente Epistler. Disse består av korte, konkrete essayer hvor han belyser sitt syn på et mangfold av ulike temaer. En av disse titulerte Holberg *Bør selvmord fordømmes?* Her beskriver han en forståelse av selvmordet, innenfor en tid der en moderne historiker som Ellefsen, ikke kan diskutere et situeringsproblem.

Blant rare og selsomme Folk udi vor Norden, hvorpaa den ellers ikke saa frugtbar som andre Lande, kand regnes Joh. Robeck en svensk Autor. Samme Robeck er født udi Calmar 1672. Han gjorde stor Fremgang udi Boglige Konster ... Etter Kongens Død, vilde man ikke tillade ham som en Apostat og Jesvut at opholde sig længer i Sverrig; hvor udove rhan forlod Landet anden gang, og søkte de Romerske Stæder igjen. Udi det Aar 1734, ankom han til Rintel, hvor han af Melanchholie hold sig inde udi sit Cabinet en lang Tiid. Endelig, efter at han der havde gjiort sit Testament, og skikket de meeste af sine Sager og Skrifter til den lærde Funccius, som da opholdt sig paa samme Stæd, begav han sig eene udi en Baad, som han havde kjøbt, og roede fra Strand-Bredden med alles Forundring. Ingen vidste, hva saadant vilde betyde: men kort derefter fandt man hans døde Legeme udi Weser-Strømmen ikke langt fra Bremen; Hvorudover ingen tvilede om, at han jo af Tungsindighed havde taget Livet av sig selv, og blev man derudi bestryket af et Skrift, som havde eterladt sig, og som bemeldte Funccius var omebeden at lade publicere: Philosophiske Betænkninger over Egen-Mord (...) Det viktigste synes å være dette. Et Menneske seer sig udi u-lægelig Sygdom: Han seer sig ingen Nytte at kunde gjøre i Verden; tvertimod, han seer sig alleene at være andre til Byrde: Han finder en idelig Smerte, der kand sette hans Taalmodighet paa Prøve: Hvorledes kand den siges at syne, der udi saadan Maade forkorter et unyttig Liv, og tilligemed gjør Enda paa sin Lidelse?⁹¹

⁹⁰ Ellefsen 1998, 75

⁹¹ Ludvig Holberg 1981, *Epistler*, E135, 119-121

Før innholdet i epistelen drøftes, vil jeg kort nevne kildens svakhet, men samtidig forsvare dens bruk. Holberg var født i Norge, levde store deler av livet som en profilert vitenskapsmann i Danmark og skriver her om en svensk mann. Hvordan kan så hans epistel benyttes som en kilde til kunnskap om sinnslidelser i Norge på 1700-tallet? Holberg var godt kjent med lovverket som gjaldt både i Danmark og Norge. Han var også underlagt kunnskap om hvordan rettsvitenskapen skulle praktiseres. Jurister i begge land tok utdanning på Københavns Universitet, med de samme lærebøker, professorer og utdanningsløp. Praksis kan dermed antas å være relativt sett den samme. Jeg vil derfor argumentere for at den juridiske forståelsen som ligger til grunn for Holbergs tekster, kan forstås som gjeldende for både danske og norske forhold. Til tross for høy stand og et liv innenfor intellektuelle miljøer, skildrer han 1700-tallets språk for sinnslidelser. Hans forståelse kan allikevel ikke ansees å være representativ. Men, som jeg vil argumentere for, viser han hvordan sinnslidelser som fenomen kan forstås innenfor en ramme av mentale lidelser i tidsperioden. Slik kan Holbergs epistel stilles som en motsats til den rasjonelle interessekonflikten som Ellefsen skisserer i sin tolkning.

I Holbergs epistel leses særlig to sider av teksten med interesse. De viser til hvordan særegne uttrykk for å betegne følelser og sinnslidelser, ikke er forankret i læren om utilregnelighet. Holberg skriver om melankolske tanker og tungsindighet, hittil unevnte begreper fra dansk-norsk lovgivning. Videre i epistelen skriver Holberg at «Erfarenhed lærer, at Mennesker have livet kiær; hvorudover man kand slutte, at de som bedrive saadan Gierning, maa være overvældede af Angest, lidelse og Gienvordighed».⁹² Selvmord blir her tilsynelatende ikke fortolket slik Ellefsen forstår rettens hevelse av «sykdom og raseri», men som en tilstand av melankoli, tungsindighet, angst og lidelse. Robecks sin sinnslidelse blir beskrevet med en inderlig smerte, som setter hans tålmodighet på prøve. Det vises ikke til manglende myndighet over handlingene. Tvert i mot viser Holberg til hvordan Robecks emosjonelle vansker var kjent også av andre.

Omgangskretsen til Robecks hadde viten om hans lidelser. Holberg beskriver hvordan han lenge hadde holdt seg for seg selv. Etter at han forsvant ut med båten, var ingen av hans bekjente i tvil om at han hadde tatt sitt liv med forsett. Denne fellesforståelsen belyser en sammenheng mellom sinnslidelse og hvordan tilstanden videre fører til handlingen å ta sitt

⁹² Holberg 1981, 121

liv. Så skal det tas med til betraktning at jeg ikke er kjent med kildematerialet som ligger til grunn for fortellingen som Holberg presenterer. Det som vekker interesse, er beskrivelsen av hvordan holdningene til mennesker med sinnslidelser uttrykkes i sin samtid. Hvorvidt fortellingen om Robeck er sann, er i så hensende ikke relevant. Holbergs liv og virke på 1700-tallet forespeiler en meningsskapende prosess, og uttrykker holdninger som i det minste har vært kjent for han selv. Slik jeg leser Holbergs tekst, forsøker han å belyse hvordan det nettopp er Robecks sinnslidelser som er årsaken til selvmordet. Sorgen kan også være relatert til å skulle kastes ut av landet eller i hans jesuittiske tro, men for Holberg er det altså sinnslidelsen som fremstår sentral. Epistelen er i sin helhet en kritikk av den kristne moralens fordømmelse av selvmordet. Holberg ønsker at myndighetene skal anse disse lidende sjelene som skrøpelige og ufullkomne, heller enn med vrede og som rebelske undersåtter.

På samme tidspunkt som Holberg skrev om selvmordet til Robeck, var myndighetene inne i en av sin tids store juridiske hodepiner, som omhandlet de «melankolske morderne».

3.4.3 Den Lutherske pesten

Tyge Krogh utga *A Lutheran Plague, Murdering to Die in the Eighteenth Century* i 2012. Her diskuteres fenomenet med selvmordsmordere, mennesker som med viten og vilje valgte å drepe en annet, for så selv å få sin dødsdom. På mange måter handler dette fenomenet også om selvmord, og må forstås innenfor en særegen kulturell kontekst. Denne er ikke nødvendigvis geografisk bunnet. Ifølge Krogh er fenomenet kun undersøkt i tre avgrensede urbane strøk i den protestantiske delen av Europa, hvorav Krogh selv har undersøkt rettsprotokoller og andre kilder fra København. Selvmordsmordere er også undersøkt av Arne Jansson i Stockholm, og Jürgen Martschukat i Hamburg, med lignende konklusjoner.⁹³ En lignende studie er ikke gjort i Norge. Da jeg allikevel innlemmer hans forskning, er det hovedsakelig basert på likhetstrekkene i den juridiske lovgivningen og rettspraksisen mellom Norge og Danmark. Den danske loven var, med få unntak identisk med Norske lov, også på straffelovene som er relevante for å belyse dette fenomenet.

Først og fremst må fenomenet forstås innenfor en definert kontekst. Som Kroghs boktittel impliserer, er fenomenet drevet av religionens, og særlig den Lutherske kristendommens

⁹³ Tyge Krogh, *A Lutheran Plague, Murdering to Die in the Eighteenth Century*, (Boston: Brill, 2012), 15-22

doktriner. Drap var frem til slutten av 1700-tallet for en stor del ensbetydende med dødsstraff. Selv om et drap, likt selvmord, var en søknad til et liv i fortapelse, fantes det håp. Ved anger og prestens velsignelse, kunne frelse være tilgjengelig, også for mordere. I de Luthersketroende områdene var det kirkens oppgave å følge den dødsdømte til retterstedet og hjelpe vedkommende inn i frelse. Krogh hevder at reformasjonen og luthersk ortodoksi vevde sammen tilbedelsen av Gud, straffesystemet og myndighetenes makt. I tillegg til at verdslige myndigheter skulle straffe på vegne av Gud, kunne de geistlige oppmuntre synderne til å vise sann og ærlig anger for sine handlinger. Deres oppdrag var å hjelpe dem til å oppnå Guds tilgivelse. Den dødsdømte skulle vite at «the calamity leading to his condemnation had actually taken place by the will of God». På henrettelsesdagen bidro presten i passasjen fra «his poor, sinful and miserable life to eternal, blessed and immortal life with God in heaven».⁹⁴ Vi kan altså forestille en situasjon, der det var mulig å unnslippe et pinefullt liv etter døden, ved aktivt å gå inn for å ende eget liv, gjennom å dømmes for å ha forvoldt en annens død. Kirken og de verdslige maktene sto her i en maktkamp mot hverandre. Frelse forutsetter Guds nåde, og det var prestens oppgave å hjelpe en angrende synder med å oppnå denne. I dette vakuumet oppsto en beregning hvor mennesker med sinnslidelser kunne ende livet, uten å havne i på feil side i den religiøse fortellingen om livet etter døden.

Boken til Krogh handler i sin helhet om konflikten mellom geistlighetens ansvar for frelse og myndighetenes ønske om å stoppe drapene, som akselererte fra 1730-årene og varte frem til slutten av 1780-årene. Jeg vil forholde meg til drapenes meningsinnhold, og hvordan sinnslidelser har blitt beskrevet i sammenhengen. Jeg velger å ikke gå inn i den større religionsdebatten som diskuterer forskjellen mellom de lutherske, katolske og reformerte områdene som Kroghs arbeid har skrevet seg inn i. Kildematerialet beskriver særlig to interessante faktorer relatert til selvmordernes sinnslidelser, samt kontekstualiseringen av disse. Det første er de ulike deltagerne i rettsakene, hvor de fleste hevdet at årsaken til drapet var depresjon eller andre psykologiske forklaringer. Det andre er hvordan den allmenne befolkningen forholdt seg til mordene.

Krogh har viet et eget kapittel til *mordernes sosiale situasjon og mentale tilstand*.⁹⁵ Med den sosiale situasjonen, referer han til mordernes sosiale klasse. Kildematerialet viser at

⁹⁴ Krogh 2012, 62

⁹⁵ Kapittel 3: *The Murderers' Social Situation and Mental State*, 24-34

fenomenet for en stor del er representert med mennesker fra lavere sosiale lag. Som eksempel på saker som omhandler selvmordsmordere, vises det til tjenestefolk, innsatte fanger og soldater. Majoriteten av drapene ble gjort av kvinner, og som oftest drepte de egne barn. I rettskildene ble handlingene ofte forsvart med en forklaring som pekte mot en mulig sinnslidelse. Krogh deler lidelsene inn i tre kategorier. Den første er midlertidig galskap, hvor epileptiske anfall, delirium og hallusinasjoner er blant tilstandene som har blitt fremmet som forsvar. Vitnene i disse sakene var som oftest familie og nære relasjoner. En sjelden gang var det medisinsk kyndige som vitnet, og kategorien beskriver en utilregnelighetstolkning. Den andre kategorien Krogh viser til, var de tilfellene hvor tiltalte eller nære slektninger beskrev en tilstand av depresjon over en viss periode. Denne ble gjerne beskrevet som utløst av sosiale omstendigheter. Det kunne være fattigdom, skam over å være en «fallen kvinne», eller andre manglende utsyn. Forsvarsargumentene ble kun brukt som formidlende, da det først var fra 1760-årene at depresjon ble et legitimt forsvar for straff.⁹⁶ Den tredje kategoriseringen består av saker der det gis uttrykk for en mer plutselig desperasjon, lik en kjedereaksjon med utfordrende hendelser som fikk tiltaltes verden til å falle sammen.

Rettskildene Krogh har analysert, beskrivelser nesten uten unntak hvordan morderens sinnslidelser blir anvendt som et forsvar i rettsakene. Dette kan sees på som en bekreftelse på hvordan sinnslidelser utgjorde en forstått størrelse. Denne forståelsen blir ytterligere synliggjort når Krogh beskriver befolkningens holdninger til drapene.

Ballader eller pamfletter om henrettelsene var relativt vanlig i Københavns offentlighet. Det er bevart 42 eksempler som omhandler kriminelle og deres henrettelser fra mellom årene 1700 og 1789. Forsiden av pamfletten beskrev ofte forbrytelsen, straffen og datoen for rettsdommen, og fungerte som en slags offentlig invitasjon. Krogh finner at beskrivelsene av forbrytelsene så godt som alltid stemmer overens med kildene fra rettsprotokollene. Det er plausibelt å anta at balladene reflekterer en del av allmuens samtidige uttrykk og refleksjoner rundt henrettelser av medborgere. Balladene som omhandlet handlinger som tyveri, vinningsmord og forræderi ble ofte omtalt med en hard tone og fordømmelse. Majoriteten av pamflettene handlet om drap, og så mange som 18 av de 42 balladene handlet om melankolske mordere. Krogh tolker balladene til å være sentrert rundt den handlenes

⁹⁶ Krogh 2012, 32-33, med formidlene menes det at man søkte fritak for lovens paragrafer om glødende klypetang, avkutting av hender og oppsett på steile og hjul.

emosjonelle tilstand, tilståelsen og deres siste ord. Den sosiale årsaken til mordet, som var hovedtemaet i rettssakene, ble her uviktig.⁹⁷

Balladene er innskrevet i et religiøst narrativ, der mennesket ble fristet av djevelen og derigjennom syndet. Gjennom å motta prestens hjelp til forsoning med Gud, angret morderen sine synder og ble reddet fra fortapelsen. Balladene beskriver ikke gjerningspersonene med onde intensjoner, men som menneskelige syndere med vanskelige tilværelser. Det vil være vanskelig å hevde at denne aksepten representerer en forståelse for sinnslidelser. I så måte må det argumenteres for at sinnslidelsene representerer det religiøse narrative. Krogh kritiserer Arne Janssons studie av selvmordsmordere i Stockholm, som han mener anvender en for enkel forklaringsmodell. Jansson mener at fenomenet er en form for selvmord begrunnet i sosiale årsaker som fattigdom og utsatthet.⁹⁸ Ifølge Krogh, må forklaringen også inneholde den Lutherske pietismens betydning for rettsutviklingen.

Denne religiøse konteksten, hvor kirkens tilgivende rolle kan ha fremprovosert en rekke selvmord gjennom drap på midten av 1700-tallet, åpner opp for utvidende diskusjoner om hva sinnslidelser er, hvilke form de kan uttrykkes gjennom, og hvordan de har blitt forstått i sin samtid. Krogh vier ikke særlig plass til å problematisere hvorfor så godt som alle rettsakene ble beskrevet og forsvart med sinnslidelser.

The claims may indicate that some of the murderers were people who today would be considered mentally ill. In other words, it could be argued that the murderers were the result of an inadequate understanding of mental illness in the eighteenth century (...) In the eighteenth century, however, the murders had a rationality that was based on religious understandings surrounding contemporary penal practice.⁹⁹

Sånn jeg leser Krogh, tolker han ikke sinnslidelser og mentale utfordringer som relevante. På bakgrunn av dette presenterer han den religiøse forståelsen som et mulig alternativ for menneskene som valgte å ende sitt liv. Men, dette kan også leses på en annen måte. Både det faktum at lidelsene blir gjentakende og eksplisitt beskrevet, samt hvordan balladene presenterer en forståelse og aksept for at mordene ble utført, kan vise til et uttrykk for hvordan den religiøse forståelsen og sinnslidelsene var vevd sammen.

⁹⁷ Krogh 2012, 37

⁹⁸ Andreas Hellerstedt 2014, «A lutheran Plague: Murdering to die in the Eighteenth Century, Studies in Central European Histories vol. 55» i *Sjuttonhundratalet*, 169

⁹⁹Krogh 2012, 33

Gudsfrykten var stor, og selvmordet var ingen trygg utgang. Kombinasjonen av en ortodoks lutheranisme og straffesystemet, sørget for en beskyttelse hvor lidende mennesker kanskje kunne finne en vei ut av situasjonen. Om motivasjonen var etterlivet eller det å slippe unna det nåværende livet, kan vanskelig vites. Dette er imidlertid ikke nødvendigvis av betydning, da begge utfallene baserer seg på et ønske om å ende sitt liv. Som balladene bekrefter, skapte ikke handlingene harme og hat, men forståelse. Som jeg argumenterte for relatert til selvmordshandlingen, kan vi ikke forstå denne uten å legge til grunn at livet kan ha bydd på vanskeligheter. Kildene taler om lidelse, smerte, sorg og misnøye. Det å avskrive dette som Krogh gjør, ved å hevde at samtiden hadde en utilstrekkelig forståelse av menneskers sinnslidelser, kan fremstå som en forenkling. Jeg vil videre argumentere for at denne utilstrekkeligheten bedre kan forstås ved å benytte en annen tilnærming til hvordan å forstå sinnslidelser. Sinnslidelsene inngikk i en kontekst hvor gudsfrykt og forståelse av rettens utvei førte til en formildning av mordhandlingen. Lidelsene kunne like så godt manifestere seg som djevelen selv, noe allmuen også ga uttrykk for gjennom balladene. Jeg vil ikke hevde at sinnslidelsene ble personifisert gjennom beskrivelsene av djevelen og ondskap. Samtidig fremstår til undring, at pietismen i seg selv skal stå som begrunnelse for valget om å drepe for så å selv bli henrettet. Praksisen muliggjorde handlingen, men begrunnelsen for utførelse kan ikke forstås uten å se på forklaringene gitt i retten. På denne måten opplever jeg at Krogh i for stor grad ser vekk i fra vitnenes beskrivelse av sinnslidelser som viktige for handlingen.

3.5 Den juridiske kontekstens funksjon

Dette kapittelet har belyst noen av utfordringene som fraværet av et aktivt perspektiv på sinnslidelser som fenomen har i faglitteraturen. Forståelsen av utilregnelighet som historisk størrelse, har skapt en presedens hvor tolkninger av sinnslidelser enten har blitt forstått som galskap, som umyndighet, eller som noe «annet». Likevel fremstår det gjennom rettskildene at ulike former for sinnslidelser beskrives i forsvaret av sinnslidende. Det å forstå disse forsvarerne krever en dypere historisk innsikt om hva lidelsene betød i sin samtid. Jeg har søkt å belyse hvordan det juridiske systemet, loven, rettsakene og deltakerne her, har brukt og forstått retten. Innholdet i den juridiske rammen kan forstås gjennom å tolke lovverket, praksisen, religionen og språket, som fletter realitetene sammen til det som blir jussens oppfatning av sinnslidelser. Videre har jeg begrenset rammen til å søke etter og forstå de mest alvorlige handlingene, sentrert rundt utilregnelighet, relater til drap og selvmord

4 Sinnslidelser som fenomen innenfor en medisinsk kontekst

Til nå har jeg diskutert hvordan ulike former for sinnslidelser har vært gjenstand for diskusjon både innenfor rettsvesenet, og gjennom å studere et utvalg av ettertidens historikere. I dette kapittelet vil sinnslidelser som fenomen diskuteres innenfor en medisinsk diskurs.

Kunnskapen må, lik den juridiske diskursen, forstås innenfor 1700-tallets vitenskapelige og historiske rammer. Det medisinske paradigmet ble gjennom århundret styrt av ulike prinsipper. Humoralpatologi, mennesket som et mekanisk vesen og dualismen mellom kropp og sjel, var blant de førende spørsmålene som definerte nye ideer rundt medisinsk forståelse og behandling. Samtidig forholdt man seg fremdeles til et religiøst verdensbilde. Det fantes en medisinsk utdanning på universitetet i København, men de fleste aktive helsearbeidere ervervet sine kunnskaper fra andre kilder enn den autoriserte legeutdanningen. Dette gjaldt også kunnskap om sinnslidelser. For å kontekstualisere sinnslidelser på 1700-tallet, anser jeg det nødvendig å først diskutere hvordan vi kan forstå sykdomsforståelse generelt, relatert til den medisinske kunnskapen i tiden.

4.1 Hva er sykdom?

Medisin kan forstås som legekunsten; kunnskapen om å diagnostisere, behandle og kurere sykdom.¹⁰⁰ Historikere har debattert hvorvidt den førpsykiatriske perioden beskriver sinnslidelser som somatisk sykdom, eller som en egen psykisk diskurs innenfor den medisinske begrepsparaplyen. I *Sykdom som litteratur* diskuterer Hilde Bondevik og Knut Stene-Johansen sykdom fra et litterært perspektiv. De argumenter for hvordan forståelsen av medisin mer enn noe, beskriver en *kulturhistorie*. De vektlegger hvordan sykdom også handler om den sykes opplevelse av det å være syk. Dermed må sykdom også forstås fra det perspektiv at det er meningsinnholdet mellom praktiserende medisiner og den syke som beskriver hva sykdom er. Sykdommer vil gjerne ha ulik grad av mytologisering og stigmatisering knyttet til seg. Mange lidelser, som i dag omtales under nye navn og tolkninger, er eksempler på at forståelse av sykdom er relatert til historiske og idehistoriske linjer. Et eksempel er hysteri, som i antikken ble diagnostisert og forstått som en tilstand hvor

¹⁰⁰ Edvin Schei, *Hva er medisin*, (Oslo: Universitetsforlaget, 2007), 9

livmoren var på vandring.¹⁰¹ På 1800-tallet var det et tydeligere kjønnsperspektiv, og sykdommen fikk status i en ny tokjønnsmo­dell. I dag benyttes ikke hysteri som et medisinsk begrep, men som en fortidig sykdomskonstruksjon.¹⁰²

En slik kulturell forståelse av medisin underbygges av Edvin Schei, som i sin innføringsbok for medisin­faget fremstiller medisinen som en prinsipielt moralsk virksomhet. «Medisin er etikk, ikke en teknikk».¹⁰³ Med dette som bakgrunn, fremstår det som nødvendig å søke og forstå hvordan medisin forholder seg til kultur, og hvordan det videre gjenspeiles i spørsmål om hva som anses å være årsaker til -, og hvilke praksiser for helbredelse som medisinen forskriver for sykdom.

I *Hysteri i Norge*, reflekterer Bondevik rundt noen av de største utfordringene som fremtrer når mentale lidelser skal konseptualiseres som et historisk fenomen. Hun stiller spørsmålet; «Er hysteriet en konstruksjon – noe som er skapt – eller ligger det i kvinnens vesen som en biologisk disposisjon, som en essens?» Ved siden av at spørsmålet drøfter hysteri som en spesifikk sykdom, beveger det seg også mot den metodiske utfordringen som historikere bør legge til grunn ved tolkninger av meningsinnhold. Med det menes forholdet mellom konstruktivism og eksistensialisme, eller om sinnslidelsene er konstruert eller *de facto*, en kjensgjerning, og det er overordnede vitenskapsteoretiske ideer som bør reflekteres.¹⁰⁴ Sykdom er, ifølge Bondevik, noe som skapes i et intrikat samspill mellom leger, institusjoner, pasienter, pårørende og kulturen for øvrig. Dermed kan man argumentere for sinnslidelser som skapt og som en konstruksjon, men samtidig som noe konstant og eksisterende.¹⁰⁵ Epistemologisk velger jeg å forholde meg til tilnærmingen Bondevik representerer, hvor sykdom kontekstualiseres og forstås som historiske og kulturelle konstruksjoner.

Studier av galskapens historie og av asylinstitusjonene, hvor interneringen ofte har vært forskningens mål, har vært definerende for psykologiens og dermed sinnslidelsenes medisinske historiografi. Samtidig har sykdommer som melankoli, hysteri og hypokondri blitt studert innenfor et medisin­historisk perspektiv. I tillegg til å problematisere denne forskningen, vil jeg innlemme litteratur som presenterer medisinske temaer, uten å direkte

¹⁰¹ UiB 2009, *Livmor på vandring*, <https://www.uib.no/ka/51098/livmor-på-vandring>

¹⁰² Bondevik, *Hysteri i Norge. Et sykdomsportrett*, (Oslo: Unipub, 2009), 9

¹⁰³ Schei 2007, 11

¹⁰⁴ Bondevik 2009, 16-17

¹⁰⁵ Bondevik 2009, 21

fokusere på sinnslidelser, men hvor sykdomstilstander studeres innenfor et bredere perspektiv. Ved å gjøre dette søker jeg å forstå sinnslidelser som fenomen innenfor en kontekst av 1700-tallets medisinske landskap i Norge. Jeg er særlig inspirert av Susann Holmberg, som i avhandlingen *Contracting Knowledge: Venereal Disease in Eighteenth-Century Norway*, gjør en omfattende analyse av den medisinske forståelsen i Norge innenfor den samme perioden denne oppgaven omhandler. Holmberg har studert kjønnssykdommer og dens historiske posisjon innenfor medisinen. Hun viser hvordan denne må forstås både historisk, men også i lys av ulike kunnskapsautoriteter i samfunnet. Kunnskapen om medisin var på 1700-tallet bredere enn hva den akademiske eliten hadde av kunnskap fra Universitetet i København, og besto av flere overlappende perspektiver. Dette har også en relevans relatert til hvordan å forstå sinnslidelser som fenomen.

4.2 *Contracting Knowledge*: Bakgrunn for medisinsk kunnskap

I sin avhandling søker Holmberg å forstå den medisinske kunnskapen i det norske samfunnet på 1700-tallet. Gjennom å studere veneriske sykdommer, søker hun etter kunnskapsstrukturene i samtiden. For å forstå de ulike strukturenes funksjon, fokuserer hun på involverte grupper, hvordan disse er relatert til hverandre og tilsammen former det medisinske landskapet. Det er altså de ulike grupper og deres samlede kunnskapsgrunnlag som i relasjon former kunnskapen i tiden. Slik viser hun hvordan ulike former for behandling ble praktisert, hvordan kunnskapen beveget seg og hvem som ga kunnskapen autoritet. Dermed forholder Holmberg seg til kunnskapsbegrepet som bevegelig, og ikke som konstant, enhetlig eller som en endelig «sannhet». Også Historikeren Simone Lässig har beskrevet kunnskap som en konstant bevegende og transformerende enhet, som også må studeres som kontinuerlig foranderlig.¹⁰⁶ Basert på disse prinsippene, studerer Holmberg kunnskapen omkring sykdom generelt og kjønnssykdommer spesielt. Hun fremstiller den som et vev av medisinske «sannheter» som til sammen danner det medisinske kunnskapsgrunnlaget.

For å beskrive tilbudet som fantes av medisinsk hjelp, benytter Holmberg begrepet den medisinske markedsplassen. Gjennom dette peker hun på mangfoldet av ulike praktiserende og deres varierende metoder og kunnskaper, som også inneholder en viss grad av styrkeprøve mellom seg.¹⁰⁷ Innenfor nyere historiografi er denne måten å forholde seg til et tilgjengelig

¹⁰⁶ Lässig sitert i Holmberg 2020, 8

¹⁰⁷ Holmberg 2020, 34

helsetilbud, stadig oftere benyttet. Holmberg deler videre markedsplassen inn i to hovedgrupper; lisensierte praktiserende og empirikere. Den første gruppen tilhører de som har statlig lisens til å praktisere medisin. Her finner man leger, kirurger, militærleger og apotekere. På 1700-tallet fantes det sannsynligvis få lisensierte praktiserende i Norge. Særlig første halvdel av århundret, antas at det var omtrent fem leger i fordelt over landet, innenfor samme tid. Andelen av kirurger og apotekere var noe høyere, men allikevel representert med et relativt lavt antall.¹⁰⁸ De lisensierte praktiserende var stort sett lokalisert i de store byene Bergen, Christiania og Trondheim. Empirikerne representerte på ingen måte en homogen gruppe, men hadde til felles å ikke ha noen formell godkjenning for sitt medisinske virke. Gruppen varierte bredt, fra geistligheten til bødler og til kloke menn og koner. Bruken av empirikere var sannsynligvis mer utstrakt, enn bruken av lisensierte praktikere. Først på slutten av 1700-tallet kom kvakksalverloven som forbød ufaglærte medisinere å praktisere medisinsk behandling. Det er, med andre ord, høyst troverdig at definisjonen av sykdom og sinnslidelser må forstås også utenfor en akademisk kontekst. Elisabeth Mellyn forholder seg til Holmberg sin forståelse og kategorisering av markedsplassen, når hun gjør sin studie av det medisinske markedet for mentale utfordringer i tidlig moderne Europa. Her viser hun til hvordan lidende, avhengig av tilgjengelighet, søkte hjelp for å kurere lidelser som angstsituasjoner eller psykotiske tilstander, enten hos autoriserte leger eller empirikere.¹⁰⁹

Gjennom sin studie viser Holmberg til den medisinske markedsplassen som komplisert og mangeartet. Kunnskapen som sirkulerte var nødvendigvis forskjellig. Før sinnslidelser kan studeres som en sykdom innenfor den lisensierte eller empiriske tradisjonen, må kort utgreies om hvordan sinnet, eller hva vi i dag vil kalle «det mentale», ble forstått innenfor et medisinsk perspektiv. Jeg vil først gjøre rede for hva jeg anser å være relevant innenfor det vitenskapelige medisinparadigmet.

4.2.1 Vitenskapelig medisinparadigmer: Humoralpatologi, iatrokjemi og iatromekanisme

På samme måte som 1700-tallets opplysningsdiskusjoner omhandler og kritiserer det overnaturlige, representerer det samme århundret en tid hvor historisk-medisinske paradigmer

¹⁰⁸ Holmberg 2020, 43-44

¹⁰⁹ Elisabeth Mellyn, «Healers and healing in the early modern health care market» / *History of Madness and Mental Health*, av Greg Eghigian, (New York: Routledge, 2017), 90-95

slår sprekker. Det vil si, det er ikke et klart brudd mellom to forskjellige vitenskaper, men en stadig mer differensiert kunnskapsdebatt som reflekterer rundt både svakheter og muligheter med og for den medisinske viten. Gjennom middelalderen og tidlig nytid hadde den aristoteliske læren om humoralpatologien vært enerådende som lære om helse og sykdom. Ved 16- og 1700-tallets, ble den utfordret av medisinske perspektiver, som iatrokjemii og iatromekanisme.

Humoralpatologien er læren om kroppsvæskene. Forståelsen var begrunnet i hvordan man anså kroppen å bestå av de fire hovedelementene med blod, gul galle, sort galle og slim. Kroppsvæskene var relatert til de ytre kvalitetene kulde, varme, tørrhet og fuktighet, og sykdom ble forstått som en ubalanse mellom kroppens ulike væsker. Medisinere som fulgte humoralpatologiske praksiser, forsøkte å stimulere kroppens naturlige responser ved hjelp av behandlinger som blodlating, ulike former for renselse, samt ulike dietter.¹¹⁰ Et menneske med høy konsentrasjon av svart galle, ville ifølge et slikt perspektiv inneha en overvekt av melankolsk temperament. Slik har galskap ofte blitt satt i sammenheng med humoralpatologiens definisjoner.¹¹¹ Selv om læren om kroppsvæskene ble utfordret av motstående medisinske syn, fortsatte den som medisinsk praksis inn på 1800-tallet.¹¹²

Iatrokjemien ligner på forståelsen som ligger til grunn for humoralpatologien. Også her blir kroppen forstått som en del av sine naturlige omgivelser, og bygget på en ide om at det var en parallell mellom den ytre verden og menneskekroppens indre. Istedenfor å være påvirket av de ytre elementene som humoralpatologien la til grunn, var Iatrokjemien basert på et kunnskapssyn hvor kjemiske reaksjoner ble ansett som årsaksforklaring. Sykdom var resultat av ulike gifter og kjemikalier i kroppen, som stammet fra stjerner, luften eller andre naturlige kilder. Iatrokjemienes medisinere behandlet sykdom med kjemikalier som kvikksølv, kopper, bly og svovel.¹¹³ Mens ideene om kjemisk ubalanse kan dateres tilbake til slutten av 1400-tallet, fremkom de *Iatromekaniske* ideene først på 1700-tallet. Det mekaniske verdensbildet baserte seg for en stor del på Rene Descartes dualistiske ideer, hvor den vitenskapelige metoden var å løse et hvert problem opp i deler som kunne undersøkes systematisk. Perspektivet åpnet opp for å skille kroppen i ulike fragmenter, som igjen var adskilt fra

¹¹⁰ Holmberg 2020, 66-67

¹¹¹ Se blant annet: Porter 2002, 36-43

¹¹² Aina Schiøtz 2017, *Viljen til liv*, 39

¹¹³ Holmberg 2020, 67

personen som «bebodde» den.¹¹⁴ Descartes syn på kroppen som et maskineri var grunnleggende for etableringen av et dualistisk verdenssyn, noe som ble overordnet også innenfor medisinsk vitenskap. Kroppen var å anse som en mekanisme som virket etter noen grunnleggende systemer, og sykdom ble ansett å være en feil i kroppens maskineri.¹¹⁵ Kroppens lidelser trengte ikke lengre å være en del av en helhetlig relasjon med sjelen. Ifølge Bondevik medførte de mekaniske ideene på siste halvdel av 1700-tallet til at grunnlaget ble lagt for den moderne medisinen, med en ny empiri, forstått som en rekonstruksjon av det medisinske blikket, og en ny medisinsk diskurs.¹¹⁶

I tillegg til disse tre hovedperspektivene på medisinsk forståelse og behandling, kom det gjennom århundret utviklinger og varianter innenfor disse. Med legen Albrecht von Haller kom i 1757 perspektivet om nevropatologi. Dette ble et tidels utbredt vitenskapssyn hvor forståelsen av sykdom relateres til musklene og nervernes sammentrekninger og impulser. Her ble «stimuli» en viktig forklaring. Både for mye eller for lite ytre stimuli som mat, drikke, luft og andre inntagende stoffer, og indre stimuli lik trening, følelser og tanker kunne føre til sykdom. Animisme og vitalisme er en ytterligere tradisjon. Innenfor dette perspektivet ble ikke kroppen forstått som en mekanisme, men til å ha en indre «kraft» eller sjel. Denne kraften ble ansett å være adskilt fra det materielle aspektet av livet, slik at det ikke kunne forstås innenfor rammen av fysiske lover. Holmberg presiserer at det gjerne ble praktisert en kombinasjon av de ulike retningene, hvor ideer om kroppsvæsker, nervernes påvirkning, kroppens kjemi og dens funksjon som et maskineri gjerne ble forbundet med hverandre.¹¹⁷

I *Leger, bøker og medisinsk kunnskap i Norge rundt 1700*, viser Gina Dahl hvordan 1700-tallets legekunnskaper bør forstås som eklektiske og mangfoldige. Gjennom å gjøre en litterær gjennomgang av bibliotekene til tre norske leger, viser hun til hvordan samtlige hadde tilgang på bøker som representerte både humoralpatologiske, kjemiske og mekaniske perspektiver, samt kritikere av disse.¹¹⁸ På bakgrunn av dette er det naturlig å anta at store deler av det

¹¹⁴ Holmberg 2020, 68

¹¹⁵ Descartes var ikke grunnleggeren av iatromekanisme, men blir ofte kreditert som svært innflytelsesrik i utformingen av dens prinsipper. Se blant annet: Gina Dahl 2009, Bondevik 2011

¹¹⁶ Bondevik og Stene-Johansen 2011, 10

¹¹⁷ Holmberg 2020, 68-71

¹¹⁸ Gina Dahl, «Leger, bøker og medisinsk kunnskap i Norge rundt 1700» i *Tidsskrift for den norske Legeforening*, 2009, 2655-2656

akademiske og lisensierte legestanden hadde kunnskaper om de nye og ulike medisinske perspektivene.

4.2.2 Empirikernes kunnskap

Holmberg postulerer at bruken av begrepet «empirikere» baserer seg på gruppens praktiske tilnærming til medisinfaget, som en motsetning til den teoretiske tilnærmingen hos de lisensierte medisinere. Slik tar hun avstand fra tidligere historikere som har satt et skille mellom det som er naturlig og unaturlig, eller rasjonelt og irrasjonelt.¹¹⁹ Denne typen kategoriseringer nedjusterer den medisinske markedsplassens iboende eklektiske karakter. Samtidig, er det også sannsynlig at flere av aktørene uten lisens praktiserte medisin som lignet den akademiske. Det var blant annet gjerne medisinundervisning også innenfor den teologiske utdanningen, og geistligheten tilegnet seg dermed en tilsvarende forståelse som legestanden.

Gruppen av empirikere er differensiert, og det samme er kunnskapen de besatte. Felles, mener Holmberg, er dens basis i en muntlig kultur, fremfor i en akademisk lære. Slik blir det også vanskeligere å kategorisere kunnskapen. Blant kunnskapskildene i Norge, finnes svartebøker, almanakker og oppskriftsbøker. Her kan man finne ulik viten om religion og astrologi, samtidig som det også nærmet seg de mer akademiske tilnærmingene med forståelser relatert til mekaniske beskrivelser av sykdom. Felles er imidlertid ulike råd, remedier og oppskrifter på hvordan å kurere og hele lidelser.

Ane Ohrvik har studert deler av denne empiriske sykdomstradisjonen med særlig fokus på svartebøker, som hun mener i sin tid fungerte som praktiske legebøker. Rådene i svartebøkene kan basere seg på både en magisk og en religiøs forestillingsverden, og oftest en kombinasjon av disse.¹²⁰ Det finnes mange eksemplarer av bevarte Svartebøker fra 1700-tallet. De beskriver en innsamlet eldre språklig fortellertradisjon. Termen svartebok, som indikerer den magiske dimensjonen som den også fantes innenfor, kan i seg selv problematiseres. Ohrvik mener at «svartebok», som ble den alminnelige definisjon på bøkene utover 1800-tallet, stammer fra en eldre muntlig tradisjon.¹²¹ Relatert til innholdet er det plausibelt å anta at

¹¹⁹ Holmberg 2020, 92

¹²⁰ Ane Ohrvik, «Sjælens Læger» og «de Syge selv»: Sykdomsbehandling i norske svartebøker mellom 1600-1800 med vekt på religiøs tro og praksis» i *Religiøs tro og praksis i den dansk-norske helstat fra reformasjonen til opplysningstid ca. 1500-1814*, av Arne Bugge Amundsen og Henning Laugerud (Oslo: Unipub, 2010), 170

¹²¹ Ohrvik 2010, 171

bøkene, som for en stor del var i presters besittelse, mer en noe var bøker laget for å hjelpe med sykdom og plager. Slik sett er disse magiske oppskriftsbøkene en del av 1700-tallets eklektiske sykdomstradisjonen, og viser hvordan en folkekultur med magiske og religiøse forestillingsverdener også må innlemmes i denne.

4.2.3 Religiøs betydning for sykdomsforståelse

Gjennom middelalderen hadde den religiøse verdensforståelsen dannet grunnlaget for livets mål og mening. Dette var også tilfellet når det gjaldt sykdom. Helse og frelse var tett vevd sammen i en felles forståelse, og sykdom forstått som en skade på en kristen helhet. Karin Johannisson argumenterer for at det religiøse verdensbildet langt på vei var definerende også gjennom 1700-tallet. I *Dårskap och kultur* viser hun til flere eksempler på unge kvinner som gjennom 1700-tallet tolket sine egne sinnslidelser, beskrevet som «andre virkeligheter», gjennom religiøse fortellinger. Felles for disse var at de anvendte religion som språk og form. Sykdom ble formidlet med botsprekener, bønn og ekstaser. Den kulturelle konteksten formet hvordan sinnslidelsene kom til uttrykk og ble forstått hos den lidende selv. Når Johannisson viser til lignende eksempler fra 1800-tallet, var ikke lengre Gud i sentrum for fortellingen.¹²²

Denne religiøse påvirkningen kan også eksemplifiseres gjennom hvordan de moralske føringene i tiden formet det medisinske språket. Kunnskap om sinnslidelser kunne bygges på medisinske forklaringer, samtidig som andre kontekstuelle forhold formet årsakene.

Holmberg eksemplifiserer dette med Martha Pedersdatters besøk på Christiania hospital i 1762. 1700-tallslegene hadde kunnskap om hvordan sykdommer smittet gjennom seksuelle handlinger. Samtidig ble Marthas veneriske sykdom begrunnet å ha sin årsak i en leiermålssak som hadde funnet sted åtte år tidligere.¹²³ Synden var festet til hennes seksualitet, og ble en del av det helhetlige sykdomsbildet. Dette skjedde på tross av legens medisinske kunnskaper om smitte, og viser til hvordan sykdom hadde en eklektiske årsaksforklaringer. For Martha sin del ble tidsperspektivet mindre viktig enn det moralske.

Selv om det er vesentlig å forstå det religiøse rammeverket som sinnslidelser kunne fremstå innenfor, eksisterte den medisinvitenskapelige utviklingen gjennom, og ved siden av det

¹²² Karin Johannisson, "Dårskap och kultur. Om heliga flickor", i *Mänskliga gränsområden. Om extas, psykos och galenskap*, (Stockholm: Natur och Kultur, 1996), 26-34

¹²³ Holmberg 2020, 28-29

religiøse verdensbildet. Opplysningsorienterte leger var opptatt av den menneskelige natur i relasjon til Gud. Sykdom som både noe fysisk og naturlig har også en plass i den menneskelige naturen. Slik sett var de medisinske praktiserende opptatt av å forstå sykdommen i seg selv. Før dualismen ble en del av den medisinske tradisjonen, var alle former for sykdom og lidelser forstått som og relatert til et helhetlig menneskesyn, og en del av det samme forklaringsuniverset.

Til nå har jeg presentert en generell kontekstualisering av det medisinske markedet, basert på den akademiske og den folkelige tradisjonen i Norge på 1700-tallet. Jeg har også beskrevet hvordan religionen var et deltagende perspektiv i hvordan å forstå sykdom. Videre vil jeg plassere sinnslidelser i sammenheng med denne konteksten. Hvordan har medisinsk praktiserende plassert sinnslidelser innenfor det landskapet? Og hvordan har mentale lidelser blitt tolket av medisinhistorikere?

4.3 Psykologisk versus somatisk perspektiv

I motsetning til de fleste somatiske lidelser, må sinnslidelser forstås ut fra den sykes uttrykk, følelser og beskrivelser. Dette har medført at de i større grad har vært gjenstand for tolkninger. Sinnslidelser slik vi forstår dem fra 1700-tallets medisinske praktisering, er sterkt formet av århundrets språk og verdensbilde. Kroppslige lidelser har vært gjenstand for de samme ideene. Også disse forklaringene har vært preget av religiøse-, klasse- og kjønnsperspektiver. Forklaringene har riktignok vært mest sentrale relatert til å beskrive *hvor* sykdommen kommer fra, og årsaken til at den har oppstått. De kroppslige konsekvensene har derimot vært synlig for de medisinske behandlerne, og sånn sett gitt et grunnlag for å fortelle hva sykdommen *er*. Sinnslidelser er ikke målbare på samme måte, og har derfor i sin samtid også krevd en forklaring. Det er nettopp dette som har gjort sinnslidelser til gjenstand for tolkninger av en rekke kultur- og idehistorikere.¹²⁴

Foucault søkte med sin fortelling om galskapens historie å formidle en kritikk av ideen om hvordan somatiske og psykologiske lidelser var del av en helhetlig sykdomsforståelse, i en førpsykiatrisk periode. Foucault argumenterer for at problemet med dette, er at vi har brukt somatikkens begreper om sykdom, symptomer og etiologi for å forstå fortidens mentale

¹²⁴ Schjøtz 2017, 106-107

univers. Hans alternativ, som langt på vei har dannet et helt historisk emne, er ideen om at vi må behandle fortiden gjennom å nyansere skillet mellom galskap og normalitet.¹²⁵ Når psykiske lidelser defineres etter samme begrepsmetoder som ved somatisk sykdom, er det først og fremst fordi man betrakter sykdommen som en naturgitt essens, som gir seg til kjenne ved spesielle symptomer. Han hevder at det ikke finnes en sammenheng mellom disse formene for sykdom, kun en abstrakt parallell. Det jeg finner utfordrende med Foucault sitt perspektiv, er som jeg har nevnt innledningsvis, at alle former for sinnslidelser blir definert som et uttrykk for galskap.

Da Foucault skrev *Galskapens historie*, skrev han på mange måter psykiatriens forhistorie. Dette hevder blant annet Aina Schiøtz, når hun argumenterer for at ”*boka er en analyse av de historiske forutsetningene for fremveksten av det psykiatriske kunnskapsfeltet*”.¹²⁶ Fremstillingen av de gales historie som psykiatriens historie, skaper en kontekstuell utfordring. Det er ikke slik at alle fortidige sinnslidelser er knyttet til en institusjonell praksis. Fenomener som sorg og tungsindighet kan også være relatert til hverdagslige vanskeligheter. Lik hva vi har sett i Ellefsens argumentasjon, finner hun i sine eksempler om selvmord, ingen tilknytning til de før-psykiatriske institusjonene. Jeg vil derfor hevde at det kan være en mangel i historiografien, der sinnslidelser implisitt blir forstått i en sammenheng med forhistorien til den psykiatriske profesjonen.

Dette problemet kan underbygges ytterligere. I *Illness of the will in "pre-psychiatric" times* utforsker Haack, Kumbier og Herpertz 1700-tallets filosofiske og medisinske betraktninger på mentale lidelser som de er beskrevet i den tyske medisinskvitenskapelige litteraturen. Artikkelen viser til hvordan spørsmål om sinnslidelser ble debattert blant medisinske lærde forstått innenfor en kontekst av vilje og fornuft. I motsetning til det Foucaultianske paradigmet hvor interneringen av de gale foregikk innenfor moralske fortellinger som omhandlet manglende fornuft, argumenteres det her for at det fra tidlig 1700-tallet foregikk en medisinsk diskusjon om relasjonen mellom fornuft og vilje, og videre hvordan dette innvirket på ideene om sinnslidelser. Den tradisjonelle medisinske historieforskningen, som har argumentert for at psykiatri ble en egen retning først gjennom den vitenskapelige

¹²⁵ Michel Foucault, *Sindssygdом og psykologi*, (København: Hans Reitzels forlag, 2005), 43

¹²⁶ Schiøtz 2017, 109

orienteringen på midten av 1800-tallet, har ifølge disse forskerne, et smalt kunnskapssyn.¹²⁷ Blant funnene de viser til i sin gjennomgang av medisinsk litteratur, er hvordan medisinere fra tidlig på 1700-tallet fikk problemer med å opprettholde dikotomien mellom kropp og sjel. Sinnslidelser, eksemplifisert blant annet gjennom melankoli, mani, selvmord og sinne, fikk en stadig større plass som en del av kognitive sykdomsbilder. Lidelsene ble sett i sammenheng med menneskenes «emotional state of the mind», heller enn deres tap av fornuft, som har vært den førende argumentasjonen. Fra midten av 1700-tallet, ble det også mer alminnelig med egne lærebøker som kun omhandlet mentale sykdommer, i motsetning til første halvdel hvor lidelsene for en stor del ble beskrevet sammen med somatiske sykdommer.¹²⁸

Bibliotekene til norske leger hadde en overvekt av tyske lærebøker, og norske medisinere var med stor sannsynlighet influert av den tyske legetradisjonen.¹²⁹ Det er derfor ikke usannsynlig at den norske medisinske kulturen hadde kunnskaper om disse læretadisjonene. Dette kan fremstilles som en motsetning til perspektivet som har satt institusjonell psykiatri og forhistorien til sinnslidelser i sammenheng. I norske medisinske kilder utenfor institusjonene, finnes også beskrivelser som kan underbygge dette. Både empirikere og lisensierte medisinere utenfor institusjonene har beskrevet erfaringer med ulike typer sinnslidelser.

4.3.1 Kort Underviisning om De paa Landet

Den kjente naturisten og pietistiske presten Hans Strøm skrev etter oppfordring av Det Bergenske Nyttige Selskab i 1778, legeboken *Kort Underviisning*.¹³⁰ Gjennom 48 sider søker han å opplyse folk om kritisk viktig medisinsk kunnskap. Det jeg finner mest interessant med Strøms bok, er hvordan han var fremhevet følelsenes betydning, og beskriver hvordan disse kunne ha fysiske manifestasjoner på kroppen. Om «Tungsindighet» skriver Strøm at det er en misforståelse hvordan de mørke, tunge tankene er et resultat av «overnaturlige Ting og Bivirkninger af Satans Fristelser», da den egentlige årsaken er sykdommer i nervene. Siden nervene var knyttet til hjernen, var tankene et resultat av en syk kropp.¹³¹ Behandlingen for tungsindighet, var å tilpasse riktige dietter. Strøm anbefaler blant annet salt, rabarbra og brød

¹²⁷ Haack, Kumbier og Herpertz 2010, «Illnesses of the will in 'pre-psychiatric' times», I *History of Psychiatry*, 262

¹²⁸ Haack, Kumbier og Herpertz 2010, 265-266

¹²⁹ Dahl 2009, 2655

¹³⁰ Holmberg 2020, 79

¹³¹ Hans Strøm 1778, *Kort underviisning om de paa landet, i Bergens stift, mest grasserende Sygdomme og derimod tienende hjelpe-midler*, 20

som mulige løsninger på «hvad Kuren af denne Sygdom angaaer».¹³² Slik sett uttrykker Strøm en forankring både innenfor den humoralpatologiske tradisjonen hvor kroppen skal balanseres, innenfor nevropatologien og samtidig med en forståelse av sinnslidelser som en sykdom i lys av kroppens helhet. Årsaken var ikke mangel på rasjonalitet, men en kroppslig ubalanse som ved å helbrede kroppen også ville kurere tungsindigheten.

Hans Strøms *Kort Underviisning* kan tale i deler av galskapsforskningens påstander om et skille mellom somatikk og psykiske lidelser. Boken taler også i mot hva som kan ansees å være en forenkling gjort av blant annet Ellefsen og Krogh, relatert til å forstå kunnskap knyttet til sinnslidelser. Strøm beskriver tungsindighet med typiske symptomer som frykt, hjertebank og urolige tanker. De samme symptomene er ofte satt i relasjon med sykdommen som det er skrevet mest om i et historisk perspektiv, og som fremkommer av den engelske oversettelsen av tungsindighet: «Melancholy». Om Strøm selv mente at tungsindighet og melankoli var det samme, er uvisst, men melankoli som begrep var kjent i Danmark-Norge i århundrene før 1700-tallet.

4.3.2 Melankoli

Historisk er melankoli forstått som en sinnslidelse, og forståelsen har røtter tilbake til antikken, og autoritetene Hippokrates og Aristoteles. Jeg vil kort presentere noen perspektiver som er brukt for å tolke melankolien som en historisk størrelse. Det er ikke gjort noen egen studie av melankoli innenfor norsk kontekst, men fenomenet er undersøkt innenfor både medisin og kulturhistorie, med ulike perspektiver.

Som del av den tradisjonelle medisinhistoriske historiografien, skrev Stanley W. Jackson *Melancholia and Mechanical Explanation in Eighteenth-Century Medicine* i 1983. Her undersøker han de overnevnte medisinske perspektivene på melankoli innenfor den engelske legetradisjonen. Han viser til hvordan den humoralpatologiske forklaringen på melankoli ble utfordret av særlig mekaniske medisinske forklaringer fra slutten av 1600-tallet. Melankolien gjennomgikk en transformasjon fra å bli forstått som en tredelt-, til en helhetlig sykdom. Som en tredelt lidelse ble den forklart som primært å oppstå i hjernen. Videre ble hjernen påvirket

¹³² Strøm 1778, 21

av forhold, som blodets sirkulasjon eller utfordringer i den hypokondriske regionen.¹³³ Som en mer enhetlig sykdom, ble melankolien tolket på bakgrunn av ulike medisinske forståelser, gjerne i en kombinasjon av humoralpatologien, mekaniske og animalske perspektiver. Den mest alminnelige definisjonen forble «en kronisk sykdom uten feber», med frykt, tristhet og søvnløshet som de vanligste symptomene.

På tross av disse skiftende forklaringsperspektivene relatert til den akademiske forståelsen, var det ikke en tilsvarende endring av medisinernes praktisering. Blodlating, dietter, anmodninger om bevegelse og stimulering av følelsene forble den vanligste behandlingen, lik den hadde vært på 15 og 1600-tallet. Humoralpatologiens eklektiske tilbud til løsninger for sinnslidelsene, forble altså gjeldende gjennom 1700-tallets medisinske praksis.¹³⁴ Når Jackson skriver sin analyse av melankolien er han i liten grad opptatt av å diskutere kulturelle og sosiale forhold. Hans argumentasjon er sentrert omkring hva kildene forteller, og fremstilles uten særlig refleksjon rundt samtiden den er skrevet inn i. Sånn sett plasserer han seg inn i tradisjonen av medisinhistorikere som har studert i lys av det rent medisinfaglige, og som presenterer kunnskapen uten å sette i noen historisk sammenheng.

Andre historikere som har studert melankoli som fenomen og sinnslidelse, har lagt til grunn et kontant fokus på kulturelle aspekter. Ifølge Karin Johannisson har begrepet melankoli minst tre dimensjoner; et stemningsleie, en følelse og en sykdom. Fellesnevneren er tap av mening. Ved siden av å bety tap av mening, kan det også forstås som tap av språk, handlekraft og krefter.¹³⁵ I *Melankolske Rom* anvender hun et emosjonshistorisk perspektiv i tolkningen av melankoli. Hun er mer opptatt av mer opptatt av å forstå erfaringen de lidende har knyttet til fenomenet, heller en mytene. Hun beskriver melankolien som en følelsesmessig tilstand som rammer individet, men også større grupper og hele samfunn. Hun studerer derfor melankoli som en følelse, og ikke en sykdom. Tiden mellom 1600 og i dag deles inn i tre distinkte følelsesperioder. Den førmoderne perioden på 16- og 1700-tallet, kjennetegnes av et fysisk utleverende språk og et gjennomgående innslag av mani. Fra slutten av 1700 tallet og frem til 1900-tallet utviklet det seg en hva hun definerer som en moderne melankoli, kjennetegnet av et innadvendt og depressivt uttrykk. Når vår tids melankoli, den senmoderne perioden

¹³³ Stanley W. Jackson 1983, «Melancholia and Mechanical Explanation in Eighteenth-Century Medicine», i *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 299

¹³⁴ Jackson 1983, 317-319

¹³⁵ Karin Johannisson, *Melankolske Rom: Om angst, lede og sårbarhet gjennom tidene* 2010, (Oslo: Cappelen Damm AS, 2010), 29

konstrueres, fremstilles fenomenet som en tomhets- og tretthetsfølelse. Jeg vil videre fokusere på hvordan Johannisson beskriver den førmoderne fasen.

Hva gjør dette emosjonsperspektivet interessant relatert til den medisinske rammen? I sin gjennomgang av følelsesaspectene til melankolien, viser Johannisson hvordan sykdom også tilhører en kulturell kontekst. 1700-tallets melankolske språk er fremmed, noe som har sammenheng med følelsenes alltid foranderlige uttrykk. Med en rekke referanser til ulike tekster og kilder om melankoli, beskriver Johannisson blant annet hvordan Robert Burtons 1000-siders bok *Atonomy of the Melancholy* fra 1621 kan illustrere fenomenets mange og foranderlige sider. Han skiller mellom en destruktiv og en frisk melankoli; Den typen melankoli som tilhører hverdagen og den som «kommer og går i tilfelle av sorg, nød, sykdom, bekymringer, redsel eller forvirring», og den «virkelige» melankolien som oppstår av pasjonene.¹³⁶ Den destruktive melankolien defineres av hovedfølelsene skrekk og fortvilelse. De er inndelt typer av symptomer, som igjen har undertyper. Under fortvilelse har Burton blant annet plassert hva han kaller «kjærlighetsmelankoli», som igjen har undergruppen «den frykteligste sjalusiens melankoli». Dette viser at en av de største og viktigste autoritetskildene for hvordan å forstå tidlig nytids melankoli, anerkjenner hvordan sjalusiens makt over menneskers tanker og følelser som en del av sykdomsbildet. Hva kan dette fortelle?

Sånn jeg ser det fordrer Burtons argumenter en videre konseptualisering av melankoliens plass som sinnslidelse. Den klassiske medisinhistorien har ønsket plassere kunnskap om sykdom på avstand fra sosiale, kulturelle og politiske faktorer. På den måten har sykdommen blitt ansett som et fenomen og en konstant størrelse som historisk ikke er gjenstand for endring. Sosiale relasjoner, kultur, reaksjoner og responser har blitt behandlet som egne historiske fenomener adskilt fra sykdommen.¹³⁷ Johannissons fokus på følelsesaspectet åpner nye dører i så henseende.

Melankolien er, ifølge henne, ikke kun en individuell lidelse, men defineres av en kollektiv kjennskap til følelsene. De er relatert til et historisk følelsesunivers, som på mange måter er låst til sin tid. Av de mange inndelingene Johannisson bruker for å kategorisere

¹³⁶ Johannisson 2010, 33

¹³⁷ Anne Kveim Lie, *Radesykens tilblivelse. Historien om en sykdom*, (Oslo: Universitetet i Oslo, 2007), 12

melankolien¹³⁸, viser hun i en gjennomgang av melankoliens sensibilitet til relasjonen mellom det emosjonelle og det medisinhistoriske. Lik Hans Strøm så tungsindigheten i lys av nervenes koblinger til hjernen, viser Johannisson hvordan forståelsen av nervene også blir viktig i pasienters opplevelse av melankoli.

1700-tallets legedokumentasjon peker – riktignok rykkvis og diskontinuerlig – nettopp mot dette: at formen for de subjektive fornemmelsene blir forskjøvet. Pasienter på første halvdel av 1700-tallet beskriver symptomer som tilsvarer den tradisjonelle væskemodellen bygd på tilflyt: det renner, strømmer, iler og suser. Men nervemodellens gjennombrudd forandrer kroppens erfaring: man opplever at man er anspent eller stum, kjenner nervene vibrere, rykke, dirre, knytes, krølles, trekke seg sammen, slappe av, henge eller slakkes¹³⁹

Det er helheten som tilsammen danner et bilde av melankoli forstått som en sinnslidelse. Samspillet mellom hvordan legene beskrivelser, gjør tolkninger og forstår lidelsene, kommer til uttrykk gjennom at dette også former pasientenes forståelse. Sånn sett er det en sammenheng mellom Jacksons syn på endrede forståelser av melankoli som sykdom, og Johannissons sitt fokus på melankoli som emosjoner. Perspektivene er knyttet sammen. Når det åpnes opp for at sinnslidelsers kompleksitet også innebærer menneskers erfaringer, kan vi ytterligere problematisere hvordan den institusjonelle galskapshistoriografien har behandlet spørsmål om hvordan å forstå sykdomsbildet.

4.3.3 Galskapstradisjonen og den eklektiske medisinen

Når Wenche Blomberg skriver historien om internering og utskilling i Norge, er dette en adekvat problemstilling å analysere. De psykiatriske institusjonene har en historie, som blant annet har blitt fortalt gjennom hennes bidrag. Blombergs mål om å «forsøke å kaste mer lys over den førpsykiatriske tida, prøve å sette enkeltfenomener inn i en sosial sammenheng, og ved det gi et bidrag til en utvidet sosialhistorisk forståelse av galehusenes opphav og utvikling» er relatert til det institusjonelle.¹⁴⁰ Gjennom bokens innledning og historiografiske knagger, tydeliggjør hun hvordan studien har som mål å skrive seg inn i den tradisjonen som Foucault skapte gjennom *Galskapens Historie*. På samme måte som jeg innledningsvis problematiserte både Foucault og Scull for sin manglende tydeliggjøring av hvordan å definere galskap som fenomen, finner jeg den samme utfordringen hos Blomberg.

¹³⁸ Johannisson deler inn i syv distinkte former for melankoli: Likegyldigheten, sårbarheten, leden, skrekken, flukten, angsten, trettheten og bortkommenheten

¹³⁹ Johannisson 2010, 96

¹⁴⁰ Blomberg 2002, 14

Beskrivelsen «de gale» benyttes gjennomgående, uten at det tydeliggjøres hva som legges i en slik generalisering. Bokens mål er først og fremst å studere innesperringen av de «gale», og det søkes derfor eksplisitt etter kilder som kan bekrefte denne institusjonaliseringen. Spørsmål rundt den mentale sykdomsverdenen utenfor institusjonene diskuteres derimot ikke. Dermed gjenstår sånn jeg ser det et tomrom. Som Bondevik har presisert; Kunnskapen om sykdom og medisin, eksisterer både innenfor og utenfor institusjonenes vegger.¹⁴¹ Det samme vil gjelde sinnslidelser.

Et sted langs galskapens historietradisjon kan det allikevel synes som om definisjonsspørsmålene av galskap som begrep og fenomen hadde trengt en medisinsk-historisk gjennomgang. Selv om melankolien, både i europeisk og norsk tradisjon kan argumenteres for å være en del av den fortidige galskapen, er det ikke gitt at 1700-tallets melankoli i seg selv var galskap. Galskapsbegrepet har vært fundert i en søken etter sosiale relasjoner, og ikke i det medisinske eklektisk tilbudet. Også ved spørsmål om sinnslidelser, som tungsindighet og melankoli, fantes det forklaringer, råd og løsninger som ikke innbefattet internering eller galskap som en sosial kategorisering. Innenfor den medisinske rammen har jeg forsøkt å presentere hvordan spørsmål om sinnslidelser også bør forstås utenfor en metode som realiserer funnene til en «før-psykiatrisk» tradisjon.

Den medisinske rammen, lik den juridiske, er metodiske konstruksjoner jeg har laget for å søke å gi mening til sinnslidelsenes historie. I det følgende vil jeg problematisere nettopp dette. Religion, juss, medisin og kultur er ikke å anse som adskilte, men deler av en helhet og av det levende livet.

¹⁴¹ Bondevik 2009, 23-25

5 To eksempler fra sinnslidelsenes historie

Til nå har jeg diskutert fenomenet sinnslidelser innenfor en juridiske og medisinske ramme i lys av samfunnsstrukturer i Norge på 1700-tallet. I det følgende vil jeg diskutere svakheter og styrker ved fremgangsmåten. Avgrensning jeg har gjort skaper også metodiske utfordringer. De er konstruerte skiller skapt i ettertid for å søke forstå fortiden. Religiøse, juridiske og medisinske vitenskapelige aspekter var heller innvevd i hverandre, og med ulik tyngde avgjørende for sinnslidelsenes posisjon og utvikling. På lokalt nivå, var det lokalsamfunn og lokale myndigheter som måtte ta stilling til ulike hendelser. Avslutningsvis i dette kapitlet, vil jeg vise til to eksempler som kan illustrere både utfordringer og styrker med metodens utforming.

5.1 Religion, juss og medisin

Som jeg nevnte innledningsvis, er den religiøse diskursen overskridende alle sider av det kulturelle livet på 1700-tallet. Innenfor den juridiske rammen har jeg vist til hvordan forståelsen av sinnslidelser var tilstede i rettsakene. Skålevåg hevder geistligheten også var autoritetskilder når det gjaldt å forstå den medisinske kompetansen i rettssaker. I *The Matter of Forensic Psychiatry* undersøker han hvordan spørsmål om juridisk ansvarlighet ble omgjort til et spørsmål om medisinsk autoritet. I en studie av to utilregnelighetssaker på henholdsvis begynnelsen og slutten av 1800-tallet studerer han forholdet mellom rettspsykiatri, medisin og teologi. Han viser til hvordan presten som autoritetskilde i rettssaken fra 1819 hadde blitt byttet ut med en psykiatrisk spesialist i saken fra 1893.¹⁴² Det er først i sistnevnte, slik Skålevåg ser det, at psyke og soma ble adskilt innenfor en medisinsk kontekst.

Dette skillet illustrer også hvordan den religiøse diskursen var innblandet i både juridiske og medisinske spørsmål. Det var prestens innsikt og ansvar å behjelpe rettsapparatet med å vurdere mulig sinnslidelse gjennom å gjøre en vurdering av individets moralske og fysiske egenskaper. På 1800-tallets var det derimot en medisinsk vurdering av individets psykiske egenskaper som ble lagt til grunn.¹⁴³ I rettsakene på 1700-tallet var det dermed geistligheten som hadde definisjonsmakt over de medisinske vurderingene. Men, ofte var det lokale

¹⁴² Skålevåg 2006, 66

¹⁴³ Skålevåg 2006, 66

embetsmenn og lokalbefolkningen som selv vurderte personene og hendelsene. I en bredere studie av sinnslidelser på 1700-tallet er Skålevågs argument dermed bare delvis relevant, da det ofte ikke var noen geistlig myndighetsperson til stede. Dette var tilfellene i de to eksemplene vi snart skal se på.

Lovverket og rettspraksisen var altså sterkt preget av kristen moral. Det samme kan sies om medisinen, hvor religiøse fortellinger formet logikken i sykdomsforløpet. Jeg har vist til hvordan 1700-tallets svartebøker i stor grad baserte seg på en kristen, og ofte eldre katolsk lære. Den magiske dimensjonen som gjerne har blitt svartebøkens kjennetegn, var i stor grad tråd med en religiøs føring, gjennom bønner, ritualer og gjenstander som kalte på Guds hjelp.¹⁴⁴ I praksis, var den medisinske kunnskapen blant empirikerne ikke adskilt, men en del av den religiøse sfæren. En slik påvirkning har også kommet frem i Holmbergs studie av kunnskap hos lisensierte medisinerere, eksempelvis gjennom hvordan logiske forståelser av sykdom og smitte, blir kombinert med kristen moral om seksualitet, overfor kvinner.¹⁴⁵

5.2 Diskursive rammer og galskapens historie

Slik finnes det både styrker og svakheter i en framstilling som er inndelt etter fagdisiplinens områder. En framstilling gjennom ulike diskurser vil kunne belyse problemstillinger og temaer som ikke vil fremstå uten distinkte avgrensninger. Samtidig kan man ende opp med forenklete framstillinger. Ellefsen poengterer i sin gjennomgang av selvmord, at man ikke bør forstå tidlig nytids sinnslidelser på bakgrunn av moderne fortolkninger av psykiske lidelser. Derimot vil hun «presentere noen framstillinger der selvmord er målet i seg selv, og ikke et middel eller tilskudd til analyse av selvmord i dag».¹⁴⁶ Men, hvordan kan vi forstå dette målet i seg selv? Slik jeg leser det, presenteres lovverket og den medisinske forståelsen en historie om at selvmorderne enten var gale, eller de var sinnsfriske og dermed rasjonelt handlende. Hvilken posisjon sinnslidelsene hadde i det rasjonelle valget, fremstår som uinteressant. Gjennom min analyse, har jeg derimot påpekt hvordan sinnslidelser ble diskutert. Det må like vel legges til grunn at de moralske og religiøse autoritetene var sentrale i vurderingen av hva som var å anse som straffbart i selvmordsakene.

¹⁴⁴ Ohrvik 2010, 179

¹⁴⁵ Holmberg 2020, 28-29

¹⁴⁶ Ellefsen 1998, 15

Spørsmålet om hvordan vi kan forstå sinnslidelser på 1700-tallet, vil videre belyses ved å løfte frem to konkrete historier. På 1720-tallet, var det en hendelse i Rendalen som har skapt oppmerksomhet for historikere med fokus på fortidens galskap. Fortellingen er gjengitt fra Erling Sandmo sin historie om *Guds barn*. Den andre fortellingen omhandler en eiendomskonflikt på Reinforshøien, som til nå har ligget urørt for en historisk analyse.

5.2.1 Om Guds barn

Sommeren 1721 drepte Olav Tollefsen Fiskvik sin eneste sønn, Halvor, med flere øksehogg over halsen. Mordet ble gjort etter mønster av Bibelens fortelling om Abraham og Isak. Olav forklarte at motivet for handlingen var «at hand skulle drebe sitt eget barn, og meente derved at skulle gjøre Gud een ære, effterdi han havde kund dette samme eneste barn.»¹⁴⁷ Olav innrømmet raskt drapet, og rettsaken foregikk tre uker etter at det hadde funnet sted. På tross av det brutale mordet, ble han ikke dømt til døden. Etter at sorenskriveren gjennomgikk vitneutsagn omkring hans tilstand, ble han erklært utilregnelig og kunne dermed ikke straffes etter det som var lovens retningslinjer.

Det er flere sider ved denne saken som er interessant. Sandmos fokus følger den Foucaultianske tradisjonen om galskap som en sosial kategori, men hvor normalitetens avvikere fortsatt ikke var utskilt som en egen gruppe. Lenge hadde Olav oppført seg merkelig, og dette var vel kjent i bygda. Noen ganger kom det noe over han, og han streifet omkring i skogen og skremte folk i bygdene rundt. Mennene i lokalsamfunnet hadde forholdt seg pragmatisk til dette. De bygde en liten arrest hvor han ble plassert frem til utbruddene var roet ned. Denne lokale løsningen kunne ikke lengre fungere etter det brutale drapet. Sandmo fremviser hvordan Olavs tidligere handlinger aldri var tiltenkt å resultere i noen internering eller kategorisering som noe «annet». Som Sandmo så fint formulerer det: «Olav og hans galskap var en del av Rendalens hverdagsliv».

Sandmo diskuterer Olavs handling som et uttrykk for galskapens skjulte historie. Sånn jeg ser det kan det også tolkes innenfor ideene om sinnslidelser i tiden. Olav var kjent som et menneske med uvanlige sosiale trekk. Rettsreferatene forteller om hvordan lokalbefolkningen godt kjente til hvordan han hadde «været i uroelige tancker tilforn». Også kona Siri, hans far

¹⁴⁷ Sandmo 1998, «Guds barn - om galskapens historie og en ofret sønn», i *Moderens Forventninger: Kriminalhistoriske Essay*, 50

og brødre var kjent med Olavs «raseri». Tilstanden var også beskrevet til å være periodisk, som et mønster som gikk av og på. Etter at dommeren i rettsaken hadde forhørt seg med vitnene, ble handlingen ansett til å være gjort uten kontroll over forstanden. Som Ludvig Holberg beskrev på samme tid, kunne ingen dømmes for noe uten selv å kontrollere handlingen. Det var ifølge kildene ingen medisinske sakkyndige som bisto i denne vurderingen. Ekspertene var vitnene, de som kjente Olav. Som Sandmo skriver, var alt i denne historien svært lokalt. Kona avsto på det sterkeste at hun skulle ta vare på sin sønns drapsmann, og ville ha han vekk fra gården. Uten offentlige ordninger for internering eller institusjonalisering, var det da Olavs «frænder», hans far og brødre, som måtte bygge et fengsel på gården. Der ble Olav sittende frem til sin død, 30 år senere.¹⁴⁸

Man kan bare undre seg over om Olav *var* gal. Det å gjøre en slik kategorisering er det motsatte av denne studiens hensikt og vil fremstå som en ahistorisk etterdiagnostisering. Det jeg søker å gjøre er derimot å illustrere hvordan saken representerer en fullstendig normløs handling – noe vi både da og i dag vil kategorisere som galskap. Saken om Olav, er på mange måter interessant fordi handlingen var så brutal at samtiden selv, ikke kunne forstå hans motiver. Kanskje er det derfor at hendelsen fremstår som et godt eksempel på hvordan å smykke en fortelling om normalitetens møte med det unormale. I så måte har Sandmo gjort en god analyse.

5.2.2 Om den tungsindige moren

Galskapen synes ikke å være like åpenbar hos den 58 år gamle Rachel Pedersdatter. I august 1779 var det en rettstvist i Helgeland fogderi, hvor Rachels sønn ble beskyldt for å ha oppført seg dårlig mot sin mor og stefaren året før. Til grunn for konflikten lå en diskusjon om bruksretten til halve gården. Rachel hadde avstått delen for å gi et levebrød til sønnen Hans, mot at han skulle forsørge henne. Rettsaken omhandlet en tvist omkring delingen av leilendingenes jordstykke, og medfølgende «usømmelig oppførsel». Hans hadde forbannet stefaren da han midtvinters ble bedt om å flytte ut av huset og over i en nybygd sengestue med sin trolovede. Rachel ønsket å flytte inn i stua hjemme på gården og ville ikke bo med sønnen, da han ved flere anledninger med fysisk makt hadde sperret henne inne. Hans hevdet å ha gjort dette fordi hun hadde vært en «vanskelig person».

¹⁴⁸ Sandmo 1998, 54-57

Gjennom vitneavhørene kommer det stadig frem beskrivelser av Rachel og hennes sinn. Det fantes tvil om hennes anklager om usømmeligheter kunne aksepteres som et premiss i rettsgangen. Av den grunn stiller sorenskriveren A.M. Dass det samme spørsmålet til alle sakens vitner: «Om hun ikke under tiden er Sygelig paa Sindet, men dog ikke Vill eller Rasinde, og derimod Udi mellomstunde ganske Fornuftig baade udi taale og adferd?». ¹⁴⁹

På bakgrunn av spørsmålet, utgreier vitnene om Rachels oppførsel og hvordan de har forstått hennes tidvis tunge sinn. Historiene var mange og strekker seg tilbake i tid. Den første stevnede som inntar vitneboksen, var naboen, 68 år gamle Elias Haagensøn. På spørsmålet fra fogden svarte han at:

Hun var saa vidt han Kunde skionne ikke Vankelmodig eller syg paa Sindet, men hadde et bittert sind som ofte forhen har gjort hende til et rasinde menneske, inntil paa et aars tiid, da hun har mestendels holdt ved sengen og den tiid været meget stille og Hyggelig mod naboene. ¹⁵⁰

Neste vitne, 27 år gamle Haagen Eliasøn, svarer på samme spørsmålet:

Hun har længe veret Syg, men hun kunde ei vite om det var af et bittert sind foraarsaget, eller om det var en sygdom henne af Gud var paalagt. Nu paa et aars tiid omtrent hadde hun vært Stille og næsten sengeliggende, men i forrige aaring Vill og Uregjerlig, reiisende om i bygden som et forstyrret Menneske. ¹⁵¹

Datteren, 23 år gamle Marit Erichsdatter, forklarer at «Saa visst hun kunde skionne var moderen Tungsendig – og naar hun var syg var hun og meget vredliden og uregjerlig». ¹⁵² Slik diskuterer aktører i rettsaken Rachels sinn. På bakgrunn av hva jeg har vist til innenfor den juridiske rammen, blir en presisering at Rachel ikke er ufornuftig. Men, Rachel er fortsatt ikke frisk. Oppførsel hennes var ikke forstått som «normal».

Forståelsen av Rachel som en fornuftig, og dermed tilregnelig, kan underbygges videre. Vi har sett hvordan Skålevåg og Gran presenterer utilregnelighet som *kun* et spørsmål om skyld i straffesaker. Samtidig har jeg vist hvordan fornuft og ansvar som fenomen må forstås innenfor konteksten av 1700-tallets paternalistiske ordninger. Norske lov av 1687 slår fast at

¹⁴⁹ Helgeland Sorenskriveri Justisprotokoll 1778-1781, 503

¹⁵⁰ Helgeland Sorenskriveri Justisprotokoll 1778-1781, 503

¹⁵¹ Helgeland Sorenskriveri Justisprotokoll 1778-1781, 504

¹⁵² Helgeland Sorenskriveri Justisprotokoll 1778-1781, 504

ingen trolovelse skal holdes om «een ikke er ved sin rette Fornuft og Forstand». Rachel, som ble enke i 1772, giftet seg på ny i 1773 med Christian Nilssen, historiens omtalte stefar. Hverken rettsdokumentene fra Helgeland eller lokalhistorieboka *Gardshistorie fra Mo Prestegjeld*, forteller om utfordringer med fornuften ved inngåelsen av dette ekteskapet.¹⁵³ Med beskrivelsene av Rachel som tungsindig, men ei vankelmodig, og det nye inngåtte ekteskapet, kan det resoneres dithen at Rachel i sin samtid ikke var forstått som ufornuftig, og dermed utilregnelig i juridisk forstand. Rachel kan plasseres et sted mellom den fortidige gale og den sinnsfriske. Som Elias sier «var hun ei vankelmodig». Hennes handlinger ble av de fleste forstått som rasjonelle, noe som også kommer til uttrykk ved at Rachel hadde vist flere av naboene blåmerker og sår på grunn av sønnens voldelige oppførsel. Dette ble anerkjent av flere under rettsaken.

Det er ikke bare Rachels oppførsel som diskuteres. Hva var årsaken bak hennes tungsindighet? Vitnene undrer og reflekterer over spørsmålet. Naboen, 55 år gamle Kirsten Andersdatter forteller at «hun ei til visse skjønde om Rachel var gal af Vandtugt i ungdommen eller om hun var paalagt tungsindighet, eller raseri som et kors af en høyere magt – trodde dog det besto af begge deler hendes galskab».¹⁵⁴ På samme måte undrer 56 år gamle Jens Holgersønn seg. Han hadde en tid bodd på gården.

At han visste tror at denne sygdom ei Selv giort og var ei aarsak af mangl paa Tugt i Ungdommen, men af tilfeller som lett kan møte Fruentimmere, helst Barselqvinder – i han merkede dette i at naar hun et aar havde været i barsel saa var hun annet aar nesten sengeliggende af mathed efter kroppen var Istykkerbrutt ved hennes daarlige utøvde gierning.¹⁵⁵

Rettsdokumentene kan fortelle oss at Rachel, på en eller annen måte, var syk. Her finnes en enighet blant vitnene om at hun var tungsindig; Slet med sinne, varierende humør og manglende evne til å leve sammen med andre. Vitnenes utspill presiserer at det fantes et språk der sinnslidelser ble forstått og tolket. I motsetning til Olav, som i et øyeblikk av «vankelmodighet og raseri» hugget hode av sin egen sønn, ble Rachels oppførsel tolket og forstått med forskjellige medisinske forklaringer. Hennes oppførsel kunne være resultat av en manglende tukt i ungdommen, men, som vi ser, trodde ikke vitnene det var tilfellet. Hennes oppdragelse hadde vært god og kristen. En annen forklaring, baserte seg på de mange barselperiodene. Flere hadde merket en relasjon mellom hennes tungsindige utbrudd og

¹⁵³ Anders Frøholm, *Mo Prestegjeld Gardshistorie*, (Oslo: Mo Sparebank, 1965), 318-319

¹⁵⁴ Helgeland Sorenskriveri Justisprotokoll 1778-1781, 505

¹⁵⁵ Helgeland Sorenskriveri Justisprotokoll 1778-1781, 505

fødsler. Den nedbrutte kroppen kunne gjøre sinnet sykt. En forklaring som dette, kan vise sammenhengen til en medisinsk forståelse, hvor sinnet og følelsene påvirkes av kroppens utfordringer. Tyge Krogh har påvist lignende tilfeller i sine analyser av de melankolske morderne, hvor flere av tilfellene var kvinner som nylig hadde født barn.¹⁵⁶ En siste forklaring kunne være Guds vrede. Jeg har vist til hvordan den religiøse diskursen kunne diktere forklaringsuniverset til 1700-tallets mennesker. Kunne Rachels raseri være et kors påført av en høyere makt? Kirsten, og flere av vitnene hevder at det er høyst sannsynlig. På bakgrunn av religionens definisjonsmakt, er dette en størrelse som kan anses som sannsynlig, og være en del av tidens språk for sinnslidelser.

Rachels sinnstilstand kan altså forstås i lys av sinnslidelsenes posisjon innenfor både en juridiske og en medisinsk kontekst. Historien om Rachel kan også vurderes fra et annet ståsted. Selv om Rachel har fått plass i midten av denne fortellingen, var hun ikke det i striden i rettslokalene. Tvisten handlet om hvorvidt Hans hadde behandlet Rachel og hennes mann dårlig, ikke om Rachel var gal eller ei. Hennes sinnstilstand måtte vurderes for å bekrefte eller avkrefte forholdene rundt stevningen. Det var Rachels nye ektemann Christian som hadde stevnet Hans, og ville nekte han å bruke gården. Kanskje kan utspillene om Rachels sinnslidelser heller forstås som en del av en rettslig praksis hvor aktørene var bevisst hennes tungsinn, og brukte det som argument i tvisten omkring bruksretten. Hans ber det første vitnet, Elias, uttale seg om det var noen annen måte å behandle Rachel på enn å stenge henne inne. Elias svarer at det ikke finnes noen annen måte for en mann som ikke har råd til å holde folkevakt på Rachel dag og natt. Også Kirsten beskriver hvordan det ikke fantes noen annen utvei: «Rachel maatte indesperris inde, naar hun var ille eller gjorde seg gal, for at unngaae skade paa eng, Creaturer og andre eiiendeler som bliver ødelagt i de tider hun var rasinde eller afsindig»¹⁵⁷

I så måte, kan det forstås som at sinnslidelsene hadde en befestning innenfor 1700-tallets språk. Kanskje brukte Rachels nye ektemann hennes tungsinn som en strategi for å bli kvitt stesønnen og overta rettighetene selv. Rachels manglende stemme, gjør det vanskelig å plassere henne i forhold til de andre aktørene. Uavhengig av dette fremstår det at lokalsamfunnet presenterte en kvinne med sinnslidelser.

¹⁵⁶ Krogh 2012, 32

¹⁵⁷ Helgeland Sorenskriveri Justisprotokoll 1778-1781, 505

Sorenskriveren utsatte saken til neste høsting. Da ble sønnen Hans frikjent for anklagene om usømmelig oppførsel, og kunne fortsette å drive sin del av gården. Han måtte riktignok betale saksomkostninger. Rachel selv var aldri en del av rettens talere. Denne og lignende saker kan vise hvordan det kan, og bør, gjøres skiller når man som historiker tolker en periode hvor sinnslidelser ikke er definert med psykiatriens språk.

5.2.3 Sinnslidelsenes språk

Eksemplene med Olav og Rachel har både likheter og ulikheter. Et skille er brutaliteten i handlingene. Mens Olav hogg hodet av sin sønn, var Rachel kritisk til behandlingen hun hadde fått av sin sønn. En vesensforskjell mellom historiene er hvordan Olav er i fortellingens sentrum, mens Rachel kan forstås som en brikke i en annen historie. Det er nesten 50 år som skiller hendelsene. Likhetstrekkende er allikevel hvordan begge sakene har blitt diskutert ved hjelp av et felles språk, hvor sinnslidelser vurderes som kjennelig og utfordrende. Olav og Rachel har også blitt behandlet forholdsvis likt. Begge ble, i perioder lukket inne, for å beskytte omgivelsene. Dette fungerte som en legitim ordning i lokalsamfunnene.

Hvis vi sammenligner Rachels rettsak med Sandmos beskrivelser i *Guds Barn*, kan vi også se at perspektivet historikeren velger å bruke er formende for tolkningen. Rachel *kunne* tolkes som gal, som annerledes. Jeg vil på en annen side hevde at det kan være konstruktivt å *ikke* gjøre dette. Det kan være fruktbart å forstå hennes sinnslidelser som *normalt* og som en del av 1700-tallets motstridende univers. Her snakker både rettsvesen, medisinen og religionen i et komplisert språk som sammen definerer Rachel som et sinnslidende menneske. Da hun viste naboene blåmerkene, ble dette oppfattet som en rasjonell handling. Da hun som enke giftet seg på nytt, ble hun ansett å være en person med kontroll på fornuft og forstand. Hun var, på tross av sine sinnslidelser, ikke utenfor normalen, men en del av den.

Dermed kan det forstås som at man på 1700-tallet hadde et språk for å beskrive og forstå sinnslidelser, for depresjonslignende tanker og mentale vanskeligheter. Jeg har, gjennom fortellingen til Rachel Pedersdatter, søkt å vise at det kan finnes alternativer til fremstillingen som «gal» i før-psykiatriske perioder. Galskap som begrep og sosial kategori kan mørklegge historikerens evne til å oppfatte det språket som beskriver tidens forståelse.

6 Konklusjon

Målet med denne oppgaven har vært å undersøke hvordan vi kan forstå sinnslidelser som fenomen på 1700 tallet. Jeg har også søkt å forstå hvilke grunnleggende historiografiske forskjeller som finnes, og hvordan ulike historikere har utført sine tolkninger.

Jeg har presentert en historiografisk gjennomgang av litteratur som omhandler sinnslidelser, og plassere dem innenfor diskursive rammer. Ved å problematisere galskap som begrep, og isteden reflektere sinnslidelser innenfor en språklig forståelsesramme, har oppgaven søkt å beskrive fenomenet som en felles, lokal forståelse av mental lidelse, heller enn en større, sosial kategorisering av galskap. Diskusjoner rundt ulike temaer som kan tolkes til å være av betydning for sinnslidelser som fenomen har blitt diskutert i lys av dette. Jeg har konkludert med at det kan fremstå fruktbart å studere 1700-tallets samfunn som et komplekst århundre, med et eget språk og forståelsesramme for hva sinnslidelser kan være. Dette kan forstås gjennom å undersøke religiøse, juridiske og medisinske diskurser, og hvordan disse er innvevd i hverandre.

Med *Galskapens Historie* introduserte Michel Foucault et stort fagfelt, som har søkt å beskrive fortidens gale mennesker. Foucault så en kulturell forandring fra midten av 1600-tallet, hvor de gale ble utskilt som en egen sosial kategori; som noe uønsket i opplysningstidens framskrittsånd. Som et resultat av Foucaults utgivelse, vokste det frem et mangfold av artikler, bøker og avhandlinger som til sammen har dannet emnet *History of madness*, som også har hatt betydning for norsk historiografi. Emnet har undersøkt psykiatriens fremvekst, kategoriseringen av det unormale og galskapens ulike former. På tross av diskusjoner og uenigheter, har det fortsatt en nokså konsistent fortolkning av fortidens sinnslidelser definert som galskap. Den sosiale kategoriseringen av «de gale» har også blitt brukt for å beskrive norsk historie, da i hovedsak i relasjon til psykiatriens fremvekst.

Denne oppgaven har søkt å skrive en annen historie. Det har blitt gjort ved å løfte blikket bort fra den sosiale kategorien som galskap impliserer. Med begrepet sinnslidelser, som i motsetning til galskap beskriver en felles, lokal og forstått tilstand, har 1700-tallet blitt undersøkt med et fokus på sinnslidelser som et uttrykk for tanker i tiden. De diskursive

rammene har introdusert en metode for å studere fenomenet som en del av den religiøse, juridiske og medisinske utviklingen i landet.

Innenfor den juridiske rammen har jeg vist hvordan Christian Vs Norske lov hadde eksplisitte beskrivelser av sinnslidelser, fremstilt med forskjellige begreper. Vankundighet, raseri, sykdom og galskap er alle forståelser av former for sinnslidelser. Lovene ble blant annet brukt for å kunne tolke om mennesker kunne ansees å være utilregnelige. Jeg har vist til hvordan blant annet Ludvig Holberg, påvirket av opplysningstid og naturretten, beskrev tolkningen av lovverket. Han mente at utilregnelige, eller mennesker med vankundige eller vilfarende sinn, ikke kunne ansees å ha formynderansvar overfor egne handlinger. Betydningen av dette har blitt kontekstualisert i lys av 1700-tallets paternalistiske samfunnsorganisering. Hverken barn, straffefanger, kvinner eller utilregnelige hadde den samme muligheten for myndighet som mannen. Oppgaven har vist hvordan spørsmål om tilregnelighet ikke bør forstås kun i relasjon til straff, men også som en del av samfunnets strukturelle oppbygning. Utilregneligheten som prinsipp må også plasseres innenfor denne hierarkiske samfunnsstrukturen.

Videre innenfor den juridiske diskursen har jeg studert selvmord. Ellefsen har argumentert for at historikere ikke må la seg farge av «siteringsproblemet». Hun tilbyr en alternativ tolkning, hvor selvmordet forstås som en rasjonell handling blant bevist handlende aktører. Jeg har problematisert dette perspektivet, og spør om det finnes motsetninger mellom slike årsaksforhold og sinnslidelsene. Kanskje bør sorgen etter et nært dødsfall, eller økonomiske utfordringer nettopp forstås som et uttrykk for sinnslidelser. Holbergs epistel *Bør Selvmordet Forbys?* anvendes som en samtidig kilde for å kontekstualisere hvordan fenomenet selvmord også på 1700-tallet kan forstås på bakgrunn av hvordan sinnslidelsene manifesterer seg. Holbergs epistel problematiserer også hvordan selvmordet, som en handling, var forbundet med sterk synd og medførte strenge straffer.

Dette perspektivet blir videre underbygget gjennom Tyge Kroghs *A Lutheran Plague*. Fenomenet med selvmordsmordere på midten av 1700-tallet, illustrerer hvordan sinnslidelsene kunne komme til uttrykk innenfor særegne kontekster. Gjennomgangen av kildene viser hvordan majoriteten av tilfellene begrunner handlingen med sinnslidelser. Selv om Krogh anser det å være for tidlig å diskutere mentale lidelser som en faktor i rettsgangen, mener jeg at oppgaven har poengtert hvordan også befolkningens reaksjoner på

selvmordsmorderne kan vitne om en forståelse av sinnslidelser som fenomen. Dette har i så fall skjedd gjennom en religiøs fortolkning. Balladene og tilslutningen som disse fremviser, eksemplifiserer 1700-tallets språk og sammensetning i beskrivelser av sinnslidelsers posisjon blant allmuen. Sinnslidelsene som er studert i lys av den juridiske rammen, viser hvordan lovverk, fortolkninger av denne og praksisen, beskriver et verdensbilde styrt av religiøse, paternalistiske og moralske verdier.

Innenfor den medisinske rammen har oppgaven studert kunnskap om sykdom, og hvordan sinnslidelser kan relateres til dette. 1700-tallets medisinske diskurs var mangeartet og motstridende. Sykdom kan forstås både som eksistensialistisk og konstruert og foranderlig over tid. Hvem som var autoriteter og kunne definere sykdom kan også forstås som varierende. Oppgaven har skilt mellom lisensierte medisinere og empirikere. Samtidig har jeg vist til hvordan gruppene av medisinske behandlere hadde likhetstrekk, og hvordan religiøse forklaringshorisonter var førende innenfor både den vitenskapelige og tradisjonelle diskursen.

Et helt sentralt spørsmål innenfor den medisinske rammen, er hvorvidt sinnslidelser bør forstås som et adskilt felt innenfor medisinen, eller som en del av en større medisinsk helhet. I diskusjonen av dette, har viktigheten av å belyse forskjellen på galskap og sinnslidelser fått en sentral plass. Mens Foucault argumenterte for forskjellen mellom somatiske og psykiske lidelser, har jeg gjennom 1700-talls presten Nils Strøm sin legebok eksemplifisert hvordan beskrivelsen av tungsindigheten kan tale for noe annet. Hans oppfatning av sinnslidelser kan forstås som en kombinasjon av humoralpatologien og nevropatologien, og reflekterer at sinnslidelsen må forstås i lys av kroppens funksjoner, og ikke en manglende rasjonalitet. Tungsinndigheten som Strøm belyser, kan også forstås som melankoli. Med to ulike perspektiver illustreres det hvordan melankoli som sinnslidelse både kan forstås som noe kroppslig og fysisk, og som emosjonelt og kulturelt formet. Kunnskapen om melankoli, ga seg utslag i hvordan mennesker selv forsto egne sinnslidelser.

Hvordan kan vi forstå sinnslidelser på 1700-tallet? Denne oppgaven har fremmet et metaperspektiv for å konseptualisere sinnslidelsene gjennom en hundreårsperiode. Kongeriket Norge kan gi et oversiktsbilde, men allikevel ingen kvalitativ forståelse av hvordan sinnslidelsene ble erfart i levde liv. I oppgavens siste kapittel blir to historier beskrevet, og tydeliggjør hvordan sinnslidelser kunne utspile seg i lokale samfunn. I eksemplene med Olav

og Rachel, vises hvordan sinnslidelsene kan tolkes bredt, men samtidig må forstås innenfor en lokal kontekst. De diskursive rammene har fungert som et nyttig verktøy for å beskrive hvilke kvantitative spilleregler sinnslidelsene har. Sinnslidelsene ble tolket inn i en juridisk sammenheng. Olav var antagelig nært hva forskningen har forstått som gal. Han var uten kontroll over sine handlinger, og ble erklært utilregnelig. Rachels tilfelle var derimot mer komplisert. Hun var syk og tidvis ansett som unormal. Hennes tungsindighet kunne komme av flere årsaker. Kanskje var det en sammenheng med kroppens herjinger etter å ha født åtte barn. Kanskje var det Guds kors.

Jeg har hentydet til en oppfatning om hvordan språket er grensen for hvordan å forstå virkeligheten. Sånn jeg ser det, bærer en postmoderne vitenskapelig posisjon i møte med fortiden også med seg en etisk forpliktelse om å behandle mennesker og materiale med forståelse før forklaring. Studien har vist hvordan sinnslidelser er et komplekst og mangfoldig fenomen. Videre undersøkelser av sinnslidelser relatert til lokale forhold kan bidra til å utvide vår forståelse av et fenomen, som hittil for en stor del har blitt utforsket gjennom galskapens kategoriseringer og begrepsapparat.

7 Litteraturliste

7.1 Kilder og litteratur

- Andresen, Astri, Sissel Rosland, Teemu Ryymin, og Svein Atle Skålevåg. 2015. *Å gripe fortida. Innføring i historisk forståing og metode*. 2. Utgave. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Berrios, German E., og Ivana S. Marková. 2017. «The Epistemology and Classification of "Madness" since the Eighteenth Century.» I *The Routledge History of Madness and Mental Health*, av Greg Eghigian, 115-134. New York: Routledge.
- Blomberg, Wenche. 2002. *Galskapens Hus, Internering og utskilling i Norge 1550-1850*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bondevik, Hilde. 2009. *Hysteri i Norge. Et sykdomsportrett*. Oslo: Unipub.
- Bondevik, Hilde, og Knut Stene-Johansen. 2011. *Sykdom som litteratur, 13 utvalgte diagnoser*. Oslo: Unipub.
- Chan, Jia Mink. 2009. *Norske Trolldomskonflikter i Opplysningstiden*. Masteroppgave: Universitetet i Oslo.
- Christian IV Recess, 1643, Kap. 3, 186.
[https://www.nb.no/items/119d797ed6a304df581c737867edba5b?page=81&searchT=Christian Vs Norske Lov. 1687:](https://www.nb.no/items/119d797ed6a304df581c737867edba5b?page=81&searchT=Christian%20Vs%20Norske%20Lov.%201687)
- Christian Vs Norske Lov. 1687:
<https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/kilder/chr5web/chr5>
- Dahl, Gina. 2009. «Leger, bøker og medisinsk kunnskap i Norge rundt 1700.» *Tidsskrift for den Norske Lægeforening*, Vol. 129, 2653-2656.
- Dyrvik, Ståle. 2011. *Norsk Historie*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Eghigian, Greg. 2017. «Introduction to the history of madness and mental health.» I *The Routledge History of Madness and Mental Health*, av Greg Eghigian. New York: Routledge.
- Ellefsen, Birgitte. 1998. *Selv mordshistorier, En kulturhistorisk analyse av selvmord i det tidlige moderne Norge 1536-1800*. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.

- Foucault, Michel. 2000 (1961). *Galskapens Historie i Opplysningstidens Tidsalder*. Oversatt av Fredrik Engelstad og Erik Falkum. Innledende Essay av Erling Sandmo. Oslo: Gyldendal Norske Forlag AS.
- . 2005. *Sindssygdrom og Psykologi*. 2. Utgave. Oversatt av Esbern Krause-Jensen. København: Hans Reitzels forlag.
- Frøholm, Anders. 1965. *Rana Bygdebok: Mo Prestegjeld Gardshistorie*. Oslo: Mo Sparebank.
- Gran, Bernt. 2014. *Hundreår med hodebry, Utilregnelighetens historie*. Trondheim: Cappelen Damm.
- Haack, Kathleen, Ekkehardt Kumbier, og Sabine C Herpertz. 2010. «Illnesses of the will in ‘pre-psychiatric’ times.» *History of Psychiatry*, 2010-09. Vol. 21, 261–277.
- Halvorsen, Marit. 2008. «Streifetog i Naturretten.» *Jussens Venner*, Vol. 43. 275–311.
- Hellerstedt, Andreas. 2014. «Tyge Krogh, A Lutheran Plague: Murdering to Die in the Eighteenth Century.» *Sjuttonhundratal*, 2014-08-01, Vol. 11, 168-172.
- Holberg, Ludvig. 1981 . *Epistler*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag AS.
- . 1716. «Introduction til Folke- og Naturretens Kundskab.» *www.holbergsskrifter.no*.
<http://holbergsskrifter.no/holberg-public/view?docId=NF%2FNF.page&toc.depth=1&brand=&chunk.id=bd1chap1&toc.id=bd1>.
- Holmberg, Susann. 2020. *Contracting Knowledge, Venereal Disease in Eighteenth-Century Norway*. Dr. avhandling, Universitetet i Oslo.
- Jackson, Stanley W. 1983. «Melancholia and Mechanical Explanation in Eighteenth-Century Medicine.» *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, Vol. 38 (3) Juli, 298-319.
- Johannisson, Karin. 1996. «Dårskap och kultur. Om heliga flickor.» I *Mänskliga gränsområden. Om extas, psykos och galenskap*, av Lars Bergquist, Per-Arne Bodin, Johan Cullberg, Antoon Geels, Nils G. Holm, Karin Johannisson, Jens-Ivar Nergård, Annastina Rilton og Owe Wikstrøm, 15-34. Stochkolm: Natur och Kultur.
- . 2010. *Melankolske Rom: Om angst, lede og sårbarhet gjennom tidene*. Oversatt av Monica Aasprong. Oslo: Cappelen Damm AS.
- Krogh, Tyge. 2012. *A Lutheran Plague, Murdering to Die in the Eighteenth Century*. Boston: Brill.
- Lie, Anne Kveim. 2007. *Radesykens tilblivelse. Historien om en sykdom*. Dr.med-avhandling, Universitetet i Oslo.

- Lock, Andy, og Strong Tom. 2014. *Sosialkonstruksjonisme. Teorier og tradisjoner*. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS.
- Maza, Sarah. 2017. *Thinking About History*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mellyn, Elisabeth. 2017. «Healers and healing in the early modern health care market.» I *The Routledge History of Madness and Mental Health*, av Greg Eghigian, 83-100. New York: Routledge.
- Mora, George. 1970. «The Manufacture of Madness: A Study of the Inquisition and the Mental Health Movement.» *the Journal of the American Medical Association*, 1970-09-07, Vol. 213 (10), 1690-1690.
- Ohrvik, Ane. 2010. «"Sjælens Læger" og "de Syge selv": Sykdomsbehandling i norske svatebøker mellom 1600-1800 med vekt på religiøs tro og praksis.» I *Religiøs tro og praksis i den dansk-norske helstat fra reformasjonen til opplysningstid ca. 1500-1814*, av Arne Bugge Amundsen og Henning Laugerud, 169-187. Bergen: Unipub.
- Porter, Roy. 1987. *A Social History of Madness, Stories of the Insane*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- . 2002. *Madness A Brief History*. Oxford: Oxford University Press.
- Reaume, Geoffrey. 2017. «From The Perspectives of Mad People.» I *History of Madness and Mental Health*, av Greg Eghigian, 277-296. New York: Routledge.
- Retterstøl, Nils. 1975. *Sinnets Labyrinter*. 2. utgave, 1990. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandmo, Erling. 1998. *Moderens Forventninger: Kriminalhistoriske Essay*. Oslo: Universitetsforlaget AS.
- . 1992. *Tingets Tenkemåter, Kriminalitet og rettsaker i Rendalen, 1763-97*. Oslo: Tingbokprosjektet.
- Sandvik, Hilde. 2001. *Kvinnens rettslige handleevne på 1600- og 1700-tallet, med linjer fram til gifte kvinnens myndighet i 1888*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Schei, Edwin. 2007. *Hva er medisin*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Schiøtz, Aina. 2019. «Omsorgens røtter – et historisk blikk.» *Tidsskrift for omsorgsforskning*, 2019-04-02, Vol. 5 (1), 1-16.
- . 2017. *Viljen til liv: Medisin- og helsehistorie frå antikken til vår tid*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Scull, Andrew. 1993. *The Most Solitary of Afflections, Madness and society in Brittain 1700-1900*. London: Yale University Press.

- Skålevåg, Svein Atle. 2003. *Fra normalitetens historie. Sinnssykdom 1870-1920*. Bergen: Rokkansenteret.
- . 2006. «The Matter of Forensic Psychiatry: A Historical Enquiry.» *Medical History*, 2006-01-01, Vol. 50 (1), 49-68.
- . 2016. *Utilregnelighet, En historie om rett og medisin*. Oslo: Pax Forlag AS.
- Strøm, Hans. 1778. *Kort underviisning om de paa landet, i Bergens stift, mest grasserende Sygdomme og derimod tienende hjelpe-midler*. Bergen: H. Dedeschens Efterleverske.

7.2 Utrykte kilder

Tingbok for Helgeland 21a, 1777-1779. s, 501-506

<https://media.digitalarkivet.no/view/31270/9>

7.3 Leksikon og aviser

Dybdahl, Audun. 2018. *Store Norske Leksikon*. Oktober. Funnet Mai 10, 2021.

<https://snl.no/begravelse>

Universitetet i Bergen. 2009. 2 April. Funnet 2021.

<https://www.uib.no/ka/51098/livmor-på-vandring>.

Grue, Jan. 2021. *Store Norske Leksikon*. Januar . Funnet Mars 24, 2021.

<https://snl.no/diskursanalyse>.

Teige, Ola. 2020. *Eliter i Norge i dansketida* . Funnet Mars 20 , 2021.

<https://www.norgeshistorie.no/enevelde/1223-eliter-i-norge-i-dansketida.html>.

Aslaksen, Per, 2019. *Store Medisinske Leksikon*. Funnet April 10, 2021.

<https://sml.snl.no/psykiatri>